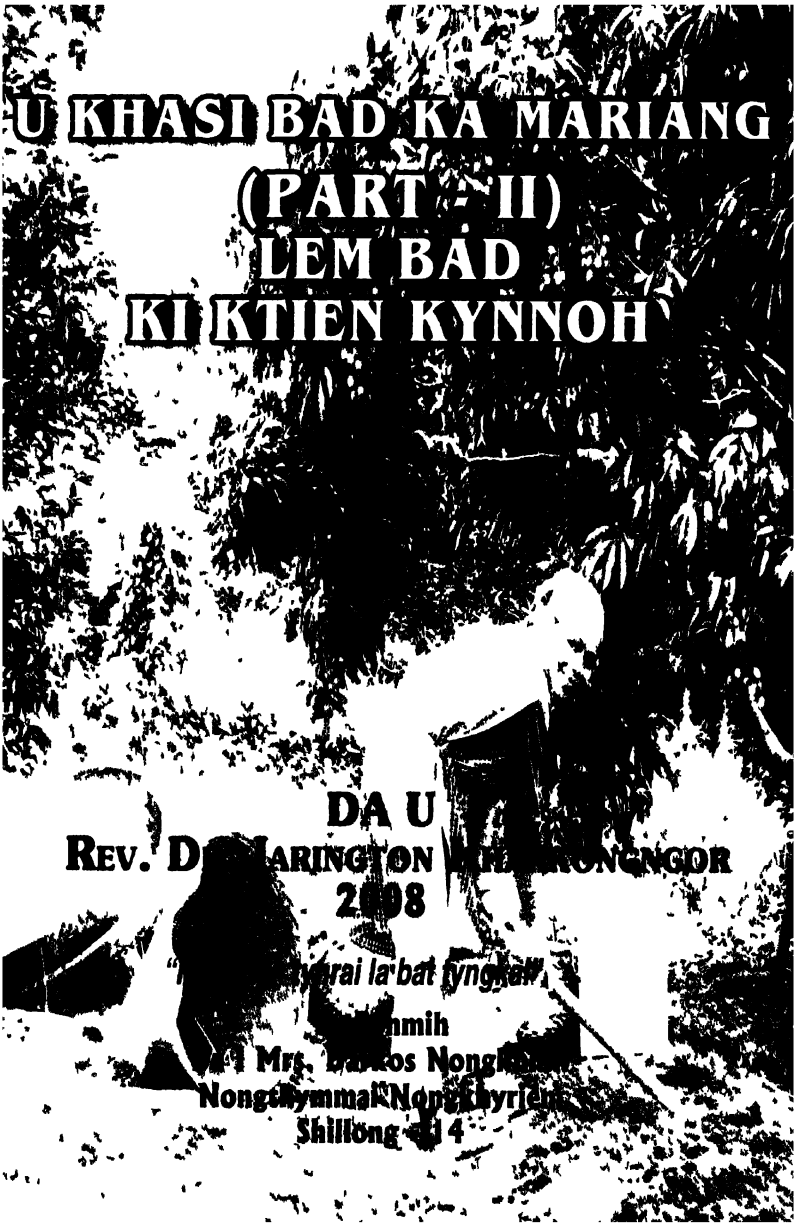

U KHASI BAD KA MARIANG
(PART - II)
LEM BAD
KI KTIEN KYNNOH

DA U

REV. D[illegible]ARINGTON [illegible]RONGNGOR

2[illegible]08

"[illegible]yrai la'bat tyngkai"

[illegible]mih

[illegible] Mrs. [illegible]os Nongk[illegible]

Nongkynmai Nongkhyrie[illegible]

Shillong [illegible]4

Acc. No. 466/Ac
Class No. 895.93. K 11 KHA
Author Kharkongngor. I
Title U Khasi Dad Ka Mawiang

Acc. No. 466/Ac
STATE CENTRAL LIBRARY
GOVERNMENT OF MEGHALAYA
SHILLONG

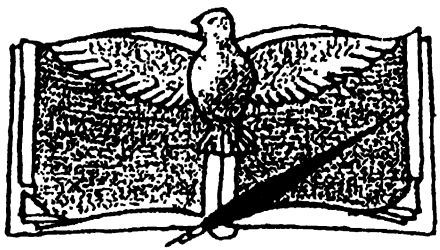
1. Books may be retained for a period not exceeding **15 days** by members.
2. Books may be renewed on request at the discretion of the Librarian.
3. Dog-earing the pages of a book, marking or writing therein with ink or pencil, tearing or taking out its pages or otherwise damaging it, will constitute an injury to a book.
4. *Any such injury to a book is a serious offence; Unless a borrower points out the injury at the time of borrowing the book, he/she shall be required to replace the book or pay its price.*

Help to keep this book fresh & clean

U KHASI BAD KA MARIANG (PART - II)

LEM

BAD KI KTIEN KYNNOH

DA U

Rev. Dr. Iarington Kharkongngor

2008

"Ïa ka hok tynrai la bat tyngkai"

La pynmih da I Mrs. Darkos Nongkhlaw
Nongthymmai Nongkhyriem
Shillong - 14

La shon ha
SHANDORA PRESS : 32/33 (2nd Floor Synod Complex, Shillong - 2)

Jingkhung

		Pages
Ka 'tien Lamphrang	...	i - ii
1. Ki lum kiba kham kongsan	...	1 - 7
2. Katto katne ki Wah kiba kham kongsan	...	8 - 14
3. Katto katne ki dohkha kiba don ha ki wah ka Ri Khasi Jaintia	...	15 - 17
4. Ki pung kiba kham heh bad donkam	...	17 - 20
5. Katto katne ki kshaid kiba don ha ka Ri Khasi Jaintia	...	20 - 23
6. Katto katne ki khlaw kiba kham kongsan	...	24 - 27
7. Ka spah kaba don ha ki khlaw ka Ri Khasi Jaintia	...	28 - 30
8. Ka rep ka riang bad ka jingkylla ka rukom rep	...	31 - 38
9. Katto katne ki jingshem shaphang ka rep	...	39 - 42
10. Ki krem pubon bad kiwei pat ki krem kiba don hapoh bad sla khyndew	...	42 - 44
11. Ka jingdon ki mar hapoh khyndew	...	44 - 48
12. Ka jingtih ia u Uranium	...	48 - 60
13 Ki shnong lane ki thaiñ kiba don ki par dewiong	...	60
14. Ki thaiñ kiba kham jur eh ka khlong shyiap na ki wah bad tih shyiap bad maw na ki lum	...	60 - 61
15. Ki mawbynna bad kiwei pat ki jait maw kiba kham kongsan	...	61 - 64

16. Katto katne shaphang ki ktien kynnoh bad ki jingmut jong ki :

A	...	*65*
B	...	*66 - 72*
K	...	*73 - 90*
D	...	*97 - 98*
E, Ng	...	*98*
H	...	*99 - 100*
I	...	*100*
Ï	...	*101 - 104*
J	...	*105 - 111*
L	...	*111 - 117*
M	...	*117 - 121*
N	...	*122 - 124*
Ñ	...	*125*
P	...	*125 - 132*
R	...	*133 - 137*
S	...	*137 - 154*
T	...	*155 - 163*
U, W	...	*164*

KA 'TIEN LAMPHRANG

Ha kane ka Kitab 'U Khasi bad ka Mariang Part - II lem bad ki Ktien kynnoh' nga la pyrshang ban lum, katba nga lah, ïa ka jingdon ki lum, ki wah, ki kshaid bad kiwei kiwei ki jingthaw bakordor ba U Blei u la buh ha ka mariang bad ban kdew de ïa ka rukom jingpyndonkam u briew ha ka rukom kaba pher bapher. Ha kane ka Kitab, nga pyrshang ruh ban kdew ïa ka rukom tih 'dewiong, mawshun, uranium, ka rukom tih ïa ki maw, u shyiap bad kiwei kiwei ki mar poh-khyndew ha ka rukom kaba thurmur bad pathar kat haduh ba ka pynsiew lut ïa ki lum, ki wah, ki kshaid bad pynïap ïa ki jingthaw ba im ba par baroh hapoh bad ha sla khyndew. Nalor kata, nga pyrshang ban lum bad kdew ïa ka jingdon ki jait dohkha, mrad, sim, khñiang, ki jait soh, syntiew, jhur bad kiwei kiwei ki jingpynlong U Blei kiba la buh ha ri Khasi - Jaiñtia bad kiba bun na ki ki la nangjah bad duh tyllong, kiba ngim lah shuh ban ïohi ha kane ka juk mynta, nalor kata, ka rep ruh i kumba kan duh tyllong noh na ka daw ka jingpynjulor u briew ïa ka mariang. Nga pyrshang ban kdew ïa ka jingshisha jong kine kiei kiei da kata ka jingthmu ban kyrsiew thiah ïa ka ri bad ka jaitbynriew ba ka hap ban pyrkhat thymmai kumno ban tei ïa ka ri bad ka jaitbynriew ha kata ka rukom ba kan neh kan skhem bad ba ka pateng bynriew ka ban wan kan nym shem ka jingeh bad jingjynjar bad ban sah ka nam ka burom ka ri Khasi Jaiñtia, ka ri tipbriew tipblei ba la jer la tang da u Longshwa Manshwa.

Ha kane ka Kitab nga bynrap lang de ïa ki ktıen kynnoh lem bad ka jingpyrshang ban batai ïa ka jingmut jong ki da kata ka jingpyrkhat ba kan long ka jingmyntoi ïa ki paidbah nongpule kot khamtam ïa ki khynnah skul. Ha ka jingpyrshang jong nga ban batai ïa ki ktien kynnoh ki lah ban don ki jingduna te hynrei nga kyrpad ïa ki nongpule khamtam ki 'riew pyrkhat ba kin ai jingmut lem khnang ban nang kham pynbha shuh shuh ïa ka rukom sngewthuh jong ngi ïa ki ktien kynnoh ban nang pynroi ïa ka thoh ka pule Khasi.

Rev. Dr. I. Kharkongngor

Nongthymmai
Nongkhyriem, Shillong -793014
Dt. 26th March, 2008

Ka Ri Khasi Jaiñtia ka long kawei na ki Hima ri lum kaba khraw bad kaba ïar shibun ha ka thaiñ shatei lam mihngi jong ka ri India. Kat kum ka map jong ka Khasi Jaiñtia Hills (Pre-British Rule 1829), ka jingïar u pud u sam ka long naduh Silhet haduh ka wah Bramaputra bad shaduh khap Nowgong bad ka Guwahati lane "Ïew Die Kwai" kaba long ka jaka khaïi hapdeng ki Syiem Khasi bad Syiem Ahom hyndai.

Ka Ri Khasi Jaiñtia ka long, da shisha, ka ri ka jingkyrkhu ha kaba U Blei u la buh ïa ki jingdonkam baroh, hapoh bad ha sla khyndew. Ka long ka ri kaba seisoh bad kaba shlei bad syrtap da ki mar poh khyndew kaba U Blei u la buh hapoh bad sla khyndew. **Ka long ka ri kaba dap da ka dud bad ka ngap.**

Ka ri Khasi Jaiñtia ka long ka Hima ri lum kaba itynnat bad kaba pyngngad, kaba dap da ki lum, ki wah, ki kshaid, ki krem, ki khlaw ki btap, ki mrad khlaw, ki sim bad ki jingthaw ba im laiphew jait. Ka pynïap biej ïa ki phareng kiba wan sah pyngngad ha Ri Khasi da kaba pynïasyriem ïa ka ri Khasi bad ka ri Scotland bad sa kyrteng ïa ka, "Scotland of the East".

U Blei u la buh ïa ki lum, ki wah, ki kshaid ha ka rukom kaba ryntih bad itynnad bha. Ki long kiba ithiang khamtam haba peit na ki jaka kiba jngai. Ka khyndew kaba seisoh bad skhem, ki maw ki ïalang lynnong lynnong halor lum, ha madan bad ha them bad u shyiap uba bun syrtap bad kordor. Ki don ki them hapdeng ki lum bad u palam ne lyoh khyndew u kiew arsut na them shalor lum khamtam ha ka por slap. U slap uba biang na ka bynta ki jynthung jyntep bad ka jingdonkam u briew. Ym ju don ka shlei ne dap um kat ban pynjulor ïa ka rep ka riang ne ïa ki jingim jong ki mrad laiphew jait. Haba baroh ki saw aiom ka ai ka jingshit bad jingkhriat kat ban binag ha ka jingim u briew bad ki jingthaw ba im ba par baroh. Baroh kiei kiei kiba U Blei u la buh ha Ri Khasi Jaiñtia ki long kiba dap ba biang bha te hynrei ka sah tang ha u briew ban ñiewkor bad pyndonkam hok ïa ka.

Kat kum ka map jong ka Khasi Jaiñtia (Pre-British Rule 1829), ïa ka Ri Khasi Jaiñtia la bynta ha ki lai tylli ki Jylli ne bynta ba kyrpang bad kita ki long :

(1) **Ka thaiñ Ri Lum** – ka don hapdeng jong ka ri bad ka long kawei ka lynter lum ba ïasoh lang ter ter naduh ki lum Cashar na shatei shaduh ki lum Garo.

(2) **Ka thaiñ Ri Bhoi** – ka dei ka jylli ba lam noh padun shaduh ri thor khap Kamrup, Nowgong bad karbi Anglong.

(3) **Ka thaiñ Ri War** – ka dei ka jylli Ri lum ba ïeng rynsung ter ter haba khmih na East Pakistan (ne Bangladesh kaba mynta) bad ka long ka jaka ka dap da ki riat ki ram bad ki patwar lane ki lyhuh kiba jylliew.

Kine lai tylli ki jylli ne ki bynta bakyrpang kiba pynbynta u phareng naduh Sylhet haduh Nowgong bad Guwahati kim don jingïapher eiei ha ka jinglong jingim kum ka jaitbynriew, ki lum ki wah, ka khyndew ka shyiap bad ka jingshit jingkhriat. Ha ka por lyiur, u slap u jur bha bad ha ka por tlang ka jur ka jingdait thah bad khriat.

Katto katne shaphang (a) ki lum, (b) ki wah, (k) ki kshaid, (d) ki khlaw.

(a) KI LUM KIBA KHAM KONGSAN :

1. Lum Shyllong : U don tang khyndiat meter shaphang shathie na ka nongbah Shillong. U jrong 4445 feet lane 1965 meter na sla duriaw. U long u lum uba jrong tam ha Khasi Jaiñtia Hills lane ka Jylla Meghalaya hi baroh kawei. U long u lum uba sah jingkynmaw ha ka histori jong ka Hima Shyllong namar hajan une u lum don ka krem Marai kaba hajan ka shnong Nongkrem na kaba la ïoh kem ïa kawei ka thei samla kaba bha briew. Ïa kane ka thei samla kaba bha briew la ïoh kem da u Bambteng Mylliemngap da kaba u khroh ne pah ïa ka da u syntiew pathaw khasi. Namar kata, la khot kyrteng ïa kane ka thei samla da ka Pah syntiew. La thung syiem ïa kane ka thei samla bad la seng ïa ka Hima Shyllong.

U lum hi u long uba kyntang namar dei u lum uba shong u 'lei-shyllong'. Ha ki por mynshwa la ju pynlong ruh ka jyngkñia ha une u lum. Ha sharing u Lum shyllong shaphang hynñiew mer, don kawei ka shnong kaba la ai kyrteng Mawkhan, kaba haduh mynta la ong ba ka dei jaka kaba la pynlong ïa ka kñia ka khriam.

U long u lum uba itynnat, uba don nam bad uba pyngagad. Ha ki por mynshwa, ki briew na baroh ki thaiñ ne na kjat u Lum Shyllong ki ju ïakiew ïahiar man ka por ha maloi khlieh u Lum Shyllong ban ïa bam lyer pyngngad bad ban ïaleh kmen leh sngewbha. Ha baroh shi lynter u Lum Shyllong ka don ka khlaw kaba rben. Ki jait mrad, ki sim bapher bapher bad ki jait soh bad syntiew ki don ha U Lum Shyllong.

Dang khyndiat snem tip kumno ki shipai Air Force ki ïoh ban buhai shnong ha Lum Shyllong. Kiba bun ki bynta ha u Lum Shyllong ki long mynta ki jaka shong shipai bad tang khyndiat eh ki sah ki jaka kiba long ban rep. U Lum Shyllong uba ju long pateng la pateng u lum ba kyntang, ka jaka shong ki blei Shyllong bad ka jaka rep, mynta u la long ka jaka shong bad ka ktem shipai. Mynta u lum u la synlen bad syrtap da ki ïing shipai, lait noh tang katto katne ki bynta kiba don ka khlaw sorkar bad ki briew ruh kim ïoh laitluid shuh ban ïaïaid kai pyngngad halor une u lum bad ban pynïaid kali na san mer sha laitkor lyngba u lum-Shyllong, ka surok ba la shna da ki phareng mynshwa.

Nalor kata, ïa ka Farm kaba ju pynlong ka jaka rep bad kaba pyndonkam ban pynmih symbai bad ri jingri la ai noh sha ki shipai Air Force kumba lai na ka saw bynta ban shna office bad jaka shong (quarter) ki shipai. Kane ka Farm mynta ha Upper Shillong kam i long shuh ban rep bad ri jingri hynrei ka shu sah tang katto katne ki office Sorkar ban pynlong training shaphang ka kam rep (agriculture) bad kiwei kiwei ki jingdonkam.

Ha Nongkrem ruh, ïa ka jaka ba seisoh naduh lum Lwai haduh Maw-i-sah na sha sepngi bad haduh mar syndah ka jaka Air Force

na shaphang shatei kaba long da ki hajar acres la pynlong ka len shipai Assam Rifles. Ha Nongkrem ruh kumba mar shiteng ki jaka kiba long ban rep la ïoh pyndonkam ki shipai Assam Rifles. Lada lah ki kwah hi ban ïoh syndon ïa ka Nongkrem baroh kawei ban pynlong ka len shipai kaba heh.

Ha Shillong ruh ïa ki jaka ne khyndew la die sha ki shipai na ka bynta ban pynlong len shipai ne ka Head Quarter jong ki shipai. La die ïa ka khyndew tang Rs. 2000 (Ar hajar tyngka) sha ka syiem Bilat da u Melay Sing (Syiem Mylliem) bad u Raja Rabon (Syiem khyrim) bad la sakhi da ki saw ngut ki myntri Mylliem bad saw ngut ki myntri Khyrim. Ïa kane ka khyndew la die sha ka Syiem Bilat lyngba u lieutenant Colonel Haughton, Governor General's Agent North East Frontier bad la ïasoi ïa ka Agreement ha ka 8th December, 1863.

Ka khyndew kaba la die ka long kumne : ".....the land at Shillong known as the Shillong lands; the Raj lands South of the Oom Soopree, known as the Kurkontang Nongkseh land; the land near youdoe; known as Shillong Labang land's ....." By J. N. Chowdhury.

2. U Lum Rapleng : U don sha mihngi na Nongkrem. U lum uba lah ban ïohi khyndiang na ki thaiñ ri War bad katto katne na ki thaiñ Jaiñtia. U long u lum uba synlen bad pyngngad. Ki briew na ki thaiñ Nongkrem, Smit, Thangsning bad kiba ïa marjan ki ju ïoh ban ïa leit kiew pyngngad halor une u lum khamtam ha ka por synrai. Halor une u lum ruh mynta ym don shuh ban ïaleit bam lyer pyngngad namar la dap da ki kor ki bor ba pyndonkam u briew kat kum ka juk mynta.

3. U Lum Diengïei : U don sha shiliang ka wah Umiam shaphang sepngi na ka nongbah Shillong. La khot Lum Diengïei namar ka don ka dieng bad kaba khot "Diengïei". La ong ba ka long ka dieng kaba mih nyngkong eh ha lum diengïei bad la ong ruh ba ka jingheh jong ka la biang ban kah syrngiew lut ïa ka pyrthei hi baroh kawei. Haduh mynta ha maloi khlieh u lum

Diengïei don ka thliew kaba heh bad ïar ha kaba la ong ba ka dei ka tyllong ba ïeng ka diengïei.

Ha u lum Diengïei ka don ka khlaw kaba heh, kaba ïar bad rben. Katba nang mih ki sngi bad nang ïaid ki por, u khun bynriew u pom pathar ïa ka khlaw bad u lum u kylla synlen bad kaba sah mynta sa tang ki diengkseh phyrngop hangne hangtai bad ka 'dew ra. Ka khyndew kaba ju long mynno mynno kaba sbur bad seisoh, mynta ka la kylla long 'dew ksang; ki umpohliew kiba tuid arsut na lum Diengïei sha wah Umïam ki la rngat lut; kan poi ka por ba kan don ka jingkyrduh um kaba khraw ha lum Diengïei bad ki briew ruh mian pa mian ki nang sakma bad phet rieh sha ki thaiñ ri Bhoi ban rep bad kyndoi ja kpoh ïa lade.

U lum Diengïei, lada shim ïa ka lynter bad ka pyngkiang naba kut shaba kut, u long kawei ka 'dew lynnong rit. Ka don ka lad ban thung dieng biang bad pynsan sa shisien ïa ka khlaw ha lum Diengïei bad na une u lum lah ban bsa um biang ïa ka dam ha Umïam khwan.

4. Lum Sohpet bneng : U don shaphang shatei na ka nongbah Shillong sha shiliang kamon ha lynti ban leit na Shillong sha Guwahati. U jrong kumba 28 kilo meter. Ka khana-pateng ka ïathuh ba u lum Sohpet bneng u long ka jaka ïakynduh hapdeng ka bneng bad ka khyndew lyngba kata ka jyngkieng ksiar hyndai ha kaba ïa kiew bad ïa hiar hapdeng ki Khyndai Trep khyndai skum kiba shong ha bneng bad ki Hynñiew Trep hynñiew skum kiba shong ha khyndew.

La ong ba u lum sohpet bneng u long u lum ba ki mrad laiphew jait ki juh ban shong, kum ka dngiem, u khla, ki sniang khlaw, ki miaw khlaw bad kiwei. Ynda haba u lum u la dkhaw ne synlen, ki mrad khlaw bad ki sim laiphew jait ki phet noh bad wad ïa ka jaka rieh ha khlaw khri synïa bad don ruh kiba phet sha ri dkhar.

Kiwei pat ki lum kiba jrong bad kongsan :

1. **Lum Mawthohrew** : U don hajan u lum Shyllong. U jrong kumba 1816 metre hajan Mawlai Umjaïur.
2. **Lum Raitong** : U don shaphang shatei lam mihngi na Sohpet Bneng
3. **Lum Swer** : U don hajan Dympep kumba mar shiteng lynti na Shillong sha Sohra.
4. **Lum Symper** : U don shaphang shathie na Kwawan.
5. **Lum Mawthad Raishan** : U don shaphang sepngi na Kynshi.
6. **Lum Ryngkew Mawïong** : U don ha shnong Mawphlang.
7. **Lum lane Mawriang kyllan** : U don shaphang sepngi na Mawnai.
8. **Lum Nongsynrih** : U don shaphang sepngi na Jakrem.
9. **Lum Lawbah** : U don shaphang sepngi na Saitsohpen ha Sohra. Na une u lum ka karkhana shna dewbilat ha Mawmluh ka ïoh mawshun ban shna dewbilat.
10. **Lum Kyllai lyngsyun** : U don shaphang shathie na Rapleng.
11. **Lum Mawpat** : U don hajan shnong Mawpat u jrong kumba 1632 metre.
12. **Lum Ïakor sing** : U don sharum Nongkhlieh.
13. **Lum Nongjngi** : U don ha Nongjngi shaphang mihngi na Nartiang.
14. **Lum Bah Bo Bah Kong** : U long u lum uba jrong tam ha khlaw Narpuh.
15. **Lum Sonaraja** : U don sharum Narpuh.
16. **Lum Tining** : U don shaphang mihngi na Raliang.
17. **Lum Mawkneng** : U don ha Mawkneng shaphang sepngi na Sohïong.

18. **Lum Didum** : U don shaphang shathie lam sepngi na Mawphlang.
19. **Lum Miangïong** : U don hajan Mawrok sepngi na Rambrai.
20. **Lum Langbaraj bad Sohlamut** . Ki don shaphang shathie na Rangthong.
21. **Lum Ïawpaw** . U don shathie na Nongnah.
22. **Lum Pyndengru** : U don ha khappud bad ka West Garo Hills sepngi na Nongkulang.
23. **Lum Niangram** : U don sha sepngi na Byrki.
24. **Lum Kohtyllaw** : U don sha sepngi na Nongtnger harud ka wah Kynshi.
25. **Lum Kut traw** : U don shathie lam sepngi na Mawmorin.
26. **Lum Ryngkew** : U don shatei na Mawthengkut.
27. **Lum Thirshoisip** : U don shaphang shatei lam sepngi na Moulsei.
28. **Lum Selim** : U don shaphang mihngi na Moopyut.
29. **Lum thangsyiem** : U don shaphang shatei lam mihngi na pala.

Ki long ki lum kiba paw bha ha ka geography jong ka ri Khasi Jaiñtia bad ki long ruh ki lum kiba don la ka jong ka jong ka histori bad ka jingitynnat. Kine ki lum bad kiwei pat ki lum kiba kham rit bad kham lyngkot kiba pynwan dur ïa ka jingitynnat jong ka ri Khasi Jaiñtia. Ha kine ki lum don ki khlaw kiba rben. Ki mrad, ki jait sim, u khñiang bad ki jingthaw laiphew jait ki shong ha kine ki lum. Ha kine ki sngi kiba kham bun na kine ki lum ki la dkhaw ne synlen. Lada kine ki lum ki kylla long noh tang ka jaka rep, jaka shong briew bad ki jaka ban kynton ïa ki kor ki bor machine bapher bapher na ka bynta ka jingdonkam u briew. Khlem pep ki ri baroh kawei kan duh noh ka nam bad ka jingpaw nam jong ka kum kawei na ki ri lum kiba itynnat tam ha sla khyndew.

(b) KATTO KATNE KI WAH KIBA KHAM KONGSAN :

1. **Ka wah Umïam Khwan** : Ka mih na ki thaiñ Sohïong bad Nongthliew, ka tuid lyngba ïa ki them Wei-lyngkut, Nongbsap, Lawmei, Nongmadan bad ka noh arsut haduh Umïam khwan. Ha shwa ban den ïa ka dam, ka long ka wah kaba sngur bad shngiam ban dih. Ki 'kha saw bad kiwei kiwei ki jait dohkha kiba ïoh na kane ka wah ki long kiba khleiñ, ba shngiam bad ba bang ban bam. Ka shnong Umsaw ka don harud ka wah Umïam ha ka surok rim ban leit sha Gauhati. Hadien ba la den ïa kane ka wah ban pynlong Dam, kane ka shnong ka shu ngop noh hapoh ka um. Kiba bun ki pynthor kba ruh kiba siesoh kiba don ha kane ka thaiñ Umiam khwan ki ngop lut hapoh um. Haba den ïa ka um ban pynlong Dam ka don ka jingmyntoi ban pynïoh bor ding ïa la ka jong ka ri bad shabar ruh hynrei ka long pat ka jingduh kaba khraw ha ka liang ka rep ka riang nalor ba ka ri Khasi Jaiñtia ka don tang khyndiat eh ka jaka rep.

Ka Umïam kaba ju long mynno mynno ka um kaba sngur ka la kylla long noh ka um kaba tngit bad jaboh. Ka daw jong kane ka long namar ki um jakhlia, u ñiut, ka plastic bad kiwei kiwei na nongbah Shillong ki tuid bad pynlang ha Damsite. Lada ym lah ban khang ïa ka jingpyntuid ïa kine ki jakhlia na Sor Shillong bad lada ym pynkhuid, ha ki phew snem ki ban wan kane ka Damsite ka lah ban kylla long ka jaka theh ñiut ka Sor Shillong bad ka bor ding ruh ka lah ban duh noh. Ki briew ki la nang jyllei, bad ka nongbah ka la nangheh bad ïar bad ka jingjaboh ruh kan nang jur.

2. **Ka wah Umïam Mawphlang** : Ka mih na Langkyndur na trai u Lum Shillong ka tuid arsut sha ki thaiñ Nongkrem, Smit, Nongkynrih, Mawpynthih bad poi ha Mawphlang. Kane ka wah ka don nam na ka jingkhuid, jingsngur bad bun ki 'khasaw bad kiwei kiwei ki jait dohkha.

Kane ka wah kaba ju long mynno mynno ka wah kaba heh bad jylliew ka la kylla long mynta tang i wahduid iba tngit bad jaboh. Ka jingpom pathar ïa ki khlaw baroh shi lynter ka wah

Umïaw haduh ban da kylla lum synlen bad ka jingtih bad khlong jhulum ïa u shyiap um na poh wah ka la pynkylla long ïa ka wah kumba kan ngat noh khamtam ha ka por tlang. Ha kine ki sngi ka don ka jingkhlong shyiap kaba jur napoh wah bad na lum ruh harud wah, ter ter naduh smit shaduh wah Umtyngar ha Mylliem, la pynlong ïa ka wah tang ka um ktieh. Ha ka por tlang lei lei lada wieh ne buh ïa ka kjat ha ka wah kan sop tang da ka ktieh. Ki jait dohkha bad ki khñiang bapher bapher kiba shong hapoh wah i kumba kin duh jait lut. Ka wah kaba ju long mynno mynno kaba heh, baïar bad jylliew, mynta ka la long tang i pung shong jakoid.

Kane ka um jaboh kam sah kut ha Umtyngar hynrei ka leit tuid shaduh Mawphlang, ka jaka ha kaba ïa don kyrpang na ka bynta ban pynlang um dih bad ai um ïa ka shnong Mawphlang, ki shnong kiba marjan ka shnong Mawphlang bad ïa ka Sor Shillong hi baroh kawei. Ka Sorkar ka lah ban pyndonkam da ki kor ki bor ban pynkhuid ïa ka um dih te hynrei lada ym lah ban khang bad ïada na kane ka um ktieh, kaba la pynlong da ka jingtih shyiap bad khyndew, ki kor ki bor ruh kim lah satia ban pynkhuid ïa ka ha ka rukom kaba dei bad ka um dih kan nym long satia kaba khuid bad kaba bit ban dih. La khmih lynti ba ka umdih ka dei ban long kaba khuid, suba bad sngur hynrei ha nongbah Shillong la ring ne tan da ka um kaba jaboh bad dap da ka ktieh. Ka jingma ka ap ïa kito kiba pyndonkam ïa kane ka um.

3. **Ka wah Kupli** : Ka mih na u lum Bahbo-Bahkong. Ki wah Mynsiang, Myntang, Umïurem bad Wai khyrwi ki dei ki shnat jong ka wah Kupli. Harud ka wah Kupli ka don ka um shit bad ka kshaid Ïale ka long kawei na ki kshaid kaba don la ka jong ka histori namar ha kane jaka la don ka dur briew kaba da u maw ha kaba ki Syiem Jaiñtia hyndai ki kñia briew. Hadien ba la den ïa kane ka wah na ka bynta ban pynmih bor ding, ka um shit, ka kshaid Ïale bad kiwei pat ki wah rit ki la shah tap lut ha ka um. Ka jingden ïa ka wah Kupli ka la long ka jingduh kaba khraw na ka liang ka rep ka riang namar da ki spah acre la pynngam lut ïa ka

jaka rep hapoh um. Nalorkata, ka jingtei ïa ka Myntdu Leshka Hydel Electrical Project ka la nang khate shuh shuh ïa ka jaka rep. Shuh shuh, lada yn den sa ïa ka Wah kynshi bad kiwei kiei ki wah kiba kham heh, yn ym don jaka shuh kaba seisoh ha ri Khasi Jaiñtia ban rep.

4. **Ka Myntdu-Leshka Project** : Ka Myntdu-Leshka Project ka long kawei na ki project kaba donkam ban den ïa ka wah na ka bynta ban pynmih bor ding. Ka long ka project kaba ai jingkyrkhu na ka bynta ban kyrshan ïa ka jingduna ka jingpynmih bor ding electric ha kane ka ri bad na ka bynta ka roi ka pa jong ki paidbah kiba shong ha ka thaiñ Pdengshakap bad kiwei pat ki jaka ba marjan. Haba tei ïa kane ka project ka pynmih bun ki kam kiba pher bapher – kiba la don ka jingnang jingstad ne kyrdan pule ki ïoh ka kam office bad kiwei pat kiba duna ka jingpule ki ïoh ka kam shoh maw, tih shyiap bad bun kiwei pat ki jait kam kuli tangba kane ka jait kam ka neh tang shipor katba dang pyntrei ïa ka project. Haba wan ka project ki paidbah ki ïoh ka surok bad bun kiwei pat ki jait jingtei kiba ïadei bad ka project.

Ha kawei pat ka liang, ka jingtei ïa ka project ka ktah bun ïa ki jaka kiba long ban rep bad bym long rep. Ka donkam da ki spah acres ban pynlong kam ïa ka project. Haba la pyntrei kam ïa ka project, katto katne ki briew kiba la nang la stad ki lah ban ïoh kam office hynrei kiba bun ki nongrep kin kyrduh kam namar bym don shuh ka jaka ban rep. Kaba mih na kata, kiba bun ki nongrep ki hap ban kynriah noh sha kawei pat ka shnong na ka bynta ban rep bad ban kyndoi jakpoh. Katkum ki stad Agriculture, ka khyndew ne jaka ha ri Khasi Jaiñtia kiba long ban rep ki long tang kumta arphew na ka shispah bynta. Mynta haba la nang pynbun ki project bad nang pynjur ka jingtih ïa ki mar poh khyndew ha kylleng ka ri, ka khyndew ne jaka kaba long rep ka lah ban sah sa tang san ne shiphew na ka shispah bynta. Hato ka jaitbynriew kam donkam shuh ïa ka khyndew ban rep jingrep?

5. **Ka wah Wai khyrwi** : Ka long ka wah kaba donnam namar na kane ka wah la ong ba la mih ki Syiem blei hyndai. Ka mih shatei na ka thaiñ Dkhiah bad ka tuid naneng jong ka shnong Sutnga. Kane ka wah ka long kaba sngur khlir khlir bad kaba bit ban pynlong umdih. Ha ka snem 1976 ha ka por long Jingïaseng Synod, nga la ïoh lad ban leit dih um na kane ka Wah bad tang khyndiat snem hadien, nga la leit biang bad nga shem ba kane ka wah ka la kylla long ka um 'dewïong. Haba pynngam ïa ka 'ti dew ha kane ka wah baroh kawei ka 'ti dew la sop da u 'dewïong. Ka wah Wai khyrwi, ka Thlumuwi bad kiwei kiwei ki thwei ha ka thaiñ Sutnga ki la kylla long ki wah ne pung 'dewïong, kim long shuh kiba u briew u lah ban pyndonkam la ha kano kano ka rukom.

6. **Ka wah Kynshi** : Ka long ka wah kaba heh bad jrong tam ha ri Khasi jaiñtia. Ka wah khri synïa, ka wah Ri lang, ka wah umngot, ka wah Myntdu ka wah Lukha bad kiba bun kiwei pat ki wah kiba kham heh, katba nang mih ki snem ki nangrit nangrit i kumba kin rngat noh khamtam ha ka por tlang na ka daw ka jing pom ïa ki khlaw, ka jingkhlong shyiap, ka jingtih 'dewïong, mawshun bad bun kiwei pat ki daw kiba u khun bynriew u pyndonkam bakla ïa ki wah.

Ha ki thaiñ khatarblang, ka wah kaba heh ha ki thaiñ pardiwah ka la kylla long ka ri shyiap na ka daw ka jingkhlong shyiap bad maw ki 'khar Bangladesh ha ki thaiñ Umsyiem bad Umkrem. Ka wah Khasmar kaba mynno mynno ka wahbah kaba hap ban ïaid da ka lieng mynta ka la rit ria bad biang ban ïaid da ka kjat na ka daw ka jingpom ïa ki dieng bad ka jingkhlong maw bad shyiap ki 'khar Bangladesh. Ka wah Rymben, ka wah Umtyrsaw bad ka wah Umngot ki sdang ban nangrit nangrit manla ka snem na ka daw ka jingpom ïa ki khlaw, thung lynnai (synsar) bad ka jingtan um da ki pipe um sha ki shnong kiba pher bapher na ka bynta ki pukri pdem kwai, umdih, bad kiwei kiwei ki jingdonkam, bun kiwei pat ki wah rit ki la rngat lut.

Ha ki thaiñ Nongkrem bad Mylliem kiba bun ki wah rit bad ki umpohliew kiba mih na ki krem bad napoh u mawsiang kiba tuid ha shnong bad rud shnong ki la rngat lut bad jah jyndam. Kine ki thaiñ ki long kiba bun bha ki wah hynrei mynta ki don ka jingkyrduh um khamtam ha ka por tlang.

Ka jingkylla ka aiom ka long kawei pat ka daw ka jingkyrduh um ha ki thaiñ rilum. Mynno mynno ngi ju ïoh ïa u slap uba ju hap lynter lai mied lai sngi, hynñiew mied hynñiew sngi, khyndai mied khyndai sngi bad kumta ter ter, hynrei mynta ngim ju ïoh shuh bad lada ngi ïoh slap ruh u wan hap tang da ki kynta.

Kiwei pat ki wah kiba kongsan :

1. **Wah Khri Synïa** : Ka mih na shaphang u lum kyllang.
2. **Wah Khri** : Ka mih na shaphang Laitdom. Ka don kumba 6 kilometer na Nongkhlaw ban leit sha Kamrup.
3. **Wah Umkhen ne wah Mynkhen** : Ka mih na them Laitkor na marsyndah bad ka Madanrting.
4. **Wah Tyrsung** : Ka mih na shaphang Nongstoiñ.
5. **Wah Umtrew** : Ka mih na shaphang u lum Sohpetbneng.
6. **Wah Umsiang** : Ka mih na shaphang u lum Raitong.
7. **Wah Myntriang** : Ka mih na shaphang Sohkynphor.
8. **Wah Blei** : Ka shnat jong ka wah kynshi. Ka mih na Mawpomblang ha ki thaiñ Mawthengkut. (Sonapahar)
9. **Wah Rwiang** : Ka shnat ka wah Blei.
10. **Wah Ryndi** : Ka shnat kaba heh tam jong ka wah Simsang ha West Garo Hills.
11. **Wah Maheskhala** : Ka mih na shaphang u lum Pyndengru.
12. **Wah Rilang** : Ka mih na shaphang Lawbyrtun.
13. **Wah lum Mawpa** : Ka mih na shaphang Nongkseh bad Sohïong.

14. **Wah Umngot** : Ka mih na Smit na sha ki thaiñ u lum Shyllong.
15. **Wah Umsning** : Ka mih na shaphang u lum Raitong.
16. **Wah Umblei** : Ka dei ka shnat jong ka wah Kynshi. Ka mih na shaphang mawliehbah.
17. **Wah Mynriang** : Ka mih na shaphang Nongjngi.
18. **Wah myntang** : Ka mih najan ïalong 8 kilo meter na Jowai.
19. **Wah Umngot** : Ka mih na Ur-masi-U-Joh najan Smit na sha ki thaiñ u lum Shyllong.
20. **Wah Umïurem** : Ka mih napdeng Pasyih bad Muthlong sepngi na Shangpung.
21. **Wah Myntdu** : Ka mih na shnong myntdu ha lynti ban leit na Jowai sha Nongbah.
22. **Wah Pran** : Ka mih na shaphang Khliehriat. Ka long ka shnat jong ka Wah Myntdu.
23. **Wah Lukha** : Ka mih na Shaphang Sutnga.
24. **Wah Lenju** : Ka mih na u lum Lakor Sing.
25. **Wah Simlieng** : Ka mih na sepngi na Saipung.
26. **Wah Tyrsaw** : Ka mih na ki thaiñ Siatbakon, ka tuid lyngba ka shnong pynter bad pongtung bad poi sha Bangladesh.
27. **Wah Khasmar** : Ka mih na ki thaiñ Shiliang Jashar bad tuid sha Bangladesh.
28. **Wah Rymben** : Ka mih na ki thaiñ Mynreng bad shaiñ bad tuid sha Bangladesh.
29. **Wah Rew** : Ka mih na u lum Swer.

Na kitei ki wah, don bun bah kiba la sniew bym long shuh ban pyndonkam na ka daw ka jingtih 'dewïong, mawshun, shyiap, ka jingshna ïa ki karkhana shna dewbilat, ki kharkhana thang mawshun bad kiwei kiwei kiba ki briew ki pyndonkam ha ka rukom bapher bapher; don ruh ki wah kiba la sdang ban rngat

namar ka jingpom ïa ki khlaw, kumba la kdew sha khmat, ka rep synsar, siej, kiwei kiwei pat bad ki wah ki rngat ruh na ka daw ka jingring ne tan um da ki pipe sha ki shnong bapher bapher; bad don ruh kiba shu rngat hi na ka daw ka jingduna slap bad tyrkhong ka mariang.

Ha ka report ka kot khubor **"U Mawphor"** dt. 8th Janury, 2008 la ong ba ki stad jong ka Meghalaya State Pollution Control Board (MSPCB) ha ka 6th Kyllalyngkot, 2008 ki la lap ba ka jingïap jong ki jingim ha wah Lukha ka dei na ka jinglyngshop ki bih mar pohkhyndew (acid) jong u Dewïong bad kumjuh u mawshun, namar la shu tih pathar khlem pyrkhat bad ka long pyrshah ïa ka rukom tih da ka jingstad saïan (scientific). Ka jingma ka long bym don ka mining policy. Ka wah Umngot bad kiba bun kiwei pat ki wah bah kin sa mad kajuh ka apot kum ka wah Lukha.

Ha wah Lukha ka jingïap ki dohkha bad kiwei kiwei ki jingthaw ba shong hapoh um ka la sdang ban jia ha ka 17.2.2007 ha baroh shilynter ka wah. Kane ka wah ka la kylla bih kynsan bad ka la ktah ïa kiba bun ki shnong ha katei ka thaiñ bad wat shaduh ka ri Bangladesh.

Ha ka wah Lukha bad ka wah Lunar la lap ïa ka jingïapher jong kitei ki ar tylli ki wah ha kaba ka wah Lunar kaba wan na ka thaiñ Myndihati, Khliehriat, Sakhaiñ bad kiwei, ka rong jong ka um ka la long ha ki ar bynta, kata, ka rong stem bad rong jyrngam. La lap ïa kane da ka jing test lyngba u Lit mus Paper ban pynsakhi ïa ka jingdon ka Acid ha ka um.

Ka jingkylli ka long, ïano yn kynnoh - ïa ki kompani dewbilat ne ïa ki nongtih dew ïong ne ki trai par dewiong. Lada ka Sorkar kam pyntrei kam da ka Mining Policy ban teh lakam ïa ka jingtih pathar ïa ki mar poh khyndew ki jingjia kaba kham sniew ki lah ban wan nangne sha khmat.

(d) KATTO KATNE KI DOHKHA KIBA DON HA KI WAH KA RI KHASI JAIÑTIA :

Ki dohkha kiba ngi ïoh ban tong ne khwai na ki wah ka ri Khasi Jaiñtia ki long kiba khleiñ, kiba bang bad shngiam. Ki don ki dohkha kiba rit bad don ruh kiba heh. Haduh kine ki sngi ki dang don ki dohkha kiba heh haduh san bad shiphew kilo khamtam ha ka wah Umngot bad Wahkhen. Ki jait dohkha kiba ngi lah ban ïoh na ki wah ka ri Khasi Jaiñtia ki long: 'kha-babia, 'kha-baiñ, 'kha-bawa, 'kha-blang, 'kha-bneng, 'kha-niang, 'kha-bseiñ, 'kha-khla, 'kha-kok, 'kha-koi, 'kha-kot, 'kha-kur, 'kha-kusia, 'kha-hur, 'kha-lad, 'kha-laso, 'kha-mukur, 'kha-saw, 'kha-ski, 'kha-shalynnai, 'kha-shitor, 'kha-shop, 'kha-snad, 'kha-stieh, 'kha-tara, 'kha-thli, 'kha-tlong, 'kha-tyngkra bad kiwei kiwei ki jait dohkha rit kiba ym lah ban jer kyrteng lut hangne. (khmih na ka 'Dienshonhi'). Kitei ki jait dohkha bad kiwei kiwei ki jait khñiang kiba im ha ki wah ki la jan duh jait lut namar kiba bun ki wah ki la sdang rngat bad kiwei pat ki wah ki la shah tap ha u shyiap, 'dewïong, mawshun bad kiwei pat ki mar poh khyndew. Shuh shuh, ki khlaw kiba rben kiba ju bsa um ïa ki wah ki la synlen lut. Nalor kata, ki dohkha kiba dang don katto katne ha ki wah, ki briew ki pynïap dusmon da kaba shoh da u kynbat kharew, ka shun, u tutia bad kiwei kiwei ki jait kynbat.

Kumba long mynta, ki dohkha kiba lah ban ioh bad pyndonkam na ri Khasi Jaiñtia ki long sa tang kito kiba ri ha ki pung dohkha; kiba pyndonkam ban bam manla ka sngi ki long kiba wallam na ri dkhar.

Kat kum ka report ha ka kot khubor "**U Mawphor**" dated 7th Lber 2007, ka Meghalaya State Pollution Central Board ka pynshai paidbah halor ka jingïap ki dohkha ha wah Lukha da kaba ong ba ka daw jong ka jingïap ki dohkha ka long namar ka jingtuid ka um 'dewiong sha katei ka wah na ki jaka lum thup ïa u 'dewïong naduh na Myndihati ter ter haduh ka wah Lunai kaba don mawshun. Kane ka um 'dewïong ka ïathyngkhuh ïa kine ki mawshun, lyngba

ki reaction ka la pynmih ïa ka bih kaba la pynïap lut ïa ka um. Ka khubor "U Mawphor" dated 16th Lber 2007, ka Jaiñtia Fishing Association (JFA) Jowai, lyngba ka kyrwoh ba la pyllait paidbah da u General Secretary, ka kubur ba ka bih 'dewïong ruh ka dei kawei na ki bih kaba pynïap ïa ki dohkha ha ka wah Lukha. Kum ka nuksa, ka kdew ba ka wah Wai khyrwi, Thwei Dolloi, Thlumwi wat ka wah Kupli kaba bun dohkha ka la duh jait lut. Nalor kata, ka wah Myntdu naduh Ramyntheiñ sharum ym don dohkha shuh. Shuh shuh ka jinglum thup ïa u 'dewïong ha 8 mer na Thadmuthlong ka pynjulor ym tang ïa ki wah, ki dohkha bad wat ïa ka pynthor kba ruh. Ha kajuh ka por ka kdew ruh ba ka Kharkhana Dewbilat Cement Manufactory Company Ltd. ka long kawei na ki daw bah daw san.

Ka um slap kaba ju pynlong borabor kum ka umdih, mynta ym long shuh ban dih, ka um kaba mih na umpohliew ne ka um na ka wah ruh ym long shuh ban dih lymda shet pynthnam ne pynkhuid ïa ka ha kano kano ka rukom. Ka dak ka pyni shai ba ym don shuh ka khlaw ne ki dieng ki siej ki ban pynkhuid ïa ka um, nalor kata, ka jingtih pathar ïa ki mar napoh khyndew bad ka jingphriang ki mar khyndew kiba la dep tih ha madan madiah, ha surok bad kat haba lap bashem da ki, la pynjngut bad pynsniew lut ïa ki umbam umdih baroh. **Kan poi ka por ba ka Ri kan ïakynduh ïa ka jingkyrduh um ym ka jingkyrduh kpu.** Ka jaitbynriew ka dei ban ïohi ïa kane bad ban sumar ïa ki mar hapoh bad ha sla khyndew, lymda kumta ka pateng bynriew ka ban wan kan hap ha ka jingkordit kaba khraw. Ka jingïoh mon bad ïoh litluid ban tih ïa ki mar poh khyndew kiba U Blei u la buh kyrpang, ki briew kim mon shuh ban pyndonkam ïa la ka bor ka buit, ka sap ka phong ban rep ban riang bad ban trei ïa kiwei kiwei de ki kam. Shen ki mar poh khyndew kin sa lut noh bad ha kata ka por ki briew kin ieh noh ïa la ki ïing bad ki shnong bad shang kylleng kylleng ban wad jingtrei bad jaka rieh.

Ka jingkhlong ïa u maw, u shyiap, u mawshun bad u 'dewïong, ka pynlong ïa ki um ha ka wah ban ngam lut shapoh khyndew, ym don um shuh ban tuid ha sla khyndew, kiba don ruh ki sniew lut namar ka jingtuid ki um 'dewïong, mawshun bad shyiap. Ka daw ka long na ka jingbuh pathar ïa kine ki mar poh khyndew kat haba don jaka - kam pher la ka dei ha bri soh ne jaka rep, ha surok, ha phyllaw ïing kat haba lap bashem. Ka pynïap lut ïa ki dohkha, khiang, puit bad baroh ki kynja ba im ba par. Ka pynsniew ia ki soh, ki jait jynthung baroh bad lehse, ka lah ban shim por da ki phew ne spah snem ban long pat ban rep. Kumba long mynta ka khyndew, u shyiap ki twa lut bad ym long shuh ban pyndonkam ha kitei ki jaka.

Ka jingden ïa ki wahbah ban pynlong dam, ka jingkhlong ïa ki arpoh khyndew ka la nang khate shuh shuh ïa ka jaka rep kaba sbur harud wah bad kiba seisoh ha ki jaka lum. Kat kum ka jingong ki stad saian kaba dei ia ka rep (Agricuture) ka khyndew kaba long ban rep bad siesoh ha ri Khasi Jaiñtia ka long tang shiphew na ka shispah. Lehse, mynta ka lah ban sah sa tang shiphew na ka shispah. Ka jingmyntoi na ka dam ka long tang khyndiat ngut ki briew kiba la nang la stad kiba ki Sorkar ki lah ban pyndonkam, hynrei kiba bun ki nongrep bad ki nongbylla aiu kin leh haba ym don jaka rep shuh. Kiba bun ki samla nongkyndong ki kyrduh kam bad ki ïaksaid ban trei kano kano ka kam tang ban kyndoi jakpoh. Kiwei ki wan tuid sha ki nongbah ban trei kano kano tang ban im, lada kaba bha ne kaba sniew. Ki mih bun ki jingsniew na ki khun samla namar ka jingkyrduh kam. Hangno don ka jubab?

(ng) **KI PUNG KIBA KHAM HEH BAD DONNAM :**

1. **Nan Polok ne Ward's Lake** : Kane ka pung ka don ha Shillong hapdeng ka Pinewood hotel shaphang mihngi, ka MLA hostel na shaphang sepngi, ka State bad Apex Bank shaphang shathie. La shna ïa ka ha ka snem 1893-94 da ka bor bad ka jingbthah u Sir William Ward, u Chief Commis-

sioner ka Assam. Kane ka pung ka long kaba itynnat. Hapdeng ka pung don artylli ki jyngkieng ïaid briew. Ka don ruh ka lynti ïaid kjat sawdong ïa ka pung bad la thung bun bah ki syntiew kiba itynnat harud jong ka. Kham mynshwa ka long ka pung kaba heh, kaba khuid bad jylliew hynrei katba nangmih ki sngi ka pung ka la nang jyndong bad jakhlia na ka daw ka jingduna slap bad ka jingpynhap jakhlia ki briew. La khot Non polok namar la pynïaid ïa ka jingtei ïa kane ka nan da u briew uba kyrteng u Pollock, uwei na ki executive engineer ha kata ka por.

2. **Ka pung Umïam khwan lane ka damsite** : Ka pung Umïam khwan ka dei ka wah kaba mih na ki thaiñ Sohïong, Marpna and Nongthliew. Ka tuid lyngba ïa ki them Rynti, Nongbsap, Lawmei, Nongmadan bad ka noh arsut haduh ka pung umïam. Ka long ka wah kaba heh, sngur bad shngiam ban dih. La den ïa kane ka wah ha kawei ka jaka kaba khot ka krem Nonglieh sharud ka jyngkieng khwan ne shnong Umsaw Khwan kaba mynshwa kumba khatsan kilometer na Shillong. La den ïa kane ka wah na ka bynta ban pynlong pung ban pynmih bor ding ilektrik bad ban ri dohkha. Kane ka wah mynta ka la kylla long ka pung kaba itynnat bad ki briew na Sor Shillong bad na ki shnong ba marjan ki leit khwai dohkha na kane ka pung, bad kiwei pat ki briew na kylleng ka ri India bad nabar ruh ki wan jngoh kai bad ïaleh kmen ha kane ka wah ha ka rukom kaba pher bapher namar ka Sorkar ka la pynbiang ïa ki jingdonkam, katba lah na ka bynta ki nongwan jngoh pyrthei.

3. **Ka pung Thadlaskeiñ** : Ka Thadlaskeiñ ka don 8 kilometer na Jowai ha lynti ban leit sha Shillong. La shna ïa ka pung harud lynti da u Sajar Nangli, u Langskor jong u Syiem Jaiñtia, lem bad ki paidbah kiba bud ïa u hyndai da kaba ïatih da ka tdong ryntieh tang mar shisien tih. Kawei pat ka khana pateng, la ong ba la tih ïa ka da ki khatar Doloi jong ka ri Jaiñtia. Ka

long ka pung kaba jylliew bad pyngngad. Ka Sorkar ka la tei ka ïing harud lynti sha shiliang kamon na Shillong sha Jowai. La tei kyrpang ïa ka na ka bynta ki nong jngoh kai pyrthei. Katba nang mih ki sngi kane ka pung ka la nang jyndong bad tngit na ka daw bym don ka jingsumar kaba biang. Donkam ban sumar kyrpang ïa kane ka pung na ka bynta ban pynsah nam ïa ka matti ki 'riew hyndai.

4. **Ka pung Birjympa** : Masi, Mynkoitok bad Umtisong. Kane ka pung ka don ha Nartiang. Kine ki pung ki don marjan kawei kawei pat. La ong, ïa kine ki pung la tih ïa ki da u Sajar Nangli lem bad ki paid jong u.

5. **Ka pung Kupli** : Ïa ka wah kupli ruh, kumba long ka wah Umïam, la pynlong pung ne dam da kaba den ïa ka wah kupli kaba mih na u lum Bahbo – Bahkong. Ka long ka pung kaba heh bad jylliew. La den kyrpang ïa ka na ka bynta ban pynmih bor ding eletric. Ha kawei pat ka liang, ka jingpynlong pung ïa kine ki wah ka ïarap ban khriang ïa ki briew kylleng ka pyrthei ban wan jngoh kai ïa ka ri Khasi Jaiñtia.

6. **Ka pung ha Syndai** : Ka don hajan Syndai. Ha kane ka pung don ka dur hati kaba la oh shrong na u mawsiang. U luta jong u hati mynta um don shuh namar u la kdiah noh. La ong ba la shna ïa kane ka pung da u Syiem Jaiñtiaput hyndai.

7. **Ka pung Umbhang** : Ka don ha Bataw. Ka long kawei na ki pung kaba heh ha ri Jaiñtia.

8. **Ka pung Umthymme** : Ka don halor lum hajan pala, thaiñ Sumer. Ha sharing une u lum don kawei pat ka pung rit kaba ki ong ka khun jong ka umthymme.

9. **Ka pung Kyrdem Kulai** : Ka long kawei pat ka pung kaba shna kyrpang da u briew na ka bynta ban pynmih bor ding eliktrik bad kiwei kiwei pat ki jingpyndonkam. Ïa kane ka pung la lah ban shna ha kata ka rukom da kaba tan ïa ka um na Umïam Khwan lyngba ki lum da kaba sam bad bsuh da ki

pipe kiba heh. Kane ka pung ruh ka ktah shibun ïa ka jaka rep ha ka thaiñ ri-Bhoi, hynrei ha kawei pat ka liang, ka pynïynnat ïa ka mariang bad da kane ka ïarap ban khring ïa ki nong jngoh kaí pyrthei.

10. **Ka pung Pamphyrnai** : Ka don ha shnong Kseh Konglong kumba 12 kilo meter ha ka surok bah Nongstoiñ - Shillong. La wanrah nyngkong ïa ka ha Kseh Konglong da u bah K.L.Tariang, Deputy Commissioner ka Distict. Ka jingthmu ba kongsan ka long ban kyntiew ïa ka roi ka pa ha ka West Khasi Hills lyngba ka jaka shongkai pyrthei, ban wanrah sha ki paidbah ka Nongstoiñ ïa ka jaka shongkai ban ioh leh kmen leh sngewbha, kham kyrpang na ka bynta ki khynnah rit. Ynda dep pynbiang ïa ki jingdonkam baroh kaba ïadei bad ka jingpynphuh phieng ïa kane ka pung kynthup kaba pynlong ïa ka childern's park kan long kawei na ki jaka shangkai pyrthei kaba donnam ha ka thaiñ West Khasi Hills District bad ka ri Khasi Jaiñtia baroh kawei.

11. **Ka pung Umtrew** : Ka don hajan Byrnihat ha ka liang ka diang jong ka surok na Shillong sha Gauhati ha khappud ka District Kamrup. La den ïa ka wah Umtrew da ka jingthmu ban pynnih bor ding elektrik.

(k) **KATTO KATNE KI KSHAID KIBA DON HA KA RI KHASI JAIÑTIA :**

1. **Kshaid Lyngshiang** : Ka don ha ka wah kynshi. Ka don shathie lam sepngi na Nongsangriang.
2. **Kshaid nonglanglieh** : Ka don ha ka wah Blei hajan Nonglieh.
3. **Kshaid Kusang** : Ka don ha ka wah Blei shatei lam sepngi na shyrkon.
4. **Kshaid Urnar** : Ka don ha ka Wah langrew, ka shnat jong ka wah umrngi.
5. **Kshaid Urkaïang** : Ka don ha ka Wah Rambraí shatei na Rambrai.

6. **Kshaid Phansang** : Ka shnat jong ka wah Khri Synïa.
7. **Kshaid Thum Thum wei khudoi** : Ka don ha ka wah khri shatei na Mairang.
8. **Kshaid Kyrshoh ñianglong** : Ka don ha ka wah khri shatei na Nongkhlaw.
9. **Kshaid Wahriat** : ka don ha Nongstoiñ ha ka wah Nongbah.
10. **Kshaid Riat Tham** : Ka don ha ka wah Umtham sepngi na Phlangmawprah.
11. **Kshaid Rangkhasaw** : Ka don ha ka wah Umngi mihngi na Rangmaw.
12. **Kshaid Umlarpung** : Ka don ha ka wah Umlarpung shatei na Nongriat.
13. **Kshaid utksew** : Ka don ha ka wah khri shatei lam sepngi na Mawïong Nongthliew.
14. **Kshaid Thup Thup Mawtynrong** : Ka don ha ka wah Khri mihngi na Laitdom.
15. **Kshaid Risaw bad Mawtyngkong**: Ki don shaphang mihngi na mawsmai.
16. **Kshaid Umsaw bad Urmasi** : Ki don hajan Mawmluh.
17. **Kshaid Nohkalikai** : Ka don shaphang sepngi na Mawmluh.
18. **Kshaid Daiñthlen** : Ka don shaphang sepngi na Nohkalikai
19. **Kshaid Wahkaba Ïapkhnai bad Latara** : Ki don marpyrshah Sohra.
20. **Kshaid Thum** : Ka don ha ka wah Kynshi hajan Nongstoiñ.
21. **Kshaid Sunapani** : Ka don ha Shillong mar pyrshah Mawlai.
22. **Kshaid Umshyrpi** : Ka don ha Shillong mar pyrshah Mawlai.
23. **Kshaid Umkaliar** : Ka don hajan madan Polo mihngi na Shillong, la khot ruh ïa ka ka "Spread Eagle".

24. **Kshaid Synrem** : Ka don hajan Wahlong ha ka lynti na Sohra sha Shella.
25. **Kshaid Thylliej Lyngwa** : Ka don ha ka wah Weilyngkut mihngi na Shillong.
26. **Kshaid Umsaitsning** : Ka don sepsngi na Umlyngka.
27. **Kshaid Elephant Fall** : Ka don sha sepngi na Umdiengpun hajan ka shnong Nongpyiur.
28. **Kshaid Ïale** : Ka don ha ka wah kupli hajan ka shnong Ïooksi.
29. **Kshaid Myntriang** : Ka don sha sepngi na Narwan.
30. **Kshaid Tyrshi** : Ka don ha ka shnong Khlieh Tryshi shaneng Jowai.
31. **Kshaid Rynji** : Ka don ha ka Wah Myntdu.
32. **Kshaid Muwi** : Ka don harum ka jyngkieng Muwi ha ka lynti na Jowai sha Jaraiñ.
33. **Kshaid Letieñ** : Ka don hajan Daistong ha ki thaiñ Nongkhlieh.
34. **Kshaid Shrem** : Ka don ha ka wah Umïam Khwan mihngi na Tyrso.
35. **Kshaid Umkrem bad Wah Lynde** : Ka don shaphang shatei na Nongshken.
36. **Kshaid u Ren ne Kshaid Shyngliar** : Ka don ha ka wah Shylla shaphang shatei lam mihngi na Nongjri.
37. **Kshaid Wirphnang** : Ka don ha ka pud umshun shaphang shathei lam sepngi na Nongpiur.
38. **Kshaid Byrdaw** : Ka don shaphang sepngi na Pomshutia.
39. **Kshaid Wahshrieh** : Ka don hajan Nohwet ka long ka kshaid kaba ithiang ban peitkai.
40. **Kshaid Tlong Shangai** : Ka don shaphang mihngi na Mawphu bad Thieddieng.

41. **Kshaid Wei Syntai** : Ka don ha ka wah mawsyntem shaphang shathie lam sepngi na Tyngnger.
42. **Kshaid Umsiefiïong** : Ka don shaphang shathie na Lawbah.
43. **Kshaid Mawpuh** : Ka don shaphang shatei lam sepngi na Tyllaw Warding.
44. **Kshaid Urdula** : Ka don sha mihngi na Nongsining Narpuh.
45. **Kshaid Donlangleiñ** : Ka don sha sepngi na Sahkhaiñ, Sutnga.
46. **Kshaid Riat Rangali** : ka don kumba 4 km, mihngi na shnong Trangblang.
47. **Kshaid Krangsuri** : Ka don harud surok bah Jowai Amlarem Dawki Road, kaba jngai kumba 25 km na nongbah Jowai.

Ha ki snem bad ki phew snem kiba la leit noh ki kshaid ha ri Khasi Jaiñtia ki long kiba itynnat bad ithiang ban peit kai, ki noh rymphum na lum sha ki jaka them. Katba nang mih ki sngi, ki bnai bad ki snem kitei ki kshaid ba la kdew haneng ki la sdang ban rngat bad nangduh suki suki namar bym don shuh ka wah kiba biang ban bsa ban ai um ïa kitei ki kshaid. Ha ka por tlang lei lei, kiba bun na kitei ki kshaid ki don sa tang ka kyrteng namar ym don um kiba noh na lum sha jaka them, ïohi sa tang ki riat bah bad ki maw khohruh khohram. Ka jingbym don shuh ki wah kiba heh ban ai um ïa ki kshaid ki long na ka daw ka jingduna slap. Nalor kata, ka jingpom ïa ki khlaw na ki lum, ka jingkhlong maw bad shyiap na ki wah khamtam ha ka por tlang ka la nang kjit lut ïa ka um na ki wah bad ka um ha ka jaka ban tuid sha ki riat, ka ngam lut shapoh khyndew. Ki kshaid ki long kawei na ki jingai ka mariang kiba pynitynnat ïa ki lum Khasi Jaiñtia. Shuh shuh, ngi dei ban kynmaw ba kiba bun na kitei ki kshaid ki don la ka jong ka jong ka histori kaba pher kaba don jingmut bad ïarap ban pynriewspah ïa ka thoh ka pule Khasi. Mynta ka por ka dawa, ngi hap ban pyrkhat, kumno ban pynkhie-im biang ïa ki kshaid ym tang ha ka por lyiur khamtam ha ka por tlang.

(e) KATTO KATNE KI KHLAW KIBA KHAM KONGSAN :

1. **Khlaw Ri-kynti** : Ka dei ka nongkynti u briew lane ka briew shimet. Ki lah ban long ki khlaw kiba shu ïoh pateng na ki kmie ki kpa tymmen lane kaba shu thied hi da la ka jong ka peisa. Ïa kane ka khlaw ki lah ban pynsan pynroi lane ki lah ruh ban pyndonkam na ka bynta bán rep ban riang bad kiwei kiwei ki jingdonkam. Kumba long mynta ka khlaw ri kynti i kumba ka la nang duh nang duh. Ha ki jaka pdeng ka ri Khasi Jaiñtia kiba kham bun kim doh shuh. Kiba dang sah mynta ki long sha ki jaka ne shnong kiba kham jngai bad kyndong bad ki jaka kiba ym lah ban pyniaid kali. Kham mynshwa ka jingduh ki khlaw ka long namar ka jingrep jhum ne shyrti tangba kum kine ki rukom rep kim da bun eh; kaba kham jur bad julor eh dei ynda haba ki briew ki la pynngat jhulum ïa ka khlaw na ka daw ban die dieng sawdong bad thang rnga. Dang shen dei ynda ka Ïing Khashari (Supreme Court) kaba ha khlieh duh ka'ri India ka la teh lakam ne khang pyrshah ban pom bad khaïi dieng sawdong ba sa lah ban pynsah khyrdong ïa ki khlaw ri kynti hangne hangtai pateng pateng.

2. **Ka khlaw kur** : Ka long ka nongkynti hok jong kawei ka kur. Ïa kane ka khlaw la ri la pynsan da ka kur ha ka jingkhmih bad pyniaid ki rangbah kur. Ïa kane ka khlaw la buh kyrpang na ka bynta ka jingdonkam jong kano kano ka ïing kaba dei na kata ka kur. Kiwei pat ki bym dei na kata ka kur kim lah ban ïoh bynta na kane ka khlaw. Haba don kano kano ka ïing kaba donkam jaka ne donkam dieng na kata ka khlaw ki dei ban kynjoh ktien ïa ki rangbah kur. Ki rangbah kur, ha kawei pat ka liang, haba wan kano kano ka jingkyrpad, ki da bishar bniah la ka long kaba dei ne ka bym dei ban ai bad ki da pyrkhat ruh artat ban nym don kano kano ka jingleh shiliang hapoh ka kur. Kham mynshwa, ha ki jaka pdeng jong ka Ri Khasi Jaiñtia ki khlaw kur kiba kham paw eh ki dei jong ka

kur Kharkongngor, Kurkalang, Rapsang, Thawmuit, Khyriem, Nongkhlaw bad bun kiwei kiwei pat ki kur. Kine ki khlaw kur ki don ruh kylleng ka Ri Khasi Jaiñtia. Katba nang mih ki sngi kine ki khlaw kur ruh ki nang duh bad ki jaka ki nang synlen.

3. Ka khlaw shnong : Ka long ka khlaw kaba pynheh bad pynsan da ka shnong. Ka shnong ka tyngkai ïa ka khlaw na ka bynta ka jingdonkam ki nongshong shnong. Ki nongshong shnong ki ïoh ka diengïap ne diengthang, ki dieng ban shna ïing bad kiwei kiwei na khlaw shnong. Ha kaba ïadei bad ki diengïap ne diengthang ki pom na khlaw shnong, ki pom tang kiba la ïap bad ki tyngkai ïa kaba dang im khamtam ki dieng kiba dang rit, kim ju siew dor bad ki lah ban pom katba donkam tangba ym bit ban die shabar shnong. Ïa ki dieng ban shna ïing ki pom na khlaw shnong tangba ki dei ban da ïoh bor na u tymmen shnong ne kino kino ki rangbah kiba dei khmih ïa ka khlaw bad kiba thung kyrpang da ka dorbar shnong.

   Ha ki thaiñ khatar blang, ki khlaw shnong kiba kham paw eh bad kiba dang rben bha haduh mynta bad ba ki nongshong shnong ruh ki dang ïoh ban pyndonkam kyrhai ki long ka khlaw ha ka shnong Saitbakon, Pungtung, Pynter, Shiliang Jashar bad kiwei kiwei. Kine ki khlaw shnong ki don ruh ha ki thaiñ Jaiñtia, Bhoi bad dong sepngi ka ri Khasi khamtam ha ki thaiñ Rambrai and Lyngngam. Kumba long mynta ha kiba bun ki jaka, ki khlaw shnong ruh ki la nang duh.

4. Ka khlaw kyntang : Ka long ka khlaw kaba la kunsi kyrpad da ka shnong ne ka Raid. Haba ong 'Law kyntang' ka long ka khlaw kaba la adong ba u briew um bit ban pom dieng ne pynjot ïa ka khlaw ha kano kano ka rukom. Uba pynkheiñ ïa ka adong u briew u lah ban kum pang bad ïap. Ha kï rukom pyrkhat Khasi, ka jingthuna kaba don ha lyndet jong kane ka long ban lada na ka jingpynjot u khun bynriew ïa ka mariang.

Kim kwah ba u briew un pom pathar ïa ki dieng ki siej bad ban pynïap ïa ki mrad ki mreng, ki sim ki doh bad kiwei kiwei ki kynja ba im kaba don ha khlaw. Ïa kane ka adong la pynrung bad pynngam ha ka jingsngewthuh u briew ba ka long ka adong u Ryngkew-u-Basa uba lada u briew u pynkheiñ ïa ka da ka syrngiew jong u lah ban ïoh kem pang bad ïap syndon. Kito lei lei kiba jem rngiew ki sheptieng wat tang ban ïuh kjat ha ka 'Law kyntang'. Da kane ka rukom pyrkhat ka ïarap ban ïada ïa ka mariang na ka jingpynjot u briew. U Khasi u sngewthuh biang biang ba u briew u long kham halor ban ïa u Ryngkew-u-Basa bad ïa kiwei kiwei ki jait ksuid. Te hynrei um kwah ban ïaleh pyrshah ïa kaei kaba la adong.

5. **Ka khlaw Raid** : Ka long khlaw nongkynti jong kiba bun tylli ki shnong kiba hap hapoh ka jingkhmih bad pynïaid ka Raid. Ïa kane ka khlaw la ju khmih bad pynïaid da u Sordar ne u Daloi ne uno uno u rangbah uba la pynkup bor da ki shnong kiba hap hapoh ka Raid ne da ka bor jong ka Aiñ. Lada don kano kano ka ïing kaba kwah ban pom dieng na khlaw Raid na ka bynta ban shna ïing ne na ka bynta kano kano ka jingdonkam ka dei ban ïoh jingbit na u nongpynïaid ïa ka khlaw Raid lyngba u rangbah shnong uba dei khmih ïa kata ka ïing. Ha ka khlaw Raid ka don ka adong kaba biang ba ym lah ban pom kulmar ne pom pathar ïa ki dieng khamtam ïa ki dieng kiba dang ïeng bad im bad haba don kam diengïap ne diengthang, lah ban pom tang ïa kiba la kyllon bad kiba la ïap ïeng. Ha kane ka rukom lah ban pynneh ïa ka khlaw tangba kiba kum kine ki khlaw kim da bun eh ha ri Khasi Jaiñtia. Katba nang mih ki por bad ki snem, ka khlaw Raid ruh i kumba ka nang duh bad nang synlen na ka daw ka jingkhwan lalot bad ka jingkwah ban kamai spah ki nongpynïaid khlaw da kaba ailad ïa ki briew ban pom dieng katba ki mon tang ban ïoh peisa ïa lade shimet.

6. **Ka khlaw sorkar** : Ka dei ka khlaw kaba la ri sumar pynsan bad pyniaid da ka Sorkar. Ka khlaw Sorkar ka don ha kylleng ka ri Khasi Jaiñtia. Ka ri bad ka jait bynriew ka dang don ka jingitynnat bad ka jingiphuh iphieng namar ka jingdon ka khlaw Sorkar. Ka khlaw Sorkar ruh, ha ka jaka jaka don ki bynta ba synlen namar ka jingdie dieng be-aiñ da ki katto katne ki nongtrei Sorkar kiba runar. Na ka liang u paidbah ka long kaba shitom ban ïoh pom dieng na khlaw Sorkar namar ka la buh da ki nongap (Chowkidar) kiba biang bad ka Sorkar hi ruh kan nym ai bor ïano ïano ban pom dieng lait noh tang haba don kano kano ka jingjia lane jingdonkam kaba kham kyrpang lada ïa u briew shimet lane ïa ka shnong.

7. **Ka khlaw Syiem bad khlaw lyngdoh** : Ka khlaw Syiem bad khlaw lyngdoh ka dei ka khlaw kaba la pynkyrpang da ka hima na ka bynta ka jingdonkam u Syiem bad u Lyngdoh. Kumba long mynta kine ki jait khlaw ruh ki la nang jah rngai. Namar ka jingkylla jong ka por bad ka rukom pyniaid hima lane ka rukom synshar khadar, lehse, ka long kaba shitom ban pynkhie im pat ïa kine ki jait khlaw.

Haba ym don shuh ka khlaw lane ki dieng ki siej kiba ïeng ha khyndew, u phlang u kynbat bad u fiiut u fiier ruh kim lah ban shan ban im slem ha ka khyndew. Ngim ïohi shuh ïa u fiiut u fiier uba sop ïa ki dieng, u maw bad ïa ka khyndew. U kynbat dawai bad kiwei pat ki jait kynbat ki la nang duh nang duh namar ki briew ki khlong bad pyndonkam ïa kì. Ki jait jhur khlaw kiba shngiam bad bang ban bam ki la nangduh jait, Kumba long mynta ki soh khlaw, kum u soh ryngkham sohum, u sohpait puraw, ki soh lyngkait, sohpdung bad bun kiwei pat ki jait soh khlaw kiba bang ban bam ki la jah rngai na sla khyndew. Ka khyndew kaba ju long mynno mynno kaba sbur ka la kylla long ka 'dew rkhiang namar bym don shuh ki thied phlang thied kynbat bad ki thied dieng kiba bat bad pynskhem ïa ka khyndew. Haba ym don shuh ki dieng ki siej, u phlang u kynbat ka um ruh kam ïoh jaka ban shong. Bonabor, haba dang don ki dieng ki siej, u phlang u kynbat

bad u fiiut u fiier ki ju bat ïa ka um slap bad pyntngen ïa ka khyndew baroh shi aiom slap bad ynda la rang u slap bad kut ka aiom slap, ki wah, la ki long kiba rit ne kiba heh ki ïoh um namar ba bsa ki dieng ha khlaw. Haba dang don ka khlaw bad ki dieng ki siej, u briew un nym kyrduh um lada poi ka aiom tlang ne pyrem. Mynta ka la dei ka por kaba biang bad kaba donkam eh ba ki briew ki dei ban khih ban pynim ïa ka khlaw khnang ba ka jaitbynriew kan ïoh im ha ka pateng ban wan.

KA SPAH KABA DON HA KI KHLAW KA RI KHASI JAIÑTIA

Ka ri Khasi Jaiñtia ka long ka ri kaba riewspah ha ka jingdon ki mar khlaw. Ki don ki khlaw kiba ngi khot ki 'khlaw diengkseh', ki 'khlaw diengmet', bad ki 'khlaw kiba dap da ki siej bad ki shken. Ha ki khlaw ki don ki jait dieng kiba heh bad jrong bad don ruh kiba rit bad lyngkot. Ki don ki dieng kiba rem dor bad don ruh kiba tad dor. Ki don ki dieng kiba eh bad don ruh kiba jem met. Nalor ki dieng, don ki jait mrad kiba pher bapher, ki jait sim kiba phylla, ki jait khñiang lai phewjait, ki thapbalieh ba bun rong bad ba kordor, ki jait kynbat kiba long dawai bad bym long dawai, ki soh khlaw kiba bang bad shngiam bad bun ki jait jhur bad jait jynthung kiba shu long hi ha khlaw.

Kumba long mynta ka spah kaba khraw eh ka long ka jingpynmih dieng sawdong, diengkseh bad diengmet kaba ju pyndonkam ha kaba shalan shabar kylleng ki jylla ka ri India. Kiwei pat ki jait dieng kiba pynïoh spah ïa ka jait bynriew Khasi ki long: ki diengblei (sal tree) diengbti, diengrai, diengtusei, diengsning, diengngan, diengngai, diengngar, dienglieng, diengsohlia, diengsohmanir, diengsohphan, diengrting; ki long ki dieng kiba kordor kiba ju pyndonkam borabor na ka bynta ban shna ïing, shna shuki, shna miej, almari bad kiwei kiwei ki jingdonkam. Kiwei pat ki dieng kum ki dieng lamaki, diengsohli-ïa, diengsoh-mylleng, dieng-jalwan kiba pynmih ki sla bad ki soh kiba pyndonkam na ka bynta ban airong ïa ki jaiñ ki nep, ki khiew

bad kiwei kiwei ki tiar, ban shna dawai bad kiwei kiwei ki jingdonkam. Ym tang katta don bun jait ki jait kynbat kiba long dawai bad kiba lah ban shna jingiewbih laiphewjait. Kumba long mynta kiba bun ki jait kynbat ki la nang jah tynrai namar bym don shuh ki khlaw kiba rben.

Ki jait jhur kiba bang ba shngiam bad kiba tei ïa ka met kiba ngi ïoh na khlaw ki long: jabuit, jakhaiñ, jakhait-rap, jakhria ne jamiaw, japied, jada, ja-ngew, ja-ïaw, jajar, jajew, jalyngkhan, jalmut, jalynniar, jalynnoh, jalynsher, jamaw jaraiñ, ja-rynglud, jathang, jatira,, jamyrdoh, khlingsyiar, hursheng, ja-ut bad kiwei kiwei ki jhur khlaw kiba mih ha ki khlaw bapher bapher jong ka ri Khasi Jaiñtia. Kiba bun na kitei ki jhur khlaw ba la ñiew kyrteng haneng, katba nang mih ki snem, ki la nang jah rngai na sla khyndew namar ki khlaw ki la nang stang bad nang duh.

Nalor kine don bun jait ki soh khlaw kiba shu long hi bad don ruh kiba shu thung, kita ki long: sohbrai, sohbrap, sohbroi, sohkhlur, sohkhyllam, sohkhyllum, sohkyrsiew, sohkwit, sohngang, sohïong, sohjhalia, sohlang, sohlapa-ïat, sohlew, sohlïa, soh lyngkait, sohma, sohmanir, sohmod, sohmylleng, sohmyndong, sohot, sohphi, sohpieng, sohpriam, sohshanglew, sohsken, sohshur, sohniamtra, sohryngkham-sohum, soh paitpuraw, sohshiah ne sohphairew, sohben, sohkhawïong, sohmluh, soh-jylih, sohïong, soh-lyngdkhur, soh-myngngor, sohpai, sohphoh Nongkhlaw, sohpong, sohshan, sohtyntoi, sohpura bad kiwei kiwei pat ki soh. Na kine ki soh, don kiba long ban shna dawai bad kiwei pat na ka bynta ban bam, ban shna ashar, shna umsoh bad bun kiwei kiwei ki rukom pyndonkam. U sohniamtra u long uwei na ki soh kiba wallam ka spah kaba khraw man la ka snem ïa ka ri bad ka jaitbynriew. U kwai u long uwei pat na ki jait soh khlaw uba long ka jingkyrshan kaba khraw ïa ka ri bad ka jaitbynriew khamtam ki briew kiba shong ha ki khappud ka ri Khasi Jaiñtia bad Bangladesh. Ka jingmih shisnem shisnem ka long kumba arphew klur tyngka.

Ki jait sim kiba ngi lah ban shem ha ki khlaw ha ri Khasi Jaintia ki long: ka lyngdkhur, u kbeit, ka kuku, ka dkhoh, ka tyngab, u khlieng, u pukni, u swalia, ka slieh, ka kyllabadur, ka lyntait, sim krai, sim kyllai dohdit, sim puhdieng, sim puhwieh, sim sohphoh, sim tung, sim tyngwieng, sim didiaw, sim paitpuraw, ka lorni, sim jyllop, sim syiem-balieh bad bastem, moina, tuta, saro, kyrthiah (u kynja moina uba kren briew), sim rynniaw, phreit, langbyrkaw, simsong, sim puhnei, sim phniang ja-iing, sim snad, sim leit ïew, sim shaiñ bthuh, ka tyut, ka saiñ, ka syiar khlaw, ka sim sier, u ïar tung, ïar khiar, shyrwat-ïong bad bthuh, ka sim khar bad don bun kiwei kiwei pat ki sim kiba wan na ri dkhar kiba shongkai shipor bad ki phet noh.

Ki mrad kiba lah ban shem ha ki khlaw ka ri Khasi Jaiñtia ki long: U khla, ka dngiem, u hati, ka sier, u bthong, ka skei, u myrsiang, u niangkhlaw, u miaw khlaw, u ksar, u niang khied, u bsong, u bshad, tngaw, niangbri, u phyllad, ka kyrbei, u 'la thapsim, ka rabit, u ksih, kui, rising-dieng bad risng khyndew, ki khnai (ki don bun rukom) bad don bun kiwei kiwei pat ki mrad kiba ngim lah ban ñiew kyrteng lut.

Nalor kine kiei kiei kiba ngi la ñiew kyrteng haneng, ngi shem ruh bun jait ki khñiang, jait skaiñ bad kiwei pat ki kynja jingthaw ba im ba par kiba shong ha ki khlaw ha ka ri Khasi Jaiñtia.

Haba ki khlaw ki shong rben, ka ïarap ban bat ïa ka jingsyaid, ïa u slap bad ka lyer. Ka jingdon jong ki khlaw ka ïarap ruh ban pyniaid beit ïa ki aiom kumba ki long. Ha kito ki phew snem kiba la leit noh ngi dang ïoh mad ïa ki saw aiom, ka pyrem, ka lyiur, ka synrai bad ka tlang. Ngi dang ïohmad ïa ki jhur khlaw kiba bang ba shngiam, ngi dang ïohsngew ïa ka jingkynud ki khñiang, ïa ka jingpah sngewtynnat ki sim, ka jingpyrta ki mrad khlaw, ka jingkhih win ki jakoid. Ngi dang ïoh mad ïa ki umpohliew kiba mih na ki lum bad mawsiang, ngi dang ïoh jngi ha ki pung, ki phud wah bad ki wah bah bad ngi ïohsngew ruh ïa ka jingbyrthen ki kshaid bad kumta ter ter.

(h) KA REP KA RIANG BAD KA JINGKYLLA KA RUKOM REP :

Ha ki spah bad ki phew snem kiba la leit noh, ka jingtrei kaba kongsan tam ha Ri Khasi Jaiñtia ka long ka rep. Ha kitei ki snem kim pat don lane kim pat sngewthuh ban trei ïa kiwei pat ki jait kam. Ki don kiba trei ïa kiwei pat ki jait kam hynrei kiba bun ki im da ka rep ka riang. Ha ki kitei ki snem, ka khyndew ka long kaba sbur bad seisoh bha bad ki briew ki lah ban im pahuh pahai tang da ka kam rep wat la kim don kiwei pat ki jait jingtrei. Lah ban thung bun ki jait jynthung kynthup ïa u soh u pai bad ki jhur ki jhep laiphew jait. Ki jingrep kiba kham kongsan ki long u kba, u riewhadem, krai, u phan myngngor bad phan karo, ka shriew, u phan dieng bad bun jait ki jait jhur. Ha ki thaiñ ri War bad ri Bhoi, ki jynthung bakham kongsan ki long u kba, u kwai, u tympew, u soh niamtra, u soh mrit khlaw, ka shriew bad kiwei kiwei. Ha ki thaiñ Jaiñtia, u kba, u soh niamtra bad bun kiwei pat ki jait jhur. Ha ki thaiñ pdeng ka ri Khasi, u phan karo, u phan myngngor, phan dieng, kba, u riew hadem, u krai bad ki jait jhur lai phewjait. Ha ki thaiñ Bhoi bad Jaiñtia, ka jur bha ka rep kba bad ka biang ban pyndap ïa ka jingdonkam ha ri Khasi Jaiñtia. U synsar uba ju long mynno mynno u mar khlaw, u kylla long mynta uwei na ki jynthung bakongsan uba bsa ïa ki nongrep khamtam ha ki thaiñ ri War bad ri Bhoi.

Ka rukom rep :

Ha ri Khasi Jaiñtia ka rukom rep bad ka jingpyndonkam ïa u symbai ka long ha kajuh ka rukom ha ka ri baroh kawei lait noh ha ki katto katne ki thaiñ, kum ka thaiñ Bhoi, Lyngngam bad Jaiñtia ha ki jaka ba dang rben ka khlaw ki pyndonkam ka rep jhum bad shyrti, ha ki thaiñ War ki pyndonkam ki rep bri ne bsah, bad ha ki jaka pdeng ka ri Khasi Jaiñtia ki pyndonkam bun rukom ki jait jingrep.

1. **Ka rep Jhum** : Ka rep jhum ka long kawei na ki rukom rep kaba pynsyrwa ïa ka khlaw, kaba pynsynlen ïa ki lum ki

them bad kaba pynkylla 'dew rkhiang ïa ki jaka ba seisoh. Haba rep jhum donkam ban pom pynngat ne pynkyllon naphang ïa ki dieng ki siej ha khyndew naduh kiba rit tam haduh ki diengbah. Ka shim por slem slem ban ïap bad tyrkhong kine ki dieng. Nangta sa thang da ka ding haduh ban da kylla dpei. Ynda la dei ka aiom bet, sa puh bad kynroi ïa ka 'dew dpei bad sa thung jynthung ne sa bet ïa u symbai. Ka rep jhum ka long tang ha ki jaka ba rben bha ka khlaw bad ka shim por da ki phew snem ban pynlong khlaw pat. Shisien ba la rep jhum kato ka jaka ka sah shrah bad synlen da ki phew phew snem. Ha kane ka juk mynta ka rep jhum ka la nangduh nangduh wat haduh ki thaiñ ba kyndong tam jong ka ri Khasi Jaiñtia na ka daw bym don khlaw shuh kaba biang ban rep jhum. Ka rep jhum ka kham seisoh bun bun shah ban ïa kiwei pat ki rukom rep tangba ka long tang shisien thung ne shisien pynhap symbai bad nangta lada rep biang ha kajuh ka jaka kam seisoh shuh kumba mynshwa namar ka dpei kaba mih na kaba thang ïa ka khlaw ka la kylla khyndew noh bad ka biang tang shu rep syllai.

2. **Ka rep Shyrti** : Ka rep shyrti ka long kumjuh kum ka rep jhum. Ka jingïapher ka long ba ha ka rep jhum donkam ban pom pynkyllon naphang ïa ki dieng naduh kiba rit haduh ki diengbah katba ha ka rep shyrti ki pynsah teng ïa ki dieng bah ne ki dieng heh ha kata ka rukom ba kito ki dieng kiba sah kin kha symbai pat ban pynlong khlaw biang. Ka rukom rep bad ki symbai ki long kumjuh kum ka rep jhum. Ha ka rep jhum la shu thang pathar ïa ka khlaw katba bam ka ding katba ha ka rep shyrti ka don da ka pud ban thang ïa ka khlaw. Ka **shyrti khlaw** ka long kawei pat ka rukom thang ïa ka khlaw ban ïada na ka jingpur ding sha kawei pat ka khlaw.

3. **Ka rep Bun** : Ka rep bun ka long kawei pat ka rukom rep ha kaba thang ïa ka khlaw. Ka ïapher shibun na ka rep jhum ne

rep shyrti. Ha ka rep bun, kano kano ka jaka ne lum kaba long khlaw lah ban rep bun - ym da donkam ka khlaw kaba rben. Haba rep bun donkam ban prat lut ïa u phlang, ki dieng ki siej bad ki niut ki ñier kiba don ka khlaw bad sharud khlaw ruh. Ïa ki dieng kiba rit dei ban pynkyllon lut baroh bad ïa ki dieng kiba kham heh la ju ieh noh bad tyngkai - ym baroh. Borabor, ïa ki dieng kiba heh la shu ngor lane mait tang ïa ki tnat bad ïeh noh ïa ki tnat kliar khnang ba ki dieng kin im bad kin bet symbai pat ynda la dep rep bun.

Ynda la dep prat ne khet ïa ka khlaw baroh kawei kat kum ka jingdonkam ban rep, la ju ïeh noh katto katne taïew ba ka sngi kan shat bad ba ki dieng ki siej ne u phlang kin rkhiang bad kin ïap noh. Ynda ki la sdang ban kem saw bad rkhiang ne lam tyrkhong bad ïap, ka la dei ka por ban lum ïa ki lynnong lynnong ban pynlong nur (bed seed). Borabor, ïa ka nur la ju shna ha ka dur kum ka tusok thiah kaba ka jingheh ka long kumba lai phut, ka jingrben kumba shi phut bad ka lynter ka long borabor hapdeng phra bad shi phew phut. Halor ka nur la tap da u stong phlang uba stang bad halor u stong pat la ju tap da ka khyndew met kaba rkhiang bad hadien haba u stong bad ka khyndew ki la tyrkhong bad rkhiang bha sa thang da ka ding haduh ban da long dpei. Ïa une u dpei la khot ka **'bun'** ne u **'bun'**. Ha ki phew snem kiba la leit noh, bunsien, halor u bun la ju thung da u phan myngngor bad phan karo, nangta sa pynbud ban thung da u jhur lai phewjait. Na ki rukom rep baroh, ka rep bun ka long kaba siesoh shibun tangba ka long ka kam kaba sani bad lut ksan palat.

4. **Ka rep Khylliap ne rep Khlip** : Ka rep khylliap ka long kawei na ki rukom rep bun kaba duna ka jinglut hynrei kaba shitom haduh katta katta ha ka rukom trei. Ban rep khylliap donkam ban ïoh ka jaka kaba madan, kaba long ryntih, kaba long dewmet bad kaba long ryntih u 'langsoh (phlangsoh), kam pher la ka long ka jaka kaba heh ne kaba rit, ka long kat

kum ka jingdonkam. Ka jaka kaba khleh khyndew bad shyiap, kaba long dieng, kaba khohruh khohram bad kaba don ki thied dieng, kaba long tyrkhang bad kiwei ki kynja ñuit kiba kyllaiñ bad suh thied kam long satia ban rep khylliap ne khlip. Ki mohkhiew ki dei ban long kiba nep, kiba stang bad kiba heh. Tang ki briew kiba tbit bad mlien ïa kane ka rukom rep ki lah ban leh bad kam long ka rukom rep kaba lah ban ïa rep paidbah, nalor kata, ka long ruh kaba shitom ban ïoh ka jaka kaba madan khamtam ha kane ka ri lum jong ngi.

Shwa ban rep, donkam ban pynkhuid ïa kata ka jaka kaba mut ban rep bad dei ban tih tang ïa ki 'langsoh kiba soh ha ka 'dewmet. Ïa kane ka rukom rep la ju sdang borabor naduh u 'Naiwieng ter ter. Ban pynlong nur (seed bed), u nongrep un tih ne soi ïa ka khyndew kaba sop phlang (ban pynlong stong) ha ka rukom kaba stang bha bad ka jingheh kan long kat ka pliang bam ja ne tam, un khylliap ïa kata ka khyndew ne stong kaba sop phlang halor ka khyndew kaba don phlang, uwei sha kamon bad uwei sha kadiang, bad ka lynter jong kata ka nur kan long katkum ka jinglong jong ka jaka tangba ym palat ïa ka shiphew pruh.

Ïa kata ka khyndew ne stong kaba la dep soi la ju ïeh haduh ar ne lai bnai haduh ba ka khyndew kan da rkhiang bha bad u phlang uba sop ïa ka khyndew ruh un da ïap bha bad tyrkhong. Ha kaba kut artat u bnai Kyllalyngkot ne ha ka taiew kaba nyngkong u Rymphang ka la dei ka por ban thang ïa kata ka khyndew ne u stong. Ha ka por ban thang artat donkam kumba shi khoh ne ar khoh-rynnip u ñiuh-kseh ne 'langïap ban buh hapeng ka nur. Nangta sa tap pynïeng ïa u stong ha ka dur kum ka khoh-rynnip bad sa ai ding. Ynda la rhem bha ka ding sa tap da ka khyndew kaba la tih bad pynrkhiang lypa bad sa ieh noh ba ka ding kan bam ïa ka khyndew ne stong bad suki suki uta u stong u sa kylla bun. Haba ka khyndew ka la kylla bun, sa thung ïa kino kino ki symbai katba sngew

State Central Library

donkam. Kane ka rukom rep ka long kaba shitom bad bniah bha hynrei kaba duna pat ka jingpynlut ha ka rukom trei.

5. **Ka rep Syllai** : Ka syllai ka thew ïa ka khyndew ha ka jaka lum kaba la dep rep bun - kaba dang shu rep bun shen lane kaba la dep rep bun la kham slem. Namar ka syllai ka long ka khyndew kaba la dep rep bun kumta ka rukom trei ka long kaba kham suk. Haba rep syllai donkam ban tih lane kynroi ïa ka khyndew shalor ba kan pra bad jem. Ynda la dep tih iehnoh katto katne por ïa ka khyndew ba kan ïoh sngi bad lyer. Ha ka por ba thung ïa u phan donkam ban ber katto katne ka sboh masi lane kano kano ka sboh bad sa bynrap ban ber khyndiat ka sboh dawai. Ha ka por mynshwa ba dang sbur ka khyndew, ym ju pyndonkam ïa ka sboh dawai. Ïa u phan uba thung ha ka khyndew dei ban ieh tang hapdeng khyndai phew bad shispah san sngi bad sa khlaw noh. Lada ieh slem palat ïa ka por, u phan u lah ban pyut noh. Ka jingtrei ha ka rep syllai ka kham suk shibun bad ka jingmih u phan ruh ka duna shibun ban ïa ka rep bun. Kumba long ka rep bun, ka rep syllai ruh lah ban thung ban jait ki jait jhur, kum u kubi, u muli bad bun kiwei pat ki jait jhur. Lah ruh ban rep kba uba ju khot u 'ba-syllai tangba ka jingmih ka duna shibun na u kba-pynthor ne u kba-bun.

6. **Ka rep Kper** : Ka kper ka dei ka khyndew ne ka jaka kaba don mar syndah ne jngai khyndiat na ka iing shong. Katto katne snem mynshwa, ha nongkyndong kawei pa kawei ka ïing ka don ka kper kaba heh kat ban biang ban rep shi byrni ne ar byrni u phan lem bad ka rep jhur na ka bynta ka jingdonkam ban bam ha ïing bad ban ïoh die ha ïew ban ïoh bai siew ha ki sngi ïew. Ka rep kper ka long ka jingtrei kaba rit kat ban biang ban trei mynstep bad janmied bad haba lait por ban trei. Katba ka rep syllai, rep bun bad rep pynthor ka long ka jingtrei kaba heh ka ban biang ban pynim ïa ka ïing ka sem. Ka rukom rep kper ka ïasyriem kumjuh bad ka rep

syllai, ka jingïapher ka long ba ha kper lah ban rep baroh saw aiom katba ha ka rep syllai lah ban rep tang ha ka aiom lyiur bad synrai. Ka daw jong kane ka long ba ha kper lah ban ker bad ïada na ka jingwan tur ki masi, blang bad sniang, katba ha ka rep syllai ym lah satia ban leh kumta namar ka jngai na ka ïing ne shnong. Mynshwa, nalor ka rep, ki nongrep, ki ri ruh ïa ki masi, ki blang bad kiwei kiwei ki jingri. Ïa kine ki jingri khamtam ïa ka masi bad blang ki ju sharai bad pahara bha ha ka aiom rep katba ha ka por tlang ki shu pyllait lan khlem nong sharai.

7. **Ka rep Pynthor** : Ha ri Khasi Jaiñtia tang khyndiat eh ki nongrep kiba pyndonkam ka rep pynthor, kata ruh kiba kham bun ki dei tang ha ri Bhoi bad Jaiñtia. Ka daw jong kane ka long ba ha ri lum Khasi Jaiñtia tang khyndiat ki jaka kiba long ktieh bad lang um kiba bit ban pynlong pynthor. U kba pynthor u donkam shibun ka um bad ka sboh. Ha ka jaka ba tyrkhong um, u kba um da long bha. Ka pynthor ka long ka jaka kaba pyndonkam tang ka rep kba bad u kba ruh u seisoh bha. Don katto katne ki nongrep kiba pyndonkam ka rep phan bad jhur ha pynthor khamtam ha ka por tlang.

8. **Ka rep Bri ne rep Bsah** : Ka rep bri lane rep bsah ka long ka rukom rep ha ki thaiñ Riwar, War Jaiñtia bad katto katne ha ki thaiñ ri Bhoi. Ha baroh shi lynter ki thaiñ border bad ka Bangladesh ka jur bha ka rep kwai, tympew, sohniamtra, la tyrpad, soh mrit khlaw, synsar bad kiwei pat ki jait jingrep. Kane ka rukom rep kam da ktah shibun ki jinglut kum ka rep kba bad rep jhum hynrei ka long ka jingrep kaba ai jingmyntoi shikatdei ïa ka ri bad ka jait bynriew. Ha ka por ba rem kwai, lada die ha ïew, ka dor u kwai ar byrni ka ïa ryngkat bad shi kali (trok) ka dor u phan. Kiwei kiwei ki jait jingrep haba kim long lane kim seisoh, ki da khate ïa ka bai trai bad duhnong bad bun kiba hap ban sangeh noh ka jingrep. U kwai, ha kawei pat ka liang, u lah ban don ka snem kaba kham soh bha

bad ka snem kaba duna soh te hynrei um ktah ei ei ka jingduhnong ïa ki nongrep. U long u jait jingrep uba shisien ba la thung la shu kheit beit manla ka snem, lada shibun ne khyndiat. Ka jingduh nong ka long tang haba ïaptram bad kata ruh ym ju kham jia kynrei. U kwai, ka latyrpad, u sohñiamtra, u sohphan bad kiwei kiwei ki jait soh shisien ba la thung la shu kheit beit hynrei donkam ban ap slem haduh ba kin da san bad seisoh. Ka shim hapdeng khatsan haduh arphew snem haduh ban da ïoh kheit soh. Ka jingmih na u kwai ha ka shi snem shi snem ha ka ri Khasi Jaiñtia ka long da ki klur. Ka Agriculture Department ka la dei ban pynshlur ïa ki nongrep ban rep bun u kwai ban pynriewspah ïa ka ri bad ka jaitbynriew. U kwai u long u jait jingrep uba lah ban pyniaid ïew kylleng ka ri India bad shabar ri.

Ha ki spah snem bad ki phew snem kiba la leit noh, ha ri Khasi Jaiñtia, ki briew ki im tang da ka rep, kumba la kdew sha khmat, bad ïa ka khyndew ruh la ju pyndonkam tang na ka bynta ban thaw ïing thaw sem bad bad rep ban riang. Ka khyndew ka sbur bha bad ki briew ki ïoh ban pyndonkam laitluid ïa ka khyndew ban rep.

Ïa ka ri Khasi Jaiñtia la tip kum ka ri lum. Kumba long lem kiwei pat ki ri lum, ka long ka ri kaba dap da ki riat ki ram, ki krem ki kroh, ki mawsiang mawbah bad ki maw khohrum khohram laiphew jait bad u shyiap. Nalor kata, ha ri Khasi Jaiñtia kiba bun ki jaka kiba dap da ki mar poh khyndew, kum u dewïong, u mawshun, silimanite, dew byrta, copper, kaolin, lead bad Zinc. Ha kine ki sngi la shem ruh sa u Uranium bad bun kiwei pat ki mar poh khyndew. Namar kata, **haba phai pat sha ki jaka kiba bit ban rep ban riang ki duna haduh katta katta, ka lah ban long tang kumba arphew bynta na ka shispah bynta ka khyndew ha ka ri baroh kawei kaba long ban rep.** Mynta lei lei haba la jur ka tih dewïong, tih mawshun, tih shyiap bad silimanite bad haba la nang pynjur ban tei ki Dam pynmih bor

ding elektrik, ki karkhana bad kiwei kiwei ki jingshna kat kum ka juk mynta la nang duna shuh shuh ka jaka rep. Ki jaka rep ba seisoh, kum ka Umïam Hydel Project, Umtrew, Kyrdem kulai, Kupli ka la ktah da ki hajar acre ïa ki jaka rep bad da ki hajar ki nongrep ki la duh jaka ban rep bad ïa ki ïingshong jong ki ruh la hap ban pynkynriah noh sha kiwei pat ki jaka. Ka jingshim jaka ki shipai, CRPF, pulit ïa ki jaka rep ka la nang khate shuh shuh ïa ka jaka rep. Tang ha Lum-Shyllong phra phew na ki shispah ka jaka rep la shna ïa ka Head Quarter ki shipai, sah tang khyndiat ki jaka ha Rngi Lum Shyllong ba ki nongrep ki ïoh ban pyndonkam. Ïa ki jaka rep ha Farm Upper Shillong, kumba hynriew phew na ki shispah la shim ki shipai Air Force ban shna Head Quarter. Ha Nongkrem ruh kumba mar shiteng ki jaka rep la shim ki Assam Rifles ban shna Head Quarter. Ka long kumta ka rukom shim jaka ki shipai ha Bhoi ruh bad ha Jaiñtia.

Ka jingkurup jaka jong ki bar ri bad ki jylla ba marjan ïa ka jaka rep bad kiwei kiwei ki jaka ba seisoh ka la nang pynrit shuh ym tang ïa ka jaka rep, ïa ka ri Khasi Jaiñtia ki baroh kawei. Ka jingroi ka jaitbynriew bad ka jingshna ïa ki ïing dew bilat kiba heh ha manla ki shnong, ki dong bad ki lad ka la nang pynlong ïa ka khyndew ban shu sah shrah, ym long shuh bad rep.

Ka jingtei ïa ki project bad ki karkhana ba pher ba pher ka shu myntoi tang khyndiat ban ai kam ïa kito kiba la biang ka jingpule katba ki nongrep bad ki khun samla ha ki nongkyndong ki la shu shong kli kti bym ïoh jaka shuh ban rep bad bym don lad ban trei da kiwei pat ki kam. Kiba bun ki khun samla na nongkyndong, shynrang bad kynthei, ki wan tuid sha nongbah Shillong bad kiwei ki nongbah ha ri Khasi Jaiñtia ban wad kam, bad lada kim ïoh kam ka pynkut lad ïa ka jingim jong ki bad kaba mih nangta ka saiñdur da ka rukom pyrkhat kaba sniew bad thala kat ban pynjynjar ïa ka ri bad ka jaitbynriew baroh kawei.

KATTO KATNE
KI JINGSHEM SHAPHANG KA REP

Kumba long kiwei pat ki rilum, ka rep ka riang ka long kawei na ki kam ba kongsan eh ha ri Khasi Jaiñtia. Haduh mynta, haba shim kyllum ki briew kiba im ha ka kam rep ki kham bun bun shah ban ïa ki briew kiba trei ïa kiwei pat ki kam.

Haba kren shaphang ka jinglong ka mariang bad ka khyndew ka shyiap, ka ri Khasi Jaiñtia ka long ka ri kaba siesoh bad kaba lah ban thung bun jait ki jynthung kynthup ïa ki jhur bad ki soh laiphew jait. Haba kren pat shaphang ki jaka kiba bit ba biang ban rep ki duna haduh katta katta.

Ha ki phew snem kiba la leit noh, ki nongrep Khasi, haba ki rep jhur ne kino kino ki jait jynthung ki pyndonkam da ka sboh eit-masi, eit-kulai, eit-sniang bad kiwei kiwei ki jait sboh ba la pynlong na u phlang bad ki niut ki ñier. Ka khyndew ka sbur bha bad ki jynthung ruh ki seisoh shikatdei. Ym ju pynleh nohei ïa ka khyndew lada rep bun ne syllai ne kiwei kiwei ki rukom rep. Ki jynthung kiba mih na ka khyndew ki long kiba bang bad shngiam ban bam bad ki long ruh kiba tei ïa ka met ka phad. Ki briew ki long kiba koit ba khiah krat bha, kiba don ka bor met kaba khlaiñ, ban kit ban bah, kiba lah ban trei ïa ki kam kiba eh bad ka jingpang ruh kam lah ban leh donbor ïa ka jingim jong ki. Ki long ki briew kiba trei shitom bad ki im shongprah shongshang.

Dang khyndiat snem naduh ba la sdang roi sted ka jingstad saïan, ki nongrep ha ri Khasi Jaiñtia ruh ki la sdang ban pyndonkam ïa ka sboh dawai, kum Anmonium Sulphate, Uria, Super phosphate, ki dawai pynïap khñiang bad kiwei kiwei ki jait dawai ba pynmih thymmai na ka por sha ka por. Haba pyndonkam da kine ki jait dawai, shipor ka khyndew ka seisoh bha kham bun shah haba ïa nujot bad ka rukom rep kaba pyndonkam da ka sboh kaba mih na ki mrad. Katba nangmih ki snem ka jingpyndonkam ïa ka sboh dawai ka la nang pyntroiñ ïa ka khyndew bad ka jingpynmih

soh ka nang duna nang duna, ym slem, tang hapoh khyndiat snem ka khyndew kaba seisoh ka la kylla 'dew shrah bad eh kum ka 'dew-ksang.

Kumba long mynta bun bah ki jaka lum, ki pynthor, ki syllai bad ki kper, kiba ju long mynno mynno kiba seisoh ki la shuh sah shrah namar bym long shuh ban rep. Ki sung rep kba kiba kham pawnam kum ka sung hapdeng ka Mawryngkneng bad Puriang, ka Sung Mihmyntdu, ka Sung ha Bañiun, ha Marbañiang bad Lyngkien, ha 'Wei-Lyngkut, ha Rangshken bad bun kiwei pat ki sung rit ne pynthor ha ki thaiñ Jaiñtia bad Ri Bhoi ki la nangtroiñ nangtroiñ ka pynmih kba bad don ruh ki bym long shuh ban rep kba. Ka daw jong kane ka long ka jingbymsngewthuh ban pyndonkam ïa ka sboh dawai ha ka rukom kaba dei, ka jingtih pathar ïa u 'dewïong, ka jingtih shyiap bad ka jingpom pathar ïa ki khlaw. U phan bad u kba uba ju long u thied snam uba bsa ia ka jaitbynriew ha ri Khasi Jaiñtia, mynta ki la nang jah rngai bym long shuh ban rep, bad lada rep ruh, ym lah shuh ban pynmih ïa ka dor jong ka jinglut, nalor kata, ka jingtih pathar ïa ka khyndew bad u maw ha ki jaka lum bad ki them, haba wan u slap uba jur u kit lut ïa ka khyndew bad ka sboh baroh sha ri dkhar. **Lada ngim pyrshang ban ïada na kane, ka ri jong ngi kaba ju long mynno mynno kaba seisoh, shen kan sa kylla long ka ri shyiap.**

Ha kine ki sngi haba ngi ïaid sha ki nongkyndong kylleng ka ri Khasi Jaiñtia ngi ïohi ïa ka jingeh ba ki khun samla jong ngi ki ïa kynduh. Kito kiba kyrshan ïa ka jingim da ka rep ki la lynñiar bad kyrduh khait namar ka jingbym seisoh shuh ka rep, nalor kata, ka jingpynlut haba thung bad ka jingmih na ka rep kim ïadei dor shuh, la kham bun ka jingpynlut ban ïa ka jingïoh. U phan uba mynno mynno u ju long uba seisoh bad uba long u thied snam bad ka jingkyrshan bah ïa ka jingim ki nongrep, mynta u la kylla long ka daw bah ban pyndap ram bad pynduk ïa ki nongrep kiba rep phan. Ka jingpynlut haba rep phan: ka bai thied symbai phan, ka bai nongtrei, ka bai thied sboh bad dawai ban synreit ïa u phan

haba ïapïong ka long kaba khraw shi katdei, katba ka dor u phan ban die ha ïew ka long kaba tad haduh katta; kaba mih nangta ka long ban pynbor ïa ki nongrep ban iehnoh ka rep phan. Nalor kata, u symbai phan ym ïoh shuh uba thikna bad ka Sorkar ruh lyngba ka Agriculture Department kam ai shuh ka jingkyrshan kaba biang. Kumjuh ruh kito kiba ju rep kba ki la ngiah ban rep namar ka bun ka jingpynlut ban ïa ka jingïoh. Kiwei pat kiba ju trei khlaw ki la sdang sakma shane bad shawei pat namar kiba bun ki khlaw ki la sdang synlen bad kito kiba im da ka bylla sngi khamtam ha ka kam rep ki la lamwir namar uba duna ka jingrep, duna ruh ka jingbylla.

Borabor, ki nongrep ki ud ba ka jingmih na ka rep ka long kaba tad dor haduh katta katta. Bun ki nongrep ki ieh ïa ka rep namar kim lah ban pynmih wat tang ïa ka bai trei ne bai lut. Haba die ïa u phan, lada na ka kti u nongrep ka long lai tyngka shi kilo, ha ka kti ki nongdie lang kan long saw tyngka bad ha ka kti ki nongdie khutia kan long hynriew tyngka shi kilo. U tympew, na ka kti ki nongrep ka long san tyngka shi tap, ha ka kti ki nongdie lang shiphew tyngka bad ha ka kti ki nongdie khutia katsan tyngka bad kumta ter ter. Na ka kti ki nongrep ka mar ka long kaba tad hynrei ha ka kti ki nongkhaïi ka long kaba rem. Katba nang mih ki snem, ki nongrep ki nang duk bad ki nongkhaïi ki nang riewspah. Lymda ka sorkar ka shimti ban thied ïa ki mar rep lane kano kano ka synjuk lang kan pynïaid ïa ka kam khaïi, ki nongrep shimet shimet kim lah ban kyrshan.

Ka jingkylli mynta ka mih ba kito kiba ju im da ka rep, haba ym don rep shuh, kin leh aiu? Kito kiba ju bylla sngi ha ka kam rep haba ym don rep shuh, shano kin leit? Kito kiba trei byla ha ka kam khlaw, haba ym don khlw shuh, kin trei aiu? Ki samla nongkyndong bad nongsor kumjuh khamtam kito kiba la pyndep ïa ka jingpule ha ki skul, haba kim ïoh kam sorkar ne kiwei pat ki kam kin leh kumno? Kiba bun ki mih sa tang ki jingkylli. Bun ki samla nongkyndong – shynrang bad kynthei, kim sngewtynnat

shuh ban shong ha nongkyndong bad ki pyrshang ban wan tuid kum ki sher-syngkai sha ki nongbah, lada ha Sŏt Shillong ne Jowai ne Nongstoiñ ne Nongpoh ne pynursla bad kiwei kiwei ki shnong kiba lah ban ai kam, ban wad kam ban kyndoi jakpoh, tang ban im kam pher lada dei ban die ïa ka kam die kotkhubor, kam die waidong, kam driber ne helper, kam shna ïing bad surok, kam die jingdie ha rud surok bad kiwei kiwei ki kam rit kam ria. Kiwei pat ki bym sngewtynnat ban trei ïa kitei ki kam, ki bym kwah ban trei shitom, ki shu sang makia bad ki saiñdur da kawei pat ka rukom pyrkhat ka bym ïadei satia bad ka longïing longsem bad ka imlang sahlang. Ka jingkyrduh kam ka lah ban long kawei na ki daw kaba wallam ka jingjyllei ki kam ïakhalai, kam awria, kam tuh, kam dih kiad bad kiwei kiwei ki kam sniew bad thala. **Donkam ïa ka Sorkar bad ki Seng Bhalang ban ïatrei lang ban pynim biang ïa ka kam rep, kam ri jingri bad ki khlaw ban ïada ïa ki khun samla na ka jingkyrduh kam bad ki lawei jong ki bad ban pynim ïa ka ri bad ka jait bynriew.**

(g) **KI KREM PUBON BAD KIWEI PAT KI KREM KIBA DON HAPOH BAD SLA KHYNDEW.**

1. Ha u lum lawbah shaphang Mawsmai bad Mawmluh.
2. Ha Khon-khen bad mawjymbuiñ hapoh Mawsynram.
3. Ha Rupasor harum Syndai.
4. Ha Lakadong sharum Rymbai.
5. Krang Manik ha shnong Tarangblang.
6. Dam um ha Mawmluh.
7. Lympud ha Nongjri.
8. Umlatang ha Wahlong (Bairong).
9. Sohmruk ha Nongtrai.
10. Blang ha Hat Dwara.
11. Marai ha Nongkrem bad Saipung.

12. Umkyrpong ha Umkyrpong
13. Sutiang ha shnong rim (Sutnga).
14. Labit ha Sutnga.
15. Kot Syrti ha Lumshnong.
16. Wah nohshireng hajan Shibok.
17. Rangbaljong hajan Shibok.
18. Wahshibong hajan Shibok.
19. Rangbarniang hajan Shibok.
20. Ronggasora ha Khonjowai.
21. Ïawpaw ha Nongrah.
22. Syiem ha Jowai.

Nalor kine ki krem, don da ki spah tylli kiwei pat ki krem kiba kham rit, kiba ym lah ban jer kyrteng lut hangne. Ki krem ki long ki jingai kiba kham kyrpang kiba U Blei u la buh ha ri Khasi Jaiñtia. Ki krem ruh ki don la ka jong ka jong ka histori kaba pynsah jingkynmaw ïa ka jaitbynriew Khasi. Ki krem khamam ki krem pubon ki don kiba kylluid bad jrong kiba sam lyngba na uwei u lum sha uwei pat bad ki don ruh kiba khim bad lyngkot ha la ka jong ka jong ka rukom, ka dur bad ka jinglong ka krem.

1. **Ka Krem Marai** - Na krem Marai hajan Nongkrem la ïoh kem ïa kawei ka thei samla kaba bha briew da u Bonbteng Mylliemngap da kaba khroh da u 'syntiew pathaw. La thung syiem ïa kane ka 'thei samla bad la seng ïa ka Hima Shyllong.
2. Ha Saipug ki Hadem ki ngeit ba u Syiem jong ki u mih na ka krem Marai. Namar kata, ki kheiñ ïa kane ka krem ba ka long kaba kyntang.
3. Hyndai la ong ba ki Syiem Jaiñtia ki ju pynrieh ïa ki syiem kynthei lane shynrang hapoh ka krem syiem ban ïada ïa ki na ka jingshah pyniap ha u Syiem Malngiang.

4. Ka krem Sutiang ka dei ka kut u Ïang Daloi ka Sutnga. Dei ha kane ka krem ba ma u lem bad ki shipai jong u ki ïarieh ha ka por ba ki ïaleh thma pyrshah ïa ki shipai phareng.

KA JINGDON KI MAR HAPOH KHYNDEW

Ka ri Khasi Jaiñtia ka long kawei na ki ri lum ha India kaba riewspah namar ka jingdon ki mar bakordor hapoh khyndew. Nalor ba ka long ka ri kaba seisoh, ka long ruh ka ri kaba U Blei u la kyrkhu kyrpang da ka jingdon ki mar bakordor hapoh khyndew. Da ki snem bad ki hajar snem kine ki mar ki don hapoh khyndew hynrei dang khyndiat tylli ki snem ba ka jaitbynriew Khasi ka shem bad ïoh pyndonkam ïa kine ki mar. Kiba kham kongsan eh na kine ki mar ki long: U mawshun, 'dewïong, kaolin, siliminite, dewbyrtha, copper, ksiar, lead bad zinc, qranite bad kiwei kiwei. Nalor kine, ki 'riewstad wad mar poh khyndew, ki shem ïa u Uranium, u mar ba kordor eh ha kane ka juk mynta. La ong ba ki mar hapoh khyndew tang ha ki thaiñ Jaiñtia ki long kumne harum:

(a) Mawshun - 402.00 million ton

(b) Dewïong - 30.65.00 million ton

(k) Kaolin - 1.30 million ton

U Bah Sparbah Lyngdoh u ong ba kat kum ki geological investigations la antad ba u mawshun u don haduh kumba 4000 (saw hajar) million ton ha ka jylla baroh kawei. (Khmih na ka kot ka mariang bad ka spah jong ka p.32) bad u ong ruh ba kat kum ka "Estimated Reserves" u dewïong ha ka jylla baroh kawei u don kumba 530 (san spah laiphew) million ton. Tang ha ri Khasi Jaiñtia u don kumba 170 (shispah hynñiew phew) million ton. Uba bun eh u don ha Garo Hills.

Ïa u mawshun la pyndonkam na ka bynta ban shna dewbilat bad ïa uba kham khuid la pyndonkam na ka bynta ban shna **'Calcium Carbonate'** bad **'Calcium Carbide'** bad kiwei kiwei de ki jingpyndonkam. Kumba long mynta ïa u mawshun la tih

kham bun na ka bynta ban pynïaid ïew sha Bangladesh bad kiwei kiwei de ki jylla ka ri India. Ka jingtih mawshun kam i wallam jingmyntoi ïei ïa ka jaitbynriew namar ngim don ki karkhana kiba biang ban ai kam ai jam ïa la ka jong ka jaitbynriew. Ka Sorkar Jylla ka lah ban ïoh katto katne ka jingmyntoi hynrei kaba bun ka jingmyntoi ka ïoh ka kompani kaba pyntrei kam bad ki nongtrei jong ka kiba ka wallam na bar ka jylla. Haba phai pat shaphang ka jingpynjot ïa ka lum ka wah, ka khlaw ka btap bad ka khyndew ka shyiap ka ktah kumno ïa ki trai khyndew, ka ri bad jaitbynriew khamtam ïa ki briew kiba shong shnong ha kito ki jaka ba tih mawshun. Ka ïadei kumno kata ka jingong ban pynneh ïa ka khlaw ka btap, ka khyndew ka shyiap da ka jingtih mawshun. Ym i don jingkyrmen shuh ban dang pynlong khlaw ne ban rep jingrep pat ha ki jaka ba la khlong mawshun, kaba mih nangta kito ki jaka kin shu sah shrah shi rta, ym lah ban pyndonkam shuh ïa ki.

Kumba long mynta ïa u dewïong la tih ban phah (shallan) sha ki jylla bapher bapher jong ka ri India bad Bangladesh. Ha ri Khasi Jaiñtia ngi lah ban pyndonkam tang khyndiat eh ïa u dewïong namar ngim don ki karkhana kiba biang. Lah ban ong ba khyndai phew khyndai na ka shi spah u dewïong uba tih u leit shabar na ka bynta ka jingdonkam kiwei pat ki jait bynriew.

Nalor u mawshun, u dewïong bad u sellimanite la don ka jingpyrshang ban tih sa ki 'dew byrtha (kaolin), u Uranium bad kiwei kiwei ki mar poh khyndew. Kan sa poi ka por ba ki briew kin khlong lut ïa ki mar baroh hapoh khyndew. Ynda ki briew ki la ïoh ban khlong lut ïa ki mar poh khyndew kiba bun ki shnong ha ri Khasi Jaiñtia **kin sa kylla long tang ka jaka theh ñiut namar bym long shuh ban shong ban sah, ban trei ban ktah bad ki briew suki suki kin wan tuid ha ki nongbah bad tyngngian.** Kiba duk kin wan wad kam ban kyndoi jakpoh katba kiba 'riewspah kiba la dep kynshew spah bad tei ïing ha nongbah kin shongthait bad im pahuh pahai.

Kawei pat ka jingma kaba ap ïa ka ri bad ka jaitbynriew ka long ka jingbym sngewthuh ïa ka rukom tih (system) ïa u mawshun, dewïong bad kiwei kiwei ki mar poh khyndew ha ka rukom kaba dei bad kaba biang. Don kiba tih ïa ka khyndew, haba kim shem 'dewïong, ki lehnoh khlem tap; kiwei pat, ki tih bad ïoh ban khlong katto katne u 'dewïong, ki khlem tep na tap ïa ka khyndew; sa kawei pat, ki tih bad ngam jylliew haduh ban da ïoh khlong lut ïa u 'dewïong hynrei kim tep ïa ka khyndew bad ka shu sah duh ka jinglong thliew. Nalor kata, ïa u 'dewïong uba mih na thliew, haba u pra ha madan madiah, la shu ieh noh bad khlem khar; ka rukom lum thup ka long kat haba lap bad shem ka jaka kaba kham suk ban rah bad kit, kam pher la ka long ka jaka khlaw ne harud surok ne ha phyllaw ïing. Suki suki katba nangmih ka snem don ki thliew 'dewïong kaba dambit noh hynrei kiba kham bun, ki thliew ki nangheh nangïar bad jylliew na ka jingkhlong u slap; u 'dewïong u pra kylleng kylleng na ka jaka lum thup bad ka um 'dewïong ka tuid sha ki phudwah bad ngam ruh ha khyndew; kaba mih nangta, ïap lut u phlang u kynbat, u ñiut u ñier, ki dieng ki siej, ki puit ki khñiang bad ki doh ki dohkha ha ki wah; shuh shuh ka pynsniew lut ïa ka um ha ki wahduid ne ki wahbah bad ka um bam umdih. **Ki briew ki lah ban kmen ba ki ïoh kyrhai u kpu ban bam na ka spah 'dewïong te hynrei kim dei ban klet ba kan poi ka por ba kim lah ban nguid ïa u kpu lada kim ïoh ka um ban dih.** Ka jingtih pathar bad jingbym suitñiew ban lum bad kynshew ïa ki marpoh khyndew ha ka rukom kaba dei kan pynjot lut ïa ki jaka puta, ki jaka rep, ka khlaw ka btap, ki pynthor kba, ki dieng ki siej bad ka pynsniew dur ïa ki lum ki wah.

Haba ngi kren ïa ki mar hapoh khyndew khamtam u dewïong bad u mawshun, ka jingphah shalan shabar ri ka long kaba jur. La ngim ïoh ka jingkheiñ kaba biang, la antad ba ka jingmih kan long da ka spah klur shisnem shisnem. La kheiñ antad ba ka jinglut kan long kumne: ka bai nongtrei kan long kumba laiphew na ka shispah – kiba bun ki nongtrei ki dei ki nongwei bad ki mynder

ri; ka bai kit kan long kumba laiphew na ka shispah – kaba kham bun ki nongñiah kali, ki dei ki nongwei bad ki truck ruh ka jong ki nongwei; kumba arphew na ka shispah, ka leit sha ki nongkhaïi - kaba kham bun ki nongkhaïi ruh ki dei ki nongwei; lehse tang kumba arphew na ka shispah ka sah ha ki trai ri bad trai khyndew. Ka jingmyntoi ïa ki trai ri ka long tang khyndiat katba ka jingpynjot ïa ki lum ki wah, ki shnong ki thaw, ki ïing ki sem bad ka longbriew manbriew ka long kaba shyrkhei. Tip katno snem ki briew ki lah ban shong bad im ha kito ki shnong kiba la pynjulor bad pynjot da ka jingtih ïa ki mar hapoh khyndew. Kiba riewspah ki lah ban phet bad riehtngen ha ki nongbah hynrei kiba duk ki lah ban kylla nongphetwir (refugee) ha la ka jong ka ri. Nalor kata, ka jingjyllei ki nongwei bad ki mynder ri ka ap ka jingma kaba khraw ïa ka ri bad ka jaitbynriew.

Uwei u professor na ka thaiñ Jaiñtia u bynñiaw da kaba ong ba ka jingwan kynsan ka spah 'dewïong ka pynngop ïa ki khun samla ha ki jingsngewbha laiphew rukom bad kam thala laiphew jait. U ong ruh, bun ki khun samla kim nang shuh ban ñiewkor ïa ka kam ka jam, kim mon shuh ban trei ban ktah bad ki shu pynlut kai ïa ka por bad pynsyrwa kai ïa ka spah 'dewïong.

Ka jingma kaba kham kongsan kaba ap mynta ka long ka jingwan tuid kynsan ki jaitbynriew kiba pher bapher – ki riewlum, ki nongwei bad ki mynder ri na kylleng ka ri India bad nabar ri ruh ban wan shong basa ha Sor Shillong, ha ki happud ki ri Khasi Jaiñtia bad ha ki jaka pdeng jong ka ri khamtam ha ki jaka ba jur ka tih dewïong, tih mawshun, tih surok bad ki jaka ba don ki karkhana. Ka ri jong ngi ka long da shisha ka ri kaba rit, kaba seisoh kaba riewspah bad ka jaitbynriew kaba tang shitroh. **Ngi sheptieng ba kine ki jaitbynriew kiba wan shongbasa kin sa kylla long trai ri bad ba ma ngi kiba long ki trai ri ngin sa kylla long ki mynder ri.** Ka jingïai kylla ka jingsynshar ka buh borabor ïa ki rit paid ha ka jingeh bad jingma.

Kumba la long mynta, ka jaka shong jaka sah ki la nang duna la jan man la ki shnong. Ka jaka rep ka la nang sah shrah bad nangduh, ki wah ki la nang tyrkhong, ki umpohliew ki la rngat lut bad sa tang katto katne por bun ki shnong kin nym ïoh shuh wat tang ka um dih ruh. Ka jingpom pathar ïa ki khlaw bad ka jingtih jhulum ïa ki mar poh khyndew ka la pynsniew lut ïa ka ri bad ka jaitbynriew. Kane ka pateng bynriew mynta i kumba kan bam duh noh baroh ïa ka spah kaba U Blei u la buh ha sla bad hapoh khyndew. Hato ngi ju pyrkhat ïa ka apot ka pateng bynriew Khasi ka ban wan ?

KA JINGTIH ÏA U URANIUM

Ha ka report **"U Mawphor"** dated 6th August, 2007 U Dr. H. Lyngdoh, diploma in Radiography u ong, ka radiation jong u Uranium uba don ha ka par-Uranium ne hangno hangno ka ksam lyngba bad rung hi ne ka kynthah (exposed) ïa u briew bad ka ktah lut baroh shi rynïeng khamtam haba ring mynsiem ïa kata ka lyer bih ne haba ïoh rung ki pui pui na ka khyndew Uranium wat lada dei tang ka 'dew kyntait ne ka eit-Uranium ka don ka jingsniew.

Ka Uranium Radiation lada kren tang shi kyntien ka long kaba **'Triem' palat mar ïabud bad ka jingïap hi.**

Ka jingpynshai ka Khasi Students Union ha **U Mawphor** dated 6th June, 2007 halor ka jingma na kaba tih ïa u Uranium ka long kumne:

Ka KSU lyngba kane ka kyrwoh ka kwah ban pynpaw ha phi ïa ki jingma kiba ap ïa ka Jaitbynriew jong ngi na ka daw ba ka Sorkar India, lyngba ka Department of Atomic Energy (DAE), ka Atomic Minerals Division (AMD) bad ka Uranium Corporation of India Limited (UCIL), ka kwah ban tih ïa u Uranium uba don ha ka kane ka ri jong ngi. Kane ka jingpyrshang ka la sdang naduh ka snem 1990 tangba ka la kynjah noh namar ka jingpyrshah

kaba jur da uba bun uba lang. Sa shisien pat, ha kine ki ar snem lai snem ba la leit, kitei ki kompeni haneng ki la pyrshang biang ban ïoh lad ban tih ïa u Uranium. Mynta lei lei ka jingpyrshang ka la long kaba tyngeh namar ba ki la ïoh ïa ka jingkyrshan na ki katto katne ki khwan myntoi, bad khamtam na ka Khasi Hills Autonomous District Council (KHADC) kaba, ha ka jaka ban ïada ïa ka khyndew ka shyiap bad ka hok longtrai jong ki trai ri trai muluk, ka la kylla long pynban ka agent die khyndew na ka bynta kitei ki kompeni pukni bam don pyut, kiba kwah ban khñiot bad thombor ïa ngi.

Ki jingshisha shaphang u Uranium

U Uranium u dei u marpoh khyndew uba khia tam na ki mar poh khyndew baroh. U don ha ki bynta ba jylliew ka mei ramew bad ym don ba lah ban ïohi lane ktah ïa u lada ym tih da ki phew lane spah miter shapoh.

U Dr. Elias Carreno-Peralta, u riewsaid-aiñ na Peru, South America u ong: "ha ka District Mcusani, la antad ba don u Uranium haduh 200,000 ton. Ha ka ktien ki Incas (ki trai muluk ha Peru) ïa u Uranium la khot kyrteng "**ayacachi**" kaba mut u "mluh ka jingïap" lane "ka mluh kaba pynïap".

Kumno kan ktah ïa ka Jaitbynriew ?

Ka jingtih Uranium ha kiwei ki Ri ka pyrthei bad ha ka jylla Jharkhand ha India ki la pynpaw ïa shibun ki jingma bad ki jingsniew ba shyrkhei ba ki paidbah ki la hap ban mad. Kine harum ki long katto katne ki nuksa:

a) Ha ka shnong Yucca ha America ki la sdang tih Uranium naduh ka snem 1947 bad ha ka snem 1984 la lap ba 86,000 ngut ki nongtrei ki la ïoh pang na kiba bun jait ki jingpang kiba kynthup ïa ka Cancer Snam (Leukeamia), ka jingkylla rit ne jah noh ki dohjem (Impotency), lyngki (Sterility), ka pang ring (Epilepsy) bad ka pang bampong (Cancer). Ha kaba khatduh la hap ban pynkynriah noh ïa kine ki nongtrei shawei pat ban sumar ïa ki.

b) Ha ka snem 1962, ha South Dakota, ka jaka jong ki Red Indian, la tih ïa u Uranium da ka Anaconda Company. Bad ha ka snem 1979, ha katei hi ka jaka, la kheiñ ha haduh 70% ki khyllung kiba dang kha kim lah pynhiar mynsiem ba khim eh ki tor bad 38% ki kynthei pat ki hap khun bad khalor.

k) Ha ka snem 1985, ha Jadugoda ha Jharkhand (kaba hap mynshwa ha ka jylla Bihar), namar ka jingtih Uranium ka UCIL, la lap ba ki jait Ho, Santal bad jait Munda ki la kem pang na kita ki saw jait ki jingpang ba la jer haneng bad bun ruh ki kynthei ki la khalor bad kha khun anna.

d) Ki Aborigines, kiba dei ki trai ri ka Ri Australia, ki la ïakynduh ïa shibun ki jingeh la ka long na ka jingpang jingshitom ne ka jingduh noh ïa ka khyndew ka shyiap, ha kaba ki la shah pynmih noh na la ki shnong la jong, tang na ka daw ba ka sorkar Australia ka la tih Uranium na ka jaka jong ki

Haba ngi la ïohi ïa kine kiei kiei, ka la pynlong ïa ngi ban ngin pyrshah ïa kane ka jingthmu kaba sniew halor kine ki nongrim -

1. **Ka jingktah ïa ka koit ka khiah** – Ki stad scientist kylleng ka pyrthei ki la pynshisha ba ka jingtih Uranium ka wanrah ïa ka jingktah bashyrkhei ïa ka koit ka khiah kynthup lang ïa ki briew, ki mrad, ki sim ki doh bad baroh ki jingthaw kiba don sawdong, la ki long ki dieng ki siej, ki jingthung jingtep, ka um ka wah ne ka mei mariang hi baroh kawei. Kine baroh ki jia, namar lada sei ïa u Uranium shabar, ki mih ki phngiat bad ki kjit jingshai ba long bih (radioactive rays), kiba don lai jait. Kine ki kynthup ïa ki phngiat jingshai basniew bha kum ki alpha ray, ki beta ray bad ki gama ray.

   Ki alpha ray ki dei kita ki phngiat jingshai long bih kiba lah ban her jan na sla khyndew bad lada ki dei ha ki briew ne mrad, ki dambit ha ka snieh doh bad nangta ki sa rung lyngba

ki thliew syep ne ki thliew shñiuh ban ngam sha ka snam. Dei da kumta ba ki briew ne ki mrad ki sa ïoh pang Cancer Snam (Leukeamia).

Ki beta ray pat ki kham her jngai khyndiat bad ki trei kam kumjuh.

Ki gama ray ki long kiba lah ban her jngai tam bad lada ki dei ha ka met kino kino ki kynja ba im, ki sam haduh shiphut shiteng shapoh bad ki sa sahkut sah hapoh ki ksah. Kito ki phngiat jingshai kiba her shabar pat ki lah ban her haduh 300 km bad ka jingtrei kam jong ki ha ka dur ki jingpang bapher, la ha ki briew ne ki kynja ba im baroh, ka lah ban hiar pateng la pateng haduh 80,000 snem.

Shuh shuh, na ka jingtih bad jingtai ïa u Uranium ka mih ruh ka lyer bih kaba ki khot ka Radon Gas. Kane ka lyer bih, namar ba ka kham khia ban ïa ka lyer, ka par najan ka sla khyndew bad ka lah ban phriang da ki spah kilo mitar wat lada don tang ka lyer kaba beh malu mala. Lada ring mynsiem ïa kane ka lyer bih yn ïoh ïa ka jingpang bampong jong ki tor (Lung Cancer) bad kiwei kiwei ki jingpang tor (lung-related diseases).

2) **Ka jingwan Buhai Shnong kiwei ki Jaitbynriew** - Ha Jadugoda, ka jaka ba tih Uranium ka UCIL, da ki hajar ngut ki nongtrei ba nabar ki la wan ban trei bad buhai shong ha katei ka jaka. Kum kane ka jingjia kan wan jia kumjuh ruh ha ka ri jong ngi lada ngi ailad ïa kitei ki kompeni ban wan tih Uranium, bad kane kan ktah ïa ka imlang sahlang bad ïa ka snap (identity) ba kyrpang jong ngi, bad khlem pep ngin sa kylla long ki rit paid ha la ka jong ka ri.

3) **Ka jingduh ïa ki Jaka** - Lada ngi ailad ïa ka tih Uranium, da ki hajar akar ki jaka ngin duh ei. Ka UCIL ha kaba nyngkong ka kwah ban shim shwa 748 hectar (Ha) lane 1848 Acre bad tang ka pung ban bret jakhlia sha poh (tailings pond) ka long 200 hectare (Ha) lane 492 Acre. Hynrei mynta pat,

khnang ba nym pynpaw palat ïa kata ka jingdonkam jaka kaba shyrkhei, ka UCIL ka lah shu pynduna ïa ka jingkwah shim jaka sah 351 hectare (Ha) lane 867 Acre. Wat kane ruh ka la long ka jingdonkam jaka kaba heh bad kaba lah thikna ka long ba ka UCIL kan long thik kum ka jingïathuh khana shaphang ka ud bad u kynrad - ha kaba nyngkong ka ud ka khroh ïa u kynrad ban ailad ïa ka ban rung tang ka khlieh ha sem namar ba khriat eh, bad suki suki lyngba ka jingkhroh bad jingpynbiej ka la ïoh ruh baroh kawei ka met bad ha kaba khatduh ka kynjat syndon ïa u trai shabar ka sem. Hato, ngi lah mo ban shu ailad ïa ki jaka jong ngi ban ïai duh na kawei ka por sha kawei pat?

4) **Ka jingkylla Len Shipai** - Ki kompeni tih Uranium kin wan rah ryngkat bad ki ïa ki shipai ki swar ki ban ap pahara ïa kine ki par jong ki. Ka ri jong ngi ka la long lypa ka ri kaba la shah pynsohsat laiphew jait ha ka jingjyllei palat ki len shipai. Kumta ka jingkylla len shipai ki par Uranium kan nang pynkordit shuh shuh ïa ki trai shnong nalor ba kan pynlong ïa ki kiba rit bor bad rit mynsiem kum ki khnai.

Ka jingpynshai ka KWWADA ha U Mawphor dated 11th June, 2007 kaba ong "ym dei ban tih ïa u Uranium ka long kumne" :

Ki lum chota Nagpur (Jharkhand) jong ka jylla Bihar ka dei ka jaka shong bad ka bri jong ki riewlum Santhals, Hos, Gonds bad Mundas. Ha kane ka thaiñ don ki par Uranium ha Jadugoda, ha Batin bad ha Nawpahar ïa kiba la tih da ka Uranium Corporation of India Ltd. (UCIL). Kine ki par ki don antad kumba 2000 phut shapoh khyndew. Hajan kitei ki par don ka karkhana kyrsih, sait bad phrang ia u Uranium ba dang tih. Ïa ki lyngkhot lyngkhai Uranium bad ki eit Uranium ba la kyntait na katei ka karkhana la pyntuid lyngba ki shnong ba markhap da ki tyndong nar (pipes). La lum bad la ieh ïa ki ha ka pung eit Uranium kaba la tei ha kawei ka them ba ïar jong ka shnong Telaitan bad Dhunurduh.

Kane ka them rep kba kaba seisoh bha mynshuwa ka la kylla long pat ka them ieh shrah kaba don bih mynta.

Ka um bad ka khyndew kaba don ha katei ka them ka la long bih lut. Kane ka bih ding ka bam pong suki suki ïa ki dkhot met jong ki briew, ki mrad bad ki jingthung jingtep kiba don ha katei ka them bad ki shnong ba marjan. Ka jingpang kynrei lai phew rukom ka wan urlong ha ki trai shnong. Kine ki jingpang ki pyndkoh ïa ki dkhot met jong ki briew bad ki mrad bad ki pynlyngkot rta ïa ki. Kane ka jingdkoh ki dkhot met bad ka jinglyngkot rta ka urlong ym tang ha ka pateng kaba mynta, hynrei ka ïai bteng bad hiar-pateng sha ki pateng kiba hadien ruh.

Mynta, yn phai pat sha ka jingpyntrei kam ïa ki par Uranium ha kitei ki jaka. Ka UCIL ha Jadugoda, Batin bad Nawpahar ka don kumba 4,000 ngut ki nongtrei ba thikna bad kumba 1,000 ngut ki nongtrei bylla ïa kiba shu khot tang ha ki por ba donkam. Na kitei ki 4,000 ngut ki nongtrei ba thikna, kiba bun ki dei ki nongtih ha ki par bad kham khyndiat ngut kiba trei ha ka kyrdan pyniaid kam halor ka office bad ha Hospital. Na ki nongtih ha ki par, kumba 95 na ka 100 ki dei ki riewlum trai muluk. Hynrei ha baroh ki kam pyniaid kiba halor, ym don trai muluk satia. La pyniaid mon da ki riewstad kot na shabar. Ki bor pyniaid ki set buhrieh, ïa baroh ki jingma kiba don ha ka bad kiba mih na u Uranium na ki nongtih par bad na ka pyrthei, katkum ka Atomic Energy Act jong ka snem 1962. ki buhrieh ïa ki jingma bad ki jingmynsaw kiba mih ha ka jingtih, ka jingsiat bad ka jingphriang ïa u na kaba lui lui bad ki bym tip bym bha.

Ha ka jingtrei kam pat, ïa kito ki nongtih ha par bad ki nongtih Uranium ba la dep tih (ïa ki bym pat phrang bad ba la dep phrang) ym don jingïada bad tiar ïada satia. La kit bad rah ïa u Uranium da ka kti bad ka met suda. Ha par ruh la tih bad khat khlem ïada (kumba ïa ktah lem u CEM, Ki EM, ki MDC/MLA jong ngi hangthie ha Domïasiat kiba ktah Uranium tang shisien shi rta ym kum ki nongtih ki ktah man la ka sngi katba dang im). Ki shong

ki sah ha ki shnong ba marjan. Ki nangpyniaid kam kiba halor pat ki shong ha ki shnong ba kyrpang (colonies) bad ki trei ha ki office bad ki kharkhana ba la iada da kyrda bha na ka bih Uranium. (Kum ka Atomic Energy Devision ha Nongmensong). Hooid ha ka jingtih Uranium ka bai nong sngi ka rem bha bad ki nongtih ki ioh pahuh ka tyngka pisa. Ka jingioh tyngka pisa ha kane ka dur ka lah mo ban ia ryngkat dor bad ka jinglyngkot rta ialade, ki khun bad ki ksiew?)

Jia ryngkat ruh ba u Uranium u don ha ka meiramew jong ka Ri Khasi Jaiñtia. La tip shai ba u don ha Domiasiat, Wahkaliar, ha thaiñ Sohra bad ha Them Sung (Sung Valley). Ia u Uranium poh khyndew ha Domiasiat la pyrshang mushlia da ki stad saian na Delhi, Mumbai bad Hyderabad ha kaba ki la dep sei katto katne. Mynta pat la don ka jingthmu ban tih lut syndon ia u Uranium na ki lum bad ki them jong ka Domiasiat da ka Uranium Corporaton of India Limited (UCIL). Kajuh ka Corporation kaba mushlia Uranium ha Jadugoda bad kaba phrang Uranium ha nuclear Fuel Centre ha Hyerabad. Ia kane kin pyntrei kam da kaba thied duh ia ka Domiasiat bad ki jaka ba marjan. Ki kular ruh ban ai kam nongtih ha ki trai jylla. Kaba la tip shai pat ka long ia ki kam pyniaid par bad karkhana sait Uranium yn pyniaid da ki stad ki Jhad bar jylla; ym pat don ki stad Khasi.

Haba la tip shai ia kiei kiei kiba la urlong, ha Jadugoda, batin bad nawpahar (ha ki lum Chotta Nagpur) bad kumjuh ruh ha Three Mile Island (USA) bad ka Chernobyl (Ukraine) ka long kaba sheptieng ba kitei ki juh ki apot kin wan urlong, ha ri Khasi Jaiñtia. Lada jia ba ka jingmushlia ia u Uranium kan wan urlong ki khun ki ksiew Khasi ki pang kin khrew bad kin lyngkot rta. Ynda haba ki stad saian na shabar ki la dep tih lut (lada lah) bad ieh ia ki lyngkhot lyngkhai Uranium ha ryngkew, ki lum ki wah kin sah shrah (bym long bad lah shuh ban rep ban riang). Ki jaka ki puta ki Khasi kin sa nangrit bad nangjot. Shano ka lawei ka jong ki. **U Uranium na Ri Khasi Jaiñtia un sa pynjot ym tang ia ki Khasi, hynrei yn thang ia ka pyrthei ruh.**

Ïa u Uranium dei ban ieh shapoh mei ramew kaba la buh naduh hyndai hynthai. Ha ka mariang u don la ka bynta shakri. Hynrei ban tih mushlia bad phrang ïa u ka long kaba ma bad kaba shyrkhei haduh katta katta.

Ka jingpynshai u Bah K.M Khonglah ha U Mawphor, 22th Risaw (October), 2005 ka long kumne :

Ka jingshah pynbor (presurise) ban khlong noh ïa u mar ba rem dor bha ha ka pyrthei, u Uranium, ka la wan. Une u mar poh khyndew u lah ban pynmih ïa ka bording electric bad u lah ruh ban pynduna ïa shiteng ka pyrthei. **"Shi kilo u Uranium u ïaryngkat bad 22,000 ton u dewïong"** la dep tip ba don u Uranium naduh ka snem 1972 hynrei la rai ba u dang dei ban sah shapoh niamra. Lada lap ba u don ha sla khyndew, dei ban tep shapoh. Lada khynñiuh jumai, u Uranium u mih bad kiew sha sla pyrthei bad dei ban pyntip mar mar sha ki bor wat shaduh UN ba kan wan ban pynkhuid ïa u dew stem ne waste (jakhlia) khnang ban ïada ïa ki nongshong shnong bad ïa ki khlaw ki btap, ka umbam ka umdih, ka Mariang.

U Uranium u don 10 million ton tang ha Domïasiat bad bun phew million ton ha baroh kawei ka South Khasi & Jaiñtia Hills. La lap ruh ïa utei u jait mar ha East Garo Hills. U Prime Minister ka India, u Man Mohan Singh, dang ha une u bnai September u la kren paidbah ha New York, USA ïa ka jingdon bun u Uranium (kumba 80 mn ton) ha Meghalaya/NE India ka BBC (world) bad ka CNN (World ka la rah ïa ka sur jingkren jong u sha baroh kawei ka pyrthei. Ki khmat na kylleng ki ri bapher bapher ki la peit khliaw kumno ban ïoh khlong ïa utei u mar shna Atom bomb na Meghalaya, India bad kin da invest ruh da ki spah hajar klur tyngka. Ka jingïaknieh ïa utei u jait mar ba rem dor ka don ha baroh kawei ka pyrthei. Ha ki ri ba la shai ha USA ha ki jaka jaka ha Europe ka jingkhang ban rung briew/paidbah ha ki jaka ba don ka jingtih bad jingshna ne saiñ plutonium (Nuclear Plant) ka long haduh 35 kilo metre sawdong ne 35 sq km. Ka dor ba la tyrwa ïa

ka West Khasi Hills ban shna bad tih crude Uranium ka long 1200 klur tyngka. Mynta naduh ba la pynbna paidbah sha ka pyrthei na New York, ka jingïakhlieh dor kan nang kiew bad kan ym duna ïa ka 4, 800 klur, kata saw shah. Nalor u Uranium don sa u Mawshun u bym lut shuh uba ki briew na ri thor ki lyngngoh ba ngi ïa siang surok da ki mawshun ba remdor. U Dewïong u bun kyrhai bad la kheiñ ba yn lut noh ha ka snem 2020 A.D. Ïa u dewïong ha khliehriat la buh ba un lut ynda tih 15 snem lynter. La dep tih mynta la 9 snem lynter. Ki trai khyndew ki la ïohnong bha kat kum ka hok ba ki dei ban ïoh bad kiba na bar jylla ruh ki la ïa longbriew bha. Ka jingbym don ki karkhana saiñ rong surok bad kiwei kiwei kiba ïaid da u dewïong ka la pynsyrwa ei ïa ka jingïohnong ba dei ban ïoh shibun. Kiba wan khaïi pat na shabar kim da salia eh haduh katta katta ïa ka jingpynkhuid pat ïa ka mariang bad ki um bam um dih. Na ki waste (jakhlia) ba shu ieh kumto, kin sa mih ki briew ne jaitbynriew ba pang khrew bad kan ktah la kumno kumno haduh saw pateng bynriew. Kane ka long kat kum na ki warnings ba ju ai ki World Health Centres ha kylleng ka pyrthei.

Ki briew jong ngi kim pat mlien ha ki kam karkhana bad ka Meghalaya ha ka jingshisha kam dei ka Industrial State bad kiba dang im ha ka rep ka riang ka long 80/100 (phra phew na ka shispah). La shu tih ïa ki crude ne raw materials bad saiñ sha kiwei pat ki jaka ne ki ri. Ban hikai ïa la ki jong ki briew ha ki kam ba thymmai ba ïadei bad kitei ki spah ramew, donkam ban pynshlur bad ban ai training kumba la ju leh ha kiwei kiwei ki jylla. **(ka jingïap thngan ha bun ki ri ha Africa ka dei eh na ka jingbymnang shuh ki pateng briew ban leit phai sha ka rep ka riang na ka jingtih ksiar bad mawlynnai ha ki 250 snem ba la leit ha ki por ba synshar ki phareng).** U nar ha Ri Khasi ba la jan lut bad ka ksiar ki shong ha ki syrtap ba kham jylliew kum ha Mawphlang bad Mairang bad ban tih ïa ki ka jinglut kan kham bun ban ïa ki jingmih.

Ka Meghalaya ka long ka jylla kaba riewspah bha ha ka spah poh ramew, hynrei ka dei ban long ka bym rhah ne khwan spah palat. Lah ban trei ki karkhana na shapoh la ri Khasi Jaiñtia la jong hynrei dang dei ban phah leit pule bad phah leit training shwa ïa ki briew la jong la kumno kumno sa 30 ne 40 snem bad ki Scholarship kiba heh/ne ki Sorkar. **Ka Sorkar Japan ka ïateh soskular bad la ki jong ki samla pule ba kin wan phai pat sha la ri ynda ki la pass ban tei pat ïa ka Japan.** Ha ka liang ki khlaw bad ki jingrep ruh, ka Meghalaya kam dei ka ri kaba kyrduh, shuh shuh kaba kiwei pat ki Jylla ba ïashong khapngiah ki kwah ba wan shong shnong hangne. Ban ïoh briew ban trei ha ki karkhana, lada tei thymmai ïa ki hangne ha ri lum, yn ym don jingeh ei ei namar ka ri India, Bangladesh ka supply Labour Skill & Unskill sha kawei pat ki ri.

Ha ka long run, ngi dei ban kynmaw ïa ki kyntien tymmen kiba ong, **"Kunai ban ym khuslai"** bad **"Horkit hordang ia ki rilum jong ngi! Ngin ym die duh ha ki mynder shisngi."**

Shuwa ban tih lut ïa ki mar poh ramew, dei ban seng ki karkhana ba radbah ha la ri.

Jingkynthoh :

Ka Ri Khasi Jaiñtia ka long kawei na ki ri lum kaba riewspah ha ka jingdon ki mar ha sla bad hapoh khyndew. U Blei u la kyrkhu dap biang da ki jingdon ki mar bad ki jingthaw ba im laiphewjait ha sla khyndew bad hapoh um. **Da shisha u la kyrkhu ïa ka jaitbynriew Khasi hynrei ngi khot hi ïa ki jingeh, ki jingpang, ki jingjynjar bad jingïap hi.** Ki kpa tymmen jong ngi ki long ki briew kiba im suk im saiñ lyngngai la ka rep ka riang, ka trei ka ktah, ka khaïi pateng ha la ka jong ka ri bad shabar ruh. Ki pyndonkam hok ïa ka spah kaba buh U Blei ryngkat bad ka trei shitom da kaba pynmih syep ban pynim ïa lade bad ïa ka ïing. Ka long ki briew kiba shait ba khlaiñ, kiba im shongprah shongshang ki bam ka jingbam kaba khuid kaba long ha sla bad

hapoh khyndew, kim ju mad ïa ka jingpang kaba eh bad kaba sniew bad kim pat sngewthuh ruh ban pyndonkam ïa ka dawai.

Ha kane ka juk mynta baroh ki la jia long kiba phylla bad kiba kylla bad ki briew kim ïoh shuh ban im suk im saiñ kumba long ki kpa tymmen mynshwa. Ha kane ka juk ka jingkylla, ki briew kim mon shuh ban rep ban riang, ban kit ban bah, kim kwah shuh bad trei shitom khamtam da ka bor met, kynjai ki pynsuk ïa lade da kaba khura lut ïa ka spah mariang kaba U Blei u la buh ha sla bad poh khyndew. Tang ban ïoh ban im pahuh bad pynsngewbha ïa lade kim salia ban pynsyrwa ïa ka spah kaba la kynshew ha ka mariang bad kim patiaw ruh ban pyrkhat ïa ka lawei jong ka pateng bynriew ka ban wan.

Kumba long mynta, ki jingpang kiba sniew bad ki jingthala kiba har rukom ki la nang kha roi ha ka jaitbynriew bad ka ri hi baroh kawei. Ki briew kim pyrkhat ba ka jingpang ka la nang jyllei na ka por sha ka por ka long, lehse, na ka daw jong ki jingbam, ka um, ka lyer bad ka jingwan tuid ki briew kiba kit jingpang na ki jylla bapher bapher ka ri India ban wan trei ha kane ka ri jong ngi. Nalor kata, ki mih ki report kiba pher bapher na ki Seng Bhalang, ne ki kot khubor bad kiwei kiwei shaphang ka lyer bih kaba mih na ka jingtih 'dewïong, mawshun, Uranium, Shyiap bad kiwei kiwei ki mar poh khyndew hynrei ki briew kiba kamai spah na ki mar poh khyndew kim da salia eh ïa kata. Ka jingtih ïa ki mar poh khyndew ka la pynsniew lut ïa ki um, ka lyer, ki jaka rep, ki lum ki wah bad kiwei kiwei namar ka jingtih pathar bad buh kulmar ïa ki marpoh khyndew kat haba lap ba shem wat haduh phyllaw ïing hi. Ka jingpang ka mih ym tang ha ki jaka marpoh khyndew ka mih ruh ha ki shnong bad ki nongbah hi kiba dei ïaid ki kali kiba kit ïa kine ki mar. Ka ri jong ngi kaba ju long mynno mynno ka bym ju don jingpang, mynta ki la jyllei da ki jingpang kiba pher bapher bad kiba sniew haduh kiba bun ki briew ha ka ri jong ngi ki hap ban krih kylleng kylleng ka ri India ban wad jingsumar namar bym lah ban sumar ha la ka jong ka

jylla. Ki ïoh ka spah na kaba tih ïa ki marpoh khyndew hynrei kiba bun ki briew ki shu lut noh kata ka spah tang ha kaba shu shah sumar pang, nalor kata, sa ka jingkhrew ka met bad ka jingswai ka jingim.

Ha ka bynta ba shakhmat ha ki kot khubor la kdew shai ba ki Company bar Jylla ki don jingthmu ban khlong lut ïa u Uranium uba don ha ri Khasi Jaiñtia bad la kdew ruh ïa ki jait jingpang kiba lah ban mih na ka jingtih ïa u Uranium. U Uranium hi u long uwei na ki mar poh khyndew uba lah ban pynmih bun jait ki jait jingpang kiba sniew (bym lah ban pynkoit) kham sniew ban ïa kino kino ki mar poh khyndew. Ha ki thaiñ Jaiñtia kiba bun ki um, ki wah, ki jaka lum bad jaka rep ki la sniew lut na ka daw ka jingtih 'dewïong bad Mawshun. Lada tih sa ïa u Uranium ha ka thaiñ Sepngi ka ri Khasi, kumno kan long ka ri lum Khasi Jaiñtia. Ka ri jong ngi ka la long lypa ka jylla ri lum kaba rit kaba duna ka jaka rep, jaka shong bad lada khlong lut ïa ki mar poh khyndew ka ri kan shu long tang ka ri khyndew ne ri shyiang bad ki nongkyndong ki shu ïalum lut kum u ksaiñ ha ki nongbah. Kaba sheptieng eh ka long ba ka ri Khasi-Jaiñtia ka ju long mynno mynno naduh ki kpa kulong jong ngi ka ri kaba pyngngad, kaba dap da ki um kiba shngiam ki lyer kiba suh sieng bad ki lum kiba pyngngad te hynrei ha ka shi khyllipmat kan sa long noh ka ri kaba dap da ka jingpang, jingkhrew bad ring swai. Ngi ïohi ïa ka roi ka pa haba tih ïa ki mar poh khyndew te hynrei ngim ïohi pat ïa ka jingnang ring swai ka ri bad ka jaitbynriew. **Ka jingtih ïa ki mar poh khyndew kam da long eh ka jingmyntoi ïa ka ri Khasi-Jaiñtia, ka long pynban tang ka jingpynjot bad pynsniew dur ïa ka ri bad kaba pynkha roi ïa ki jingpang har rukom. Kan jia ka por ynda la lut u Uranium, kane ka jaka bad ki jaka ba marjan da ki phew hajar acre yn ym long shuh ban shong ban sah ban rep ban riang, kan long ka jaka shong ki khñiang jingpang bad ki sna-ïap (ghost land).**

KI SHNONG LANE KI THAIÑ KIBA DON KI PAR 'DEWÏONG

1. Laitryngew. 2. Mawlong. 3. Mawbeh. 4. Mustoh. 5. Mawsynram. 6. Mawdon. 7. Thaiñ 12 Blang. 8. Wapung. 9. Rambai. 10. Jaraiñ. 11. Thaiñ Sutnga. 12. Thaiñ Lum shnong 13. Khliehriat. 14. Lakadong. 15. Chyrmang. 16. Narpuh.

KI SHNONG LANE KI THAIÑ KIBA DON KI PAR MAWSHUN

1. Thaiñ 12 Blang. 2. Thaiñ Sohra, Shella. 3. Thaiñ War Jaiñtia sha khap Bangladesh bad kiwei kiwei ki jaka ha Jaiñtia hills.

KI SHNONG LANE KI THAIÑ KIBA DON KI PAR MAWSHYNRUT (SILLIMANAITE)

1. Thaiñ Hima Nongstoiñ, 2. Sohra. 3. Syndai bad 4. Thaiñ Narpuh.

KI SHNONG LANE KI THAIÑ KIBA DON KI PAR UMPHNIANG SHARAK

1. Ki khap ri dkhar khamtam ha 1. Shella. 2. Lailong bad 3. Ratacherra - ym pat pyntreikam haduh mynta.

KI THAIÑ KIBA KHAM JUR EH KA KHLONG SHYIAP NA KI WAH BAD TIH SHYIAP BAD MAW NA KI LUM :

Tang kiba lah ban kdew hangne ki long :

1. Bañiun - Mylliem - Umtyngar bad ki jaka ba markhap. 2. Laitkor - Pomlakrai - Umïew. 3. Thaiñ Wahkhen bad Lad Mawreng - Kreit. 4. Thaiñ Umrynjah bad ki jaka ba markhap. 5. Lyngkyrdem - Siatbakon. 6. Thaiñ Umsyiem - Umkrem - Wah Rew - Wah Khasmar - ki jaka Khasi hynrei la tih shyiap bad mar da ki khar Bangla. 7. Ki thaiñ Wah kynshi bad ki jaka ba markhap. 8. Ki thaiñ Nongstoiñ bad ki jaka ba markhap.

Don bun kiwei pat ki jaka ha ri Khasi Jaiñtia kiba ki briew ki khlong maw bad shyiap tangba ym la ban ñiew lut hangne.

Ki briew ki khlong lut ïa u Shyiap, u maw bad ki khyndew na ka wah , ki rud wah bad na ki lum da kaba ai daw ba ki hap ban trei na ka bynta kan kyndoi jakpoh. Ki rud wah, ki lum kiba ju long mynno mynno ki jaka ba ju rep pateng la pateng bad kiba seisoh, mynta ki long ki par shyiap par maw. Ka jingrep ka long ka jingtrei kaba pyn-im pateng-la-pateng ïa la ka jong ka ïing, ka ri bad ka jaitbynriew. Ka khyndew ka shyiap ka long ka jingai ba kordor U Blei ba u buh ba u briew kin rep kin riang bad im shi junom. Haba ki briew kim mon shuh ban pynshitom ïa lade ban rep ban riang hynrei ki khlong pynban ïa ka khyndew, u shyiap kaba dei ban rep ban riang bad bam duh noh ia ka jingbuh U Blei, hato haba kane ka jingbuh U Blei kan lut noh, sa da ei pat kin trei ban pynim ïa lade, ïa ka ri bad ka jaitbynriew. U Blei u buh ïa ki mrad, ki sim bneng, ki dohkha bad ka khyndew ka shyiap ba kin pynroi pynsan bad pynim ïa lade da ki, hynrei haba ki bam duh noh ïa ki da ei pat kin pynim ïa lade ha ka pateng ka ban wan. Ha kane ka juk mynta ki briew ki ïalch thma ha lade shimet shiemt tang kumno ban im. Ha ka jingshisha, ki la dei ban trei shitom bad wad da ki lad baroh, ym ban bam duh noh ïa ki jingdon jingem baroh katba don ha ka mariang khamtam ïa ki jingbuh U Blei.

KI MAWBYNNA BAD KIWEI PAT KI JAIT MAW KIBA KHAM KONGSAN

Ki mawbynna ki don ha ki bun ki jaka bad ki shnong bapher bapher ka ri Khasi Jaiñtia. Ki longshwa Mawshwa ki thung ïa ki mawbynna na ka bynta ban pynsah nam bad pynsah kyrteng ïa ki 'riewkhraw, ki khla-ka-wait bad 'riew-donburom jong ka ri; kiwei pat ki maw, la thung na ka bynta ban pynïeng ïa ka niam ka rukom khasi; kiwei pat, na ka bynta ban pynïar ïa u pud u sam; bad kiwei pat, na ka bynta ki jingjia kiba pher bapher. Ka jingdon ki mawbynna ka pynphuh pynphieng ïa ka mariang, ka khring ïa ki nongjngoh kai pyrthei ban wan khmih kai bad ïa ki riew pyrkhat

ban mutdur shaphang ka bor, ka jingstad bad jingshemphang ki longshwa manshwa ban thung ïa ki mawbynna.

Napdeng ki mawbynna baroh ha ri, u mawbynna uba jrong tam u don ha ïew Nartiang lem bad kiwei kiwei ki mawbynna. U jrong kumba phra meter shiteng, ka jingheh kumba ar meter bad ka jingrben kumba ar meter ei ei. Ïa kine ki maw la khot mawlong syiem. La shna ïa ki da u Lah Lyngskor, u Myntri u Syiem Jaiñtia bad u Mar Pharlyngki, u briew uba heh bad khlaiñ.

Ha Nongkrem don uwei u mawbynna nam lem bad ar tylli kiwei pat ki maw kiba ïa syndah, uwei sha kamon bad uwei sha ka diang. La thung ïa ki ha Mawryntong harud lynti ban pyni bad ban pynsah jingkynmaw ïa ka rynïeng u Shyrwad – u briew uba jrong tam ha Nongkrem - kumba 7 ½ (Hynñiew phut shiteng). Ha khlieh jong u la oh dur pynitynnat syriem kum ka jingspong.

Ha Laitkor don khyndai tylli kiwei pat ki jait mawbynna. Ïa uba jrong tam la pynïeng hapdeng jong ki.

Hajan Sutnga, don ki maw shongthait kiba don laiphew tylli ki maw shynrang bad shibun ki maw kynthei kiba ïathuhkhana pateng ba la thung ïa ki ban bun nam buh kyrteng ïa ka Kampatwat kaba ioh laiphew ngut ki tnga.

Nalor kine don bun kiwei pat ki mawbynna ha ka ri Khasi Jaiñtia, kiba heh bad kiba rit, ba la thung ha ki jaka bad shnong kyndong na ka bynta ki jingdonkam bad ki jingthmu bapher bapher.

Kiwei pat ki jait maw:

1. **Mawblei** : U máw ha Nongkrem uba heh, ba jrong bad u long kum ka khoh kit ki kynthei: (une u máw u ïeng ha dwar blei ban ïada na kano-kano ka jingma ne jingsniew kaba lah ban tur pyrshah sha synrangblei-ka jaka shong ki blei).
2. **Mawbri** : U maw uba la thung ban ker kut ïa ka jaka ka puta.
3. **Mawkait** : Uwei na ki shi hara ki máwbynna ba ïeng sha kadiang eh na u máwkñii.

4. **Mawklim** : U máw ba thung ha ka por ba kñia jingsang: (ka sang ka long ka jingshim ei-ei na ki kur jong uba ne kaba la ïap ban pynkhúid ïa ka pap ka sang khnang ba kito kiba kwah ïoh tnga biang ki lah ban leit pat da kaba khúid bad ba kin lait na ka klim ka ngat).
5. **Mawkñii** : U máwbynna uba hapdeng bad uba jrong tam na ki shihara ki máwbynna: (tęng-teng ki pynphong da ka dur pansngiat máw ba la oh shrong pynitynnat bha ha une u máwkñii).
6. **Mawkynthei** : Ka máw madan lane ka máw shongthait ba kyrshan da ki sáw tylli ki máw-khnong ha tdúh jong ka (a large flat stone supported by four small stones set on the edge).
7. **Mawdoh kon** : U máw-synrang ha Nongkrem: (ha synrang une u máw, ki Nongkrem ki thang ïa ka met ïap u briew lane u mrad khamtam ha ka por slap).
8. **Mawlait mraw** : U máw uba ïeng kum ka sakhi ïa ka jinglait-mraw: (hyndai hapdeng ki Khasi, don ka jingteh mraw kawei ka jait ïa ka-wei pat, hynrei, haba ka nongshah teh mraw ka ïoh laitlúid noh, ka nongteh mraw bad ka nonglait mraw-baroh ar jait, ki thung da ki máwkynthei bad máwshynrang-kum ka dak ka jingpynskhem ïa kata).
9. **Mawlum** : U máw uba ki thung halor lúm ha ka por ba ki shim bad ki lum ïa ki shyieng na ki maw-shyieng ban leit thep ha máwbah: (haba ki ring ne ki thung ïa une u máw, ki trái ki ju khawai ïa kiba wan ïarap ïa ki da ka jakhawnei (ja & nei)- bad ki ai ban tah da ka mithai; ynda la lah thung, ki kñia uwei u sniang ban ai bám ïa u súid-nia longmáw).
10. **Mawlynti** : U máwbynna niam uba ki kur ki jait kiba dang im ki thung ïa u ha ka por ba leit thang ne leit thep máwphew máw-kynroh lane haba leit thep máw-bah lane pepbah: (ki khot maw lynti ne máwkjat ïa u namar dei

ban da ïuh kjat hangta shwa ban leit kiew sha jynthang; ïa une u máw búnsien la ñiew kum u máw shongthait namar hangne ka kut ka ksing lane ka shat wait shad mastieh, ka tem ka put, ka phur ka siang bad ka niam ka rukom jong u khúnkha khúnlong baroh.

11. **Mawniam** : U máwbynna niam uba ki kur ki jait ki thung ha ka por ba ki tei ne shna ïa ka máwbah pepbah kaba tymmai: (ki thung ïa une ha lúm bad haba ki thung ïa une ha lúm, ki da pynïap uwei u sniang ban ai bám ïa ki súidïap jong ki nongïap).
12. **Mawpyrsa** : U máwbynna uba ki pyrsa ki tei nam na ka bynta u kñï jong ki. Kine ki maw pyrsa ki ïeng ha baroh arliang jong u maw-longkñi.
13. **Mawshongthait** : **máwshongthait (u-), n.** u máw nám uba ki thung ha ka jaka ïew, harúd lynti bad ha ki lympung shong dorbar, kum ban búh nám búh kyr-teng ïa la ki kur ki jait ne ki kha ki man ne ki syiem ki kmie kiba la ïap lane ban búh jingkynmáw ïa kano-kano ka jingjia kaba la jia.
14. **Mawshyieng** : U máw sáwdong uba lum lang lynnong-lynnong halor máwsiang ne halor lúm na ka bynta ban pyllang lang ïa ki shyieng ki nongïap.
15. **Maw-tyrut ne maw-umkoi** : U máw uba ki kur ki jait ki thung ha ka por ba ki pynsum ne sait ha umkoi ïa ki shyieng jong ki kur ki jait baroh kiba ïap-mynsáw ïap-tyrut shwa ba kin leit thep ïa ki sha ka máw-shyieng.
16. **Mawbah** : U máwheh ne u máwsiang; u mawbúh shyieng jong kano-kano ka kur ryngkat bad la u súidnia bad ka ïawbei.

KATTO KATNE SHAPHANG KI KTIEN KYNNOH BAD KI JINGMUT JONG KI

A

1. **Adong - Adit**

   Adong : Ka jingkhang ne jingmana ne jinghusiar da ka shnong ne kano kano ka synjuk ne sengbhalang. Ka jingthmu ka long ban ïada na kano kano ka jingma ne jingsniew kaba lah ban jia.

   Adit : Ka jingkhang ne jingmana da kaba shu pyrta shnong ne pynbna ktien ne da ki jingthoh.

2. **Aiñ (ka -) - Kanun (ka -)**

   Aiñ (ka -) : Kaei kaei kaba la pynbeit ha ka rukom kaba ryntih bad thikna ba la ithuh da ka ri bad ka jaitbynriew kaba ïadei bad ka trei ka ktah ne kano kano ka jingleh da ki briew ne ki dkhot jong ka; ka riti ne jingsynshar ban pynbeit ïa ka rukom jinglong bad jingleh jong ki briew ha kano kano ka bynta jong ka jingim.

   Kanun (ka -) : Kaei kaba kdew ne batai ïa ka aiñ; ka jingbishar.

3. **Anna - Antu - Biej**

   Anna : Ka kham thew ïa ki briew kiba don jingduna ha kano kano ka bynta jong ki dkhot met. Kiba anna ki don ka bor sngewthuh kaba biang bad ka rukom pyrkhat kumba long lem kiwei pat ki parabriew.

   Antu : Ki briew kiba anna ka bor sngewthuh bad kiba kynrum kynram ka jingmut jingpyrkhat. Ki don ki dkhot met kiba biang hynrei ka rukom kren rukom leh ki long kumba anna bad kaba pynkulmar.

   Biej : Ki briew kiba biej naphang ha ka bor sngewthuh, ka rukom pyrkhat bad rukom jingleh. Don kiba biej kiba kulmar ïa lade bad kiba pynkulmar ïa kiwei pat bad don ruh ki bym pynkulmar.

B

1. **Babha - Bamiat**

   Babha : Babiang babit; ba lah ban shaniah,'ba seisoh; ba met. Babha ka dei ka ktien kyllum jong ka ktien 'Bha'.

   Bamiat : Ha ka ktien pnar bad Nongkrem, bamiat, ka mut babha, babiang, babit bad bamet. Ki ong u phan ne u Sohlah uba miat, u briew uba miatbah lane uba heh bad khlaiñ.

2. **Babu - Phabu**

   Babu : Ka kham thew ïa u nonghikai skul bad ki nongtrei office ki bym pat da heh kyrdan. Ha ki nongkyndong ïa u briew uba la nang ban thoh ban tar ki ong babu.

   Phabu : Ka mut ïa ki riew paidbah kiba trei ïa kano kano ka kam kynthup ïa ka kam thoh. Ki briew ki kyndoi jakpoh da kaba trei ïa ka kam thoh kam tar.

3. **Bakhraw - Batri**

   Bakhraw : Ka dei ka ktien kyllum kaba thew ïa ki briew kiba bat ïa ki kam kiba kham kyrpang khamtam ïa ka kam Synshar hima sima ryngkat bad u Syiem uba long u khlieh duh ha ka hima. Ïa u Syiem, la khot hi u syiem katba ïa u Lyngskor, u Lyngdoh, u Myntri bad kiwei pat la ju khot bakhraw. Don ruh ki jait kur ba ju khot kur bakhraw namar tang na kata ka kur lah ban long Lyngskor, Lyngdoh, Myntri bad kiwei kiwei.

   Batri : Ki dei hi ki Bakhraw kiba la jied kyrpang ban synshar ia ka hima sima bad kiba bat ïa ka bor synshar kum u Syiem ha ka hima ka bym synshar da u syiem. Don ruh ki hima kiba don ki Basan, ki matabor bad kiwei pat ki rangbah kur ne ka kur bakhraw kiba long ki elector kiba lah ban ïashim bynta ban jied ïa u syiem. Borabor, ïa kine la khot ruh ki batri.

4. **Babun – Balang**

Babun : Ka thew ïa ka jingdon shibun ne jinglum lang shibyllai ne shi-katdei ïa kiei kiei, lada kiba im ne ki bym don jingim. Ïa ka ktien bun la ju pyndonkam ruh bad ka ktien '**shi**' kum 'shibun'. La ju ong u paidbah babun, u briew uba bun ïing ne ki mar ki mata kiba bun bad kumta ter ter.

Balang : Ka mut ka jingïadon lang ne don ryngkat ki briew ne kiei kiei, lada shibun ne khyndiat. La ju ong, ïa ka kam paidbah, ka shong eh ha ka mon uba bun balang. Lada kren tang ïa ka ktien '**lang**' ka mut kaba neh ne sah hajuh ne shi jaka. La ju ong 'ki ïashong lang shipara' ne 'ka um ka lang shi jaka'

5. **Baisiew – Bai-tda**

Baisiew : Ka peisa kaba la mang lpa shitaiew taiew ban siew ïa ki jingbam kiba kham donkam khamtam ha ka sngi ïew. Kiba riewspah bad ki briew kiba trei ïa kiwei kiwei ki kam ki mang bai siew shisien shi taïew ban thied tang ïa ki jingdonkam kiba rit baria ha ka sngi ïew, katba ki nongbylla sngi kiba ïoh bainong shisien shi taïew ki pynlut ïa ka bainong ban thied ïa ki jingdonkam baroh na ka bynta ban im.

Bai-tda : Ka long ka jingmang peisa kaba rit ban thied ïa ki mar bam hapoh ka taïew. Ka khup, ka tda, ka pruh bad ka lynter ki long ki jingthew kiba la mang ban pyndonkam kat kum ka jingdonkam.

6. **Bainong.– Bai-ni**

Bainóng : Ka bai pyntrei kam ne bai bylla sngi, ka lah ban long shi sngi ne katno katno sngi. Ka bainong ka thew ruh ïa ka bai ïarap ïa ka kam ha kano kano ka rukom. Teng teng wat ïa kaba sniew ruh la ju ong, ïoh bai nong kat kum kata ka jingleh.

Bai-ni : Ka dor jong ka jingtrei ba la pyndep hok la ka long tang khyndiat ne shibun.

7. **Bam ram - Bam shah**

   Bam ram : Kaba bam jingbam ne shim ïa ka jingbam khlem da siew peisa markti. Kaba bam jingbam da kaba pynsah ïa ka peisa ban sa siew pat.

   Bam shah : Ka mut ba shah ban bam jingbam ne shim ïa ka jingbam khlem da siew peisa lane shah ban siew khyndiat khyndiat ne siew lut baroh ha ka por ba la ïakut.

8. **Banat (ka -) - Patu (ka -)**

   Banat (ka -) : Ka jaiñ shñiuh kaba jem bad itynnat bha. Ka long kaba remdor kaba lah ban kup tang da ki briew kiba don kyrdan bad kiba la biang bha ka longbriew manbriew.

   Patu (ka -) : Ka dei hi ka banat hynrei kaba la thaiñ itynnat bad syrdoh bha.

9. **Batipsngi - Batipnong**

   Ba tipsngi : Ba don akor, ba bha jinglong bad ba itynnat ka rukom jingïaid jingïeng.

   Ba tipnong : Ba nang ban kamai kajih bad ba smat ka trei ka ktah bad ba tip ruh ban pynlut ïa ka bai nong kat kum ka jingïoh.

10. **Beiñ - Khoh**

    Beiñ : Ka long k ktien kaba ïapyrshah ïa ka ïaroh. Haba kren da ka ktien, ka lah ban long ka rukom kren ka bym da sngewtynnat ne ka bym da pynsngewbha. Ka thew ruh ïa ka jingbym sngewsynei ne isynei. Don pat kaba shu pynpaw da ka jingleh, da kaba shu pynran shyntur, pynran khmut ne pynran khmat kum ka dak ba beiñ.

    Khoh : Ka thew ïa ka rukom kren kaba khor ryngkat bad ka rukom kynnoh ban pynbudnam bad pynngat pop ïa kiwei.

11. **Bha dur - Bha dar**

Bha dur : Ka thew ïa ka jingbha ne jingitynnat tang ïa ki bynta jong ka dkhot met, lada ïa ka dur khmat ne ka met ne ki khohwah. La ju ong, bha met, bha khohwah bad kumta ter ter. Borabor, la ju kham kren ïa ka dur khmat.

Bha dar : Ka bha dur ka thew tang ïa ka bynta jong ka dkhot met katba ka bhadar pat ka thew ïa ka rynïeng hi baroh kawei. Borabor, ki ju ong kaba bha ka dur ka dar, ka mut kaba bha baroh shi rynïeng.

12. **Bili (ka -) - Kynda (ka -)**

Bili (ka -) : Ka tiar ne ka kynja nap kaba pyndonkam ban rah ïa ki khiew shet na ding.

Kynda (ka -) : Ka hat-kari ne ka nar kaba pyndait sbak ha ryndang kti ne ha u ryndang u nongtuh ne nongkam sniew.

13. **Biria - Birai**

Biria : Kaba kren ne ïathuhkhana kai ban pynsngewtynnat ïa ki parabriew. Ka jingïathuhkhana ka lah ban long kaba jia shisha ne ka lah ban long kaba shu thaw hi hynrei ha ka rukom ïathuh kaba pynsngewtynnat ïa kiba sngap. Kiba kham bun ki pynbha ïa ki nongsngap hynrei ki don ruh kiba pynsniew.

Birai : Ki jingïathuhkhana kiba shu khar na madan madiah ki bym don jingmut ei ei hynrei la shu ïathuh tang ban ïoh pynrkhie kai bad ka kut ruh tang shipor.

14. **Bishar - Khadar**

Bishar : Kaba kdew lane ïathuh ha kano kano ka rukom ïa kaei kaei kaba jia shisha lem bad ki sakhi satar bad hadien sa ai ka rai kat kum ka jingshem bad sa pynskhem kat kum ki kyndon ka aiñ. Ka bishar ka thew ruh ïa ka rukom pyrkhat bad ïit bha ïa kaei kaei kaba ïohi shynna bad paw ban pynshisha la ka long kaba dei ne ka bym dei, kaba bit ban pdiang ne ka bym bit ban pdiang.

Khadar : Kaba pyndonkam ne pyntrei kam ïa kaei kaei kaba la bishar ha ka rukom kaba beit ba ryntih ban wallam ka jinghun ne jingpynsuk ïa kita kiba ïadei bad kata ka kam.

15. **Bok (ka -) – Rwiang (ka -)**

Bok (ka -) : Kaei kaei kaba ki briew ki khmih lynti ïa kaba bha ban ïoh. Ka long ka jingïakyrpad markylliang parabriew ha kano kano ka kam kaba u mut ban trei ne ha kano kano ka jingpyrshang babha ban long bha bad jop (ki khun rit ki aibok ïa ki kmie ki kpa haba ki leit ïew ne kamai bad ki kmie ki kpa pat ki kitbok kit rwiang haba ki khun ki ïaleh exam bad kiwei kiwei ki kam).

Rwiang (ka -): Ka bynta ha ka jingim u briew kaba u khmih lynti ka kaei kaei kaba bha ha ka ban sa wan. Uba ïoh ïa kaei kaei kaba u khmih lynti ki ong uba eh bok eh rwiang.

16. **Bor (ka -) – Sor (ka -)**

Bor (ka -) : Kano kano ka jingpynpaw dak kaba mih na ka jingtrei kam lane na kanao kano ka jingpyrshang – lada ka mih na u briew, u mrad lane na ka kor treikam; ka aiñ, ka rukom pynïaid kam, rukom pynïaid hima – la ong ka bor (u briew uba bat ïa ka bor).

Sor (ka -) : Ka thew ïa ka jinglong jar jar ne jai jai, lada ha ka jingtrei lane kano kano ka jingleh. Ka kham mut eh ba haba leh eiei, ym pyndonkam shuh da ka bor met hynrei da ka buit bad ka jingstad.

17. **Bri - Bsah – Khyndew (ka -)**

Bri (ka -) : Ka kham mut eh ïa ka jaka rep kwai, tympew, soh bad kiwei kiwei ki jait jingrep kiba nangsan nangheh katba nang mih ki snem. Ha ki thaiñ war khatar Blang, don kiba ong ka bri bad kiwei pat, ki ong ka bsah hynrei ka thew ïa ka ka juh ka jingmut.

Khyndew (ka -) : Ka jaka kaba ngi shong ngi sah, ngi rep ngi riang bad ngi im da kaba don la u pud u sam bathikna bad kaba ngi ong ruh ka ri kynti, ri Raid bad kiwei kiwei. Kano kano kaba mih na ka khyndew, ka 'dew shyiap, ka 'dew pump um bad kiwei kiwei.

18. **Bsa - Btiah**

Bsa : Ka long ka ktien kaba ïar bad ka thew ïa ka jingpynbiang pyndap ïa ki jingdonkam baroh kynthup ïa ka sumar sukher (u kpa uba lah uba ïai, u nongbsa nong pyndap bad u nongsumar sukher ïa ka ïing ka sem); ka wah ka bsa um ïa ka lyngkha kba bad kiwei kiwei.

Btiah : Ka thew ïa ka rukom aibam aidih bad ka jingleh kaba kham kyrpang khamtam ïa ki khun kiba dang rit, lada ïa u briew ne u mrad

19. **Bseiñ (u -) - Mait (u -)**

Bseiñ (u -) : U mrad uba jrong ka lynter bad par ha khyndew. U long u jait mrad uba don ka bih kaba sniew.

Mait (u -): Uwei na ki jait skaiñ - ka kham mut eh ïa u skaiñ pyrjong uba heh uba shong ha khlaw.

20. **Bu-aid (u -) - Tanglang (u -)**

Bu-aid (u -) : Ka mut uno uno uba la marmlien ha kata ka jingleh ne kam bad kaba shitom ban pynduh (ki ong uba bu-aid kiad, uba bu-aid bor, ne uba bu-aid spah bad kiwei kiwei).

Tanglang (u -) : Ka kham mut eh ïa uba dih kiad kyrni, uba kiew ha manla ki pata ne dukan kiad, uba thiah kat haba lap bashem, uba bym kynmaw shuh ïa ka ïing ka sem bad u bym nang shuh ban burom ïa ki parabriew.

21. **Bukhir - Sukhir**

Bukhir : Ka kham thew ïa ki briew kiba ieid sbai bad khapnap palat.

Sukhir : Ka mut ki briew kiba nang ban kunai ne tyngkai ïa ka peisa bad ban pynlut kat kum ka jingïoh ne jingmih.

22. **Buit (ka -) – Akor (ka -) – Bor (ka -)** : Khmih 'Dienshonhi'.

23. **Burom (ka -) – Surom (ka -)**

Burom (ka -) : Ka mut ka jingñiewkor kaba dei ïa ka jinglong jingim bad ka nam ba bha.

Surom (ka -) : Ka jingleh donakor lada ha ka trei ka ktah, ka ïaid ka ïeng, ka riam ka beit bad ka jingpyndonkam donakor ha ka ktien ka thylliej bad kumta ter ter. (kaba pyrshah ïa kata, ka ktien Hindi (ktien ïew) ki ju ong, **("Burom-Surom nei hei")**

24. **Bynda – Byndop – Byndi**

Bynda : Ka jingaiti shipor ïa ka khyndew ka shyiap ne ki mar ki mata ne kino kino ki tiar katba don na ka bynta ban ïoh ram lem bad ka jingkular ban sa siew pat ïa ka ram ryngkat ka sut sha u nongairam.

Byndop : Ka jingïa airam mar kylliang khamtam ïa ki paralok da ka jingïashaniah khlem da oh dor ne khlem da shim sut (interest).

Byndi : Ka jingdie dor duh ïa kiei kiei kiba long ka bynta nongkynti la jong ban ïoh peisa na ka bynta ka jingdonkam. Ka byndi ka long ka jingleh kaba khlem da pyrkhat ïa kaei ka ban sa wan. Don kiba byndi 'bai-kiad', bai-ïakhalai' kham ñiar kiba byndi 'bai-khaw'

25. **Bynhei (u -) – Synñiang (u -)**

Bynhei (u -) : Ka jingai bynta ei ei ha ka kam Balang ne kam niam ne ka jyngkñia ne kano kano ka jingthmu babha. Ka long ka jingai katba kum ka jingsngewbit ne jinglah, lada shimet ne kum ka ïing hi baroh kawei.

Synñiang (u -) : Ka kham mut ïa ka jingai bynta ei ei ha ki Sengbhalang ne kino kino ki kam pynbha bad pynroi. Ka long ka jingai kaba da ka peisa ne ka jingïashim bynta lang ha ki kam pynbha. Ka long ruh ka jingai kaba da buh dor kat kum ka jingsngewbit lang, lada tang shipor ne katno katno por.

K

1. **Kam (ka -) - Jam (ka -)**

   Kam (ka -) : Ka jingtrei ne kaei kaei kaba dei ban leh, lada ka long tang shipor ne shi lynter ka jingim.

   Jam (ka -) : Ka thew ïa ka jingsawa kaba jur ne ka jingpynmih sur haba trei. Don ka jingtrei ka pynmih sur bad don ruh kaba jar jar hynrei kiba trei ki pyndomkam ïa ka bor ka buit bad ka jingpynshitom ïa lade. Ka thew ruh ïa ka jingbun ki jait kam bapher bapher.

2. **Kamai - Kajih**

   Kamai : Ka jingïoh ne ka bainong kaba mih na ka jingtrei shitom. Ka kamai ka thew tang ha ka por kaba dei ban ïoh, lada ha ka trei ka ktah, ka jingïaleh kai bad kiwei kiwei ki jingpyrshang.

   Kajih : Ka long hi ka kamai tangba kaba lah ban pynroi pynïar bad kaba ïai bteng bad manbha katba nang ïaid ka por.

3. **Khaïi - Pateng**

   Khaïi : Ka jingïadie ïathied ha ïew ha hat ne ha kano kano ka jaka ne ïadie ïathied ha kano kano ka rukom kat kum ka jinglong ki tiar ki tar ne ki mar ki mata. Ka thew ruh ïa ka jingtrei kaba lah ban pyndonkam ha kano kano ka rukom na ka bynta ban pynroi pynman bad pynmyntoi.

   Pateng : Ka jingïa aiti pateng ha ka ïadie ïathied, lada ïa ki mar bam ne kino kino ki jait tiar ne mar na uwei u briew sha uwei pat; kum ka nuksa, ïa ki marbam la die da ki nongrep ha u nongïakhaïi lang, na u nongkhaïi lang ha u nongkhaïi khutia, na u nongkhaïi khutia ha ki nongthied shimet shimet bad kumta ter ter.

4. **Khana - Khadeh**

   Khana : Ka jingïathuh ne ïalap pateng ïa kaei kaei kaba tip ne ïohi ne kaba sngewdonkam ban ïathuh ïa kaei kaei kaba don ha ka jingmut jingpyrkhat ban pynpaw sha kiwei pat.

   Khadeh : Ka thew ïa ka jingïathuhkhana ne ïalap kaba pynkhih ïa ka mynsiem bad ka jingmut jingpyrkhat.

5. **Khapngiah - Khap-uiñ**

   Khapngiah : Haba la dap palat lem bad ka jingpyrshang ban tyngngian haduh bym don jaka shuh.

   Khap-uiñ : Ka thew ïa ka jingïai kyntiew shalor nalor bym don jaka shuh, kum u rnga, u skum-kba bad ka sla-tyrpad kaba ïai kyntiew halor ka byrni khaw da kaba khum tyllai ban nym hap.

6. **Khapnap - Khapbit**

   Khapnap : Ka thew ïa ka jingbymmon bad ka jingkhñium haba ai wat la i jingai i long iba rit ne ba tang khyndiat.

   Khapbit : Ka mut u bymmon ban ai ne ban pynlut wat tang iba rit eh ruh. Uba khapnap u dang ai teng hynrei uba khapbit um mon ban ai. U byrtia ba ka peisa kan lang ban ïoh kynshew spah ïa lade.

7. **Khawai - Dawai**

   Khawai : Ka jingai bam ai dih sngewbha. Ka jingkhawai ka lah ban long ha kano kano ka rukom, lada ka jingkhawai kaba heh ne kaba rit.

   Dawai : Ka kham thew ïa ka jingpynkmen pynsngewbha ha kano kano ka rukom lyngba ka jingkhawai. Teng teng wat ïa u briew uba shem sngewsih ne khuslai na kano kano ka daw, haba ki ïoh ban pynsngewbha ne ïoh leit ïasyllok, ki ju ong ki leit ai dawai ïa u.

8. **Kheiñ - Diah**

   Kheiñ : Ka jingpyniakhlad lada arliang ne katno katno liang; ka jingpynpait pynpra ïa kiei kiei; ka jingñiew ne jingpynbeit ïa kiei kiei khamtam ia ka peisa tyngka.

   Diah : Ka thew ïa ka jingphikir bha haba ñiew ne kheiñ ba kan long kaba beit bad ban nym bakla; ka mut ka jingphikir ne husiar bha.

9. **Kher - Mer**

   Kher : Borabor, ïa ki kher bad ki mer ym ju kham pyniakhlad. Ki ju ong, 'ki kher ki mer' ka mut ki lok ki jor ne ki kur ki kha kiba hajan bad sha jngai kiba don ka jingïadei kaba jan.

   Mer : Ka jingnang san ha ka jingïadei bad jinglong ba bha; ka mut ruh ïa ki jynthung uba seisoh bad long bha.

10. **Khet - Bishar - Bishna**

    Khet : Ka shuki shong bishar u Syiem ne u patsha; haba mait ïa ki tnat dieng u dieng bah, lada uba dang ïeng ne uba la kyllon ha madan.

    Bishar : Ka jingpyni ne kdew bad pynskhem ia kaei kaei kat kumba shong ka aiñ. Ka thew ruh ıa ka aiñ kaba ïadei bad ka kam ka jam ha shnong ha thaw.

    Bishna : Ka thew ïa ka khet : ka dur, ka bor, ka burom, u dieng synshar bad ka riam ka beit kaba u syiem u kup u phong ha ka por jingbishar.

11. **Khih - Ksar**

    Khih : Ka jingbym ïaineh hajuh, lada ha ka trei ka ktah, ka shong ka sah, ka jingmut jingpyrkhat; ka jingpynkynriah ne kawei ka jaka sha kawei pat.

    Ksar : Ka thew ïa ka jingtrei shitom bad minot ïa kaei kaei kaba thmu ba dei ban leh. Ha ka khih dang don ka por ban khih bad ban sangeh katba ha ka ksar ym don por ban sangeh tat haduh ban da lah ban pyndep ïa kaba la thmu.

12. **Khlam (ka -) - Ngoh (ka -)**

Khlam (ka -) : Kawei na ki jingpang ïabit kaba sniew tam ba ïoh da kaba shah dait ha ki thyllah khnai. Shisen ba ka wan ka sar naphang ïa ki mynsiem briew lada ym lah ban ïada ha ka por kaba biang (plague). Ka khlam ka ktah ruh ïa ki syiar, ki mrad bad ki jingthaw ba im baroh.

Ngoh (ka -) : Kawei na ki jait jingpang khlam kaba paw ha ka jingprie bad jingpynhiar kpoh. La ong ba ka dei ka jingpang ïapthem. Kane ka jingpng ka paw ha u briew bad ha ki mrad kumjuh. Ka syiar shisien ba ka la ïoh jingpang pynhiar ka pangah khlieh bad tang hapoh khyndiat sngi ka ïap noh. Ka jingpang khlam ka kham trei suki katba ka ngoh ka trei stet haduh katta ktta, lada ym lah ban sumar mardor, lah ban ïapduh (Cholera).

Ka Tram : Ka long kawei pat ka jait khlam kaba pynïap ïa u tympew, diengkwai bad sohmiantra. Haba wan ka tram baroh ki jait diengsoh ha bri ki ïap lut.

13. **Khlaw (ka -) - Btap (ka -)**

Khlaw (ka -): Ka dei ka ktien kyllum, ka kham thew eh ïa ki jaka kiba long ki dieng ki siej, lada kiba heh ne rit, ki syntiew ki skud bad kiwei pat ki jait phlang ne kynbat. Khlaw, ka mut ruh khlong ne pynmih shabar ïa kiei kiei.

Btap (ka -) : Ka jaka kaba sah khlaw pateng pateng ne lynnong lynnong kaba khlem pynkhuid bad pyndonkam shuh.

14. **Khleiñ (ka -) - Sbuh (ka -)**

Khleiñ (ka -) : La ju ong ruh ka kshong ïa ka doh kaba lieh bad jlih bha. Ka 'leiñ-sniang, ka 'leiñ-blang bad kumta ter ter.

Sbuh (ka -) : Ka kham thew ïa kaba lang umphniang kaba jiar bad lang na ka khleiñ

15. **Khnong (u -) - Rijied (u -)**

Khnong (u -) : U diengsawdong uba heh bad uba kyrshan ïa ka lyntang siang.

Rijied (u -) : U kynja dieng sawdong uba rit bad lyngkot uba shan ha krung jong ka ïing.

16. **Khñiang (u -) - Ksiah (u -)**

Khñiang (u -) : Ka thew ïa ki jait khñiang baroh kiba im ba par ha khyndew bad kïba her ha sla khyndew kynthup ïa ki khñiang jingpang kiba paw ha sniehdoh. Ka long ka ktien kyllum ïa ki jait jingthaw kiba im bad kiba rit. Bunsien la ju pyndonkam ruh ïa ki jait jinglong kaba sniew, kum, uba khñiang ka mynsiem, la bam khñiang u dieng, ki jaiñ bad kiwei kiwei.

Ksiah (u -): Ka kham mut ïa ki jait khñiang kiba rit shikhunmaitnia bad kiba kjit snam, kum ka simet, ka simat, ka ksi, ka jynreiñ, u thyllah bad kiwei kiwei kiba kum kita.

17. **Khongpong - Khongdeh**

Khongpong : Ka rukom hap nalor shapoh da ka khlieh sha khyndew bad ka kjat sha bneng.

Khongdeh : Ka thew ïa ka rukom hap kaba kynsan kynsan nalor shapoh na kano kano ka daw bad kaba pynkyndit bad pynkhynñiuh ïa ka met baroh kawei.

18. **Khoit - Khait**

Khoit : Ka bynta kaba don, lada kaba bun ne khyndiat, ka la lut noh baroh.

Khait : Ka mut ba ym don eiei shuh, la lut phar lane ploiñ. Haba lut khoit, dang ïoh teng salit sakhai katba la lut khait, ym ïoh eiei shuh.

19. **Khreh - Khrum**

Khreh : Ka mut ka jinglong la kloi ne jingpynbiang lpa haba donkam.

Khrum : Ka thew ïa ka rukom khreh kaba long kyrhieh haba mut ban leit jingleit ne ban leh eiei.

20. **Khrew - Khriap**

Khrew : Ka jingpang kaba la bat slem bad ring swai.

Khriap : Ka mut ka jingpang khrew kaba ktah ïa ki khleiñ shyieng bad thied snam bad kaba ringsdot ïa ka met hi baroh kawei.

21. **Khrong (ka -) - Dan (ka -)**

Khrong (ka -) : Ka jingpan ne kyrpad ban ïoh eiei, lada ka peisa ne ki tiar ki tar. Ha ka ktien kyllum, ka mut kaba khrong madan madiah kaba shimet shimet ban kyndoi jakpoh, ka khrong paidbah, ka khrong na ki nongshong ïew ne dukan, ka khrong shnong bad kumta ter ter. Ka mut ruh ka jingpan kaba rit katba lah ne katba shongdor.

Dan (ka -) : Ka kham thew ïa ka jingpynshong dor ne oh khajna katba shong ka aiñ shnong, aiñ hima ne aiñ sorkar. Ha ka khrong lah ban ïoh bad lah ruh ban nym ïoh hynrei ha ka dan ka long kaba dei ban ai bad ïoh kat kum ka jingbuh beit buh ryntih.

22. **Khroh - Kjor**

Khroh : Ka jingkren pyni bad pynsngewbha ban ïoh ïa kaei kaei kaba thmu. Ka mut ruh ka jingkren da ki ktien jali jaum ban pynim bad pynbeit ïa kaei kaei kaba i kumba don jingeh bad jingma. Ka khroh ka kynthup ym tang ïa kaba bha ïa kaba sniew ruh.

Kjor : Ka dei hi ka khroh hynrei ka long kaba pynbor da kaba pynsngewbha ne pynsarong khamtam kiba don ka jingïadei kaba jan.

23. **Khubor (ka -) – Antor (ka -)**

Khubor (ka -) : Ka jingbna ba shu ïohngew ne tip na ki para-marjan marpa ne na ki kher-ki-mer ne na kaba ïohi khamtam ne ki kot khubor, lada ka long ka khubor kaba la kham slem ne kaba dang mih shen.

Antor (ka -) : Kiwei pat ki jait jingthoh kiba pynmih ha ka rukom kaba pher bapher kaba kynthup ïa ki khubor, jingpynbna bad kaba pynphriang jingtip ïa ki bynta kiba kham donkam.

24. **Ki khun – Ki kti** : Ka kham thew ïa ka ïing ka sem ne kiba dang dei na kajuh ka ïing

25. **Ki khun – Ki ksiew** : Ka mut ki khun jong ki khun ne ki khun ba kha ar pateng. Ïa kiba lai pateng sa pateng la ju ong **'ksiew-tun ksiew jiap'**.

26. **Ki khun – ki Hajar** : Ka kham thew ïa ki trâi shnong ne nongshong shnong kiba hapoh ka jingkhmih bad jingsynshar u syiem u kmie. Ki ju ong 'ki khun ki hajar u syiem'.

27. **Khun binong – Khun bishon**

Khun binong : Ka kham thew eh ïa ki khun ki kti kiba mih na ka ïing kaba don burom. Bynrap **'khun bishon' ka mut** kiba sien ïa ka akor ka burom bad ka jingim jinglong babha.

28. **Khunlung – Khunjiap**

Khunlung : Ka dei ka ktien kyllum kaba kham thew eh ïa ki khun kiba dang rit ka rta ne kiba dang lung ka met ka phat. Teng teng kiba la ïaw ka rta, wat ïa u khynnah uba la heh ka rta ruh ki ong u 'khun-lung' ka mut uba dang duna ka bor sngewthuh ne ka bor pyrkhat pyrdaiñ.

Khunjiap : Ka thew ïa ki khun kiba dang kha shen bad kiba dang thum ha pneh ka kmie.

29. **Khunruid - Khunjien**

Khunruid : Ki khun u tnga lane ka tnga tang ba kim dei ki khun kiba kha hi. Ïa ki khun u tnga uba ar uba la don khun na kawei pat ka briew, ka tnga ka hap ban ong ïa ki khun jong u ki 'khun-ruid' bad ki khun jong ka pat ki hap ban ong ïa uta u tnga uba ar jong ka kmie 'panah' ne'pa khynnah'. Kumjuh ïa ki khun ka tnga kaba ar kiba la ïoh khun na uwei pat u briew, u tnga u hap ban kam 'khunruid' ïa ki khun jong ka bad ki khun jong u pat ki hap ban khot 'mei-nah'. Ha ka rukom Khasi - ki khun ki para kynthei, lada ar kmie lane lai kmie la ju khot 'khunruid'. Dang sngew kumba ki dei la ki jong namar ki dang mih na kajuh ka doh ka snam.

Khunjien ; Ka kham thew ïa ki khun jong ki hynmen kynsi ne ki para-kynsi kynthei kiba dang hap ban kam 'khunruid - khunjien'.

30. **Khunswet - Khunrangli**

Khunswet : Ki khun bym don shuh ki kmie ki kpa ban ri ban sumar.

Khunrangli : Ka kham thew ïa ki khun kynthei kaba sah marwei bad kaba duk ba kyrduh.

31. **Khutia - Mutia**

Khutia : Ka mut ïa ki lyngkhot lyngkhai, ki jinit bad kiei kiei kiba rit. Haba kren ïa ka peisa khutia, ki mut ki peisa pliah ne ki peisa kiba rit dor.

Mutia : Ka mut kaba poh lane rit dor tam lada ïa ki mar ki mata, ki tiar ki tar ne ïa ka peisa tyngka. Ïa u nongkitnong ne u daju ruh la ong 'mutia'

32. **Khyndiat - Khynsoit**

Khyndiat : Ka jingdon kaba tang shi khunmaitnia ne shidana - ym shibun

Khynsoit : Ka thew ïa ka jingdon kaba tang tiak tang kum ka dak ba don, lada shithoh ne shi jaw ar jaw.

33. **Khynraw - Khyndeiñ**

Khynraw : Ka thew ïa ka jinglong sotti paka, ka samla kaba dang khuid ha ka jinglong jingim.

Khyndeiñ : Ka pynpaw ïa ka jinglong kaba suk, dang palei ka jingmut jingpyrkhat bad ka rukom im.

34. **Kitnong - Kitni**

Kitnong : Kaba kit jyngkit ban ïoh bainong. La ju ong ruh kitwai, kaba mut ban ïoh bainong ne bai wai na kata ka jyngkit.

Kitni : Ka thew ïa ka jingpyrshong dor ïa kata ka jyngkit, lada kaba khia ne kaba sting, ym ban tam lane ban duna.

35. **Kjap - Star**

Kjap : Haba jur than ka jingkhriat, ka kjit ïa ki kti ki kjat, ïaka met hi baroh kawei haduh ban da kem byrlieh ka snieiuoh i kumba ym don snam shuh.

Star : La ju ong ruh 'kjap ka star', ka mut ka bynta ha ka snier jong ka syiar ka bym khuid bad bym dap bha jong u rwieng haba khad syiar.

36. **Klong (u -) - Skaw (u -)**

Klong (u -): U jhur uba pyllon kpoh, uba don ka khlieh kaba rit bad uba ju pyndonkam ha kaba shet jyntah. Haba thad pynrkhiang ne tyrkhong, la ju pyndonkam ban buh um ne kiad bad kiwei kiwei ki jingdonkam.

Skaw (u -): U klong buh kiad uba rit uba pyndonkam khamtam haba jer khun bad kiwei kiwei ki rukom lehniam.

37. **Knieh - Knan**

Knieh : Haba shim jyndat lane knieh da ka bor khlem jingisynei.

Knan : Ha ka ktien Sadew, ka mut kaba pyneh haba knieh: ïaknan - kaba ïaknieh markylliang da ka bor

38. **Kñia (ka -) – Khriam (ka -)**

Kñia (ka -) : Kaba ainguh ne tyrwa ha ka blei da kaba pyniap ïa uno uno u mrad uba tlem bad uba la pynkyrpang na ka bynta kata ka kam ha kano kano ka jaka ba la pynbeit ne duwan.

Khriam (ka -) : Ka thew ïa ka jingpynkhreh bad jingpyndep ïa ka niam ka rukom haba kñia

39. **Korbar – Sorbar**

Korbar : Ka jingpyniaid ne jingpyntrei kam khamtam kaba dei la ka jong; ha kawei pat ka liang, ka jingtuklar ne jingpynbatai ïa ka kam shimet jong kiwei pat.

Sorbar : Ka jingïashim bynta lang uba bun ba lang ha ka kam ka jam ne ha ka jingïalang paidbah.

40. **Kot (ka -) – Sla (ka -)**

Kot (ka -) : Ka dei ka ktıen kyllum kaba u Khasi um don da kawei pat ka ktien ban pyniapher ïa ka kot pule, kot sada, kot shini bad kiwei kiwei – la shu ong beit ka kot.

Sla (ka -) : Ka kynja met – kham bunsien kaba long rong jyrngam ba sei na ki dieng ki siej ne na ki jait jynthung. Ha u Khasi ka kot bad ka sla kim da ïapher eh namar ïa ka kot la shna na ki sla, ki dieng ki siej ha kata ka rukom ban biang ban bit ha ka pule ka thoh. Haba ong ïa u khynnah ban pule kot, ki ong plied ia ka sla kaba katta katta. Kaba ha ka ktien phareng la 'page'.

41. **Kper (ka -) – Phrah (ka -)**

Kper (ka -) : Ka bynta jong ka khyndew kaba pyndonkam ha kaba thung phan, soh, syntiew, jhur bad kiwei. Ka kper ka ju don, borabor, ha syndah ka ïing shong – ka ïapher na ka syllai bad ka bun. Mynshwa, ha ka rukom Khasi, haba thmu ban shna ïing ki wad ka jaka ka ban biang ïa ka ïing shong bad ban ïoh ruh ka kper kaba kylluid.

Phrah (ka -): Ka dei ka jingker ïa ka kper. Borabor, ïa ka kper la ju ker ne phrah baroh sawdong da u siej ne ka diengsong ha kata ka rukom ba ki masi ki blang kim lait shuh ban rung khnang ban ïoh thung jynthung baroh saw aiom.

42. **Kpieng (u -) – Ksah (u -)**

Kpieng (u-) : U kynja mawkordor ne u paila ba la thaiñ pynitynnat ban deng ha ryndang shadem.

Ksah (u -) : Ka kyrwoh ba la thaiñ na u 'sai-siej ne 'ri-nger ban pynskhem ïa ka sping-wait bad kiwei kiwei. Ïa ka ksah la ju pyndonkam ruh ban phah khubor na kawei ka jaka sha kawei pat. U syiem Nongkrem u pyndonkam lai jait ki ksah, kaba heh, kiba pdeng bad kaba rit ban pyni kat kum ka jingkylluid bad khim ka por.

43. **Kpu (u -) – Skam (u -)**

Kpu (u -) : Ka ktien kyllum jong uno uno u kpu uba la shet kyrpang na ka bynta ban bam bad dihsha.

Skam (u -) : U kpu-rew uba dang shu khleh bym pat shet.

44. **Krem (ka -) – Kroh (ka -)**

Krem (ka -) : Ka thliew kaba ang halor u maw ne hapoh ka khyndew.

Kroh (ka -) : Ka dei hi ka kynja thliew kaba long na ka jingpdang u maw ne ka khyndew. Ka long kum ka krem tangba ka krem ka kham heh bad kylluid katba ka kroh ka kham rit bad jyndong bad kham bun tylli.

45. **Krung – Knap**

Krung : Ka dei ka bynta na ka liang ba markhap ne ka rud.

Knap : Ka thew ïa ki jingbuh ne jingkyrshan ban iada bad pynskem ïa ka krung.

46. **Ksam - Kbia**

Ksam : Kaba pynngam ïa ki tyrsim shapoh - ka jingksam kaba kham jur bad jylliew.

Kbia : Ka mut haba ksam da pynmong bad da tar artat da ki tyrsim.

47. **Ksaw - Kpong**

Ksaw : Ka kham thew ïa kaei kaei kaba ju jia ne urlong khamtam ïa kaba bha, la ju ong ruh uba **'heh-bok'**.

Kpong : Ka ksaw tap ne kpong ka dei ka 'lei donbok don nusip kaba ju pynlong jyngkñia shwa ban leit beh mrad.

48. **Ksing (ka -) - Dhah (ka -)**

Ksing (ka -) : Ka kynja jingtem kaba heh kaba lah ban pyndonkam ha ka shad ka kmen bad leh sngewbha kaba pher bapher.

Dhah (ka -) : Ka kynja ksing kaba rit bad kaba lah ban pyndonkam tang ha ka bynta ba kham kyrpang.

49. **Ksuid (u -)- Khrei (u -)**

Ksuid (u -) : U bhut, u soitan ne u jingthaw uba tang ka ngoh-ka-ïan.

Khrei (u -) : Ka thew ïa ka jingshyrkhei u ksuid.

50. **Ktah - Shei**

Ktah : Ka mut kaba pyndei, pynbit ne pynsoh. Ka ktah ka lah ban long kaba pyndei da ka kti ne kano kano kaba bat ïa ka jingsngew u briew shimet shimet ne uba bun ba lang.

Shei : Ha ka ktien Nongkrem, ka mut kaba shu dei tang tiak ha ka met, lada da ka kti ne kaei kaei.

51. **Ktieh (ka -) - Lwer (ka -)**

Ktieh (ka -) : Ka dei ka kynja dewmet kaba pnah.

Lwer (ka -) : Ka thew ïa ka jaka kaba lang ka ktieh. La ju ong ruh ka bir ne ka ahor.

52. **Ktung - Ktap**

Ktung · Ka 'kha tyrkhong rit kaba la syang ha tyngier ha ka tdem ding ne thad ha tnum ïing ha ka sngi.

Ktap : Ka jait tung-tap kaba rit kaba khleh lang bad ka ktung.

53. **Kular (ka -) - Madar (ka -)**

Kular (ka -): Ka mut ka jingkohnguh ne jingmynjur na ka jingkhmih lynti ïa ka jingpyndep ïa kaei kaei kaba la kular ne kren.

Madar (ka -) : Ka kham thew ïa kaei kaei kaba la mynjur lang ne ïateh kular ne kano kano ka jingpynthikna da ka sakhi.

54. **Kulmar - Kulmit**

Kulmar : Ka thew ïa ka jinglong lynrum lynram kiei kiei ne ka jinglong lamwir ha ka jingmut jingpyrkhat. Ka lah ban long ïa uba bun ba lang bad ka lah ruh ban long shimet shimet.

Kulmit : Ka thew eh ïa ka jinglong bym beit bym ryntih bad kaba pynwit ïa ka jingïaid shaphrang ka kam ka jam bad kiwei kiwei.

55. **Kulong - Kumah**

Kulong : Ka kdew ïa ka jinglong kaba rim tam haba kiei kiei ki dang shu sdang ban long. Kham bunsien la ju pyndonkam da ka ktien 'hyndai'.

Kumah : Ka thew ïa ka jinglong ba dang lung haba kiei kiei ki dang shu sdang mih ne long. Ka thew ruh ïa ka jinglong shida bad dang hok

56. **Kum - Lwa** : Khmih 'Dienshonhi'.

57. **Kuna (ka -)- Kaid (ka -)**

Kuna (ka -) : Ka long ka rukom jingpynshitom kaba hap ban siew khamtam da ka peisa namar ka jingpynkheiñ ne jingleh pyrshah ïa ka aiñ Shnong ne Hima lane ka lah ruh ban long ka jingsiew bai mynraiñ khmat namar kano kano ka daw.

Kaid (ka -) : Ka mut ka jingpynshitom ne jingpynsaja ïa ki bym lah ban siew ïa ka kuna ne ïa kino kino kiba pynthut ïa ka suk ka saiñ ha ka imlang sah lang ha kano kano ka rukom.

58. **Kup - Sem**

Kup : Kaei kaei kaba shi riam; ka thew ruh ïa ka jingsop ne jingtap ïa ka met baroh kawei da ka jaiñkup kumba pyndonkam ki kynthei Khasi.

Sem : Kaba sem ne kyrshah da ki jaiñ stang ïa ka bynta jong ka met - lada ka jaiñ kyrshah kaba long tang shiliang ne baroh arliang. Lada kup ne sem ka long da kaba shu wah ne pynkieng halor tyrpeng. Borabor, ka jaiñkup ka long kaba rben bad ka jaiñ kyrshah ka long kaba stang. Ha ka rukom Khasi, ki kynthei shwa ba kin mih na ïing ban leit jingleit dei ban da sem bad kup ban pyni ïa ka jinglong Khasi tynrai.

59. **Kur - Kmie**

Kur : Ka thew ïa ka jinglong shi ïing shi sem ne kajuh ka doh ka snam, na ka liang ka kmie; ka 'Kur' ka thew na ka liang ka kmie bad 'Kha' na ka liang u kpa.

Kmie : Ka thew ïa ka jinglong tynrai ka longing longsem, ka longkur longjait Khasi; uno uno u kñii ne u khun uba ïakhlad noh bad ka tnga jong u ne shah beh noh na ka, haba u leit phai sha ïing kmie ne kur, ki ju ong 'Leit phai ïing kur', kim ju ong, 'leit phai sha ïing ki para ne ka kmie'. Namr kata, sa mih ka ktien 'Leit phai ïing kur'.

60. **Kunai - Kutin**

Kunai : Ka mut kaba leh khapnap ne tyngkai ban nym pynlut than ïa kaei kaei kaba don; lada ïa ka bam ka dih ne ka peisa-tyngka. Ka mut kaba da syndong bha haba leh eiei ban nym palat eh.

Kutin : Ka thew ïa ka rukom pynmang ne pynbiang ban nym palat ne duna than.

61. **Kurim – Kupai**

Kurim : Ka mut ka tnga jong uno uno u briew lane u tnga jong kano kano ka briew. 'Kurim' ka dei ka rukom kren don burom. Ha ka jaka ban ong ka 'tnga' lane u 'tnga' la ju kham pyndonkam da ka ktien 'Kurim'.

Kupai : Ka thew ïa ka jingïadei bad jingïaieid jan pran shi tnga ne shiïing shisem.

62. **Kutok – Kudim**

Kutok : Ka mut ka jingim tymmen im slem shongprah shongshang. Ka long ka rukom Khasi mynshwa ban buh ne pynshong ha u prah ne u shang ïa ki briew kiba im slem ka rta.

Kudim : Kudim lane kudim kudim ka thew ïa ka jinglong rim palat ne ka jingkhrew ka met ka phad jong ki briew kiba la im slem ka rta.

63. **Kylli – Pyrthew**

Kylli : Ka mut ka jingkren ne jingong tang ban shu ïoh pyndep ïa kaei kaba don hapoh ka jingmut. Lah ban kylli da lade ne phah kylli ha kiwei pat.

Pyrthew : Ka jingkren jingong kaba hap ban da pyrkhat ne puson shwa ban ong ne kren bad ka kham shim por.

64. **Kyndong – Kynshrot – Kynhoit**

Kyndong : Ka thew ïa ka jinglong ka jaka kaba kham rit, kham dum bad kham rieh – tang ha i bynta bynta – ym baroh.

Kynshrot ne Kynhoit : Ka mut ruh naphang khlem ieh teng shuh lada kaba rit ne kaba heh. Teng teng ki ju ong, 'U la poi lut sha ki jaka kyndong baroh, (ka mut u dang ieh teng); u la poi lut sha ki kyndong kynshrot baroh (khlem ieh teng shuh).

Kynhoit : Ka mut ïa ka jaka kyndong kaba kham rieh.

65. **Kynnoh - Kynta**

Kynnoh : Kaba pyrshang ban tei pop bad pynsabut ha kano kano ka rukom haba mut ban kren pyrshah ïano ïano.

Kynta : Kaba ïathuh bniah ïa kaei kaei ka bym larkam.

66. **Kynrem - Lyndan**

Kynrem ; Ka dei ka ktien 'riew paidbah. Ha ki longshwa manshwa ka kham thew ïa ki briew kiba don tmaiñ bad maiñmoh kiba bit ban ïashim bynta ha ka kam imlang sahlang khamtam ki kam dorbar. Ha ka juk mynta, ki ju kham kren ïa ki briew kiba don ka kyrdan pule kaba kham halor, ïa ki nongïalam bad ki 'riew donburom.

Lyndan : Ka kham thew ïa ki briew kiba la rangbah bad ïaw bha ka rta, kiba don ka nia ka jutang bad kiba shemphang ha ka kam saidthma bad kiwei kiwei ki kam badonburom.

67. **Kynroh - Kynram (ka -)**

Kynroh (ka -) : Ka jingtei da u maw-it ne uno uno u maw na ka bynta ban ïada na ka jingtwa ka khyndew, ka ïing ne kino kino kiwei pat ki jingtei ban pyn-itynnat.

Kynram (ka -) : Ka jingker, lada da ki dieng ki siej, ki diengsong ne kino kino ki jingker kiba skhem, ban ïada na ka jingtur ki mrad bad kino kino kiwei pat ki jait jingthaw. Ka thew ruh ïa ka jingmih ki dieng ki siej, ki diengsong halor ka kynroh khyndew.

68. **Kynrum - Kynram**

Kynrum : Haba kiei kiei kim shongbeit shongryntih. Ka thew ruh ïa ka jinglong kulmar kiei kiei.

Kynram : Ka bynrap lang ruh ïa ka ktien 'Kynrum - kynram', kaba mut haba kiei kiei ki pra ha madan madiah khamtam ki tiar ki tar.

69. **Khana - Khapai**

Khana : Ka mut haba kren ne ïathuh ne kren ïapur ïalap.

Khapai : Ha ka ktien War khatar Blang, ka mut hi kren ne ïathuh. 'Uba ma ban kapai' ka mut uba nang ban kren ne ïathuh.

70. **Kynshew (ka -) - Kyndiap (ka -)**

Kynshew (ka -) : Kaba lum lang ne buh lang shi jaka, lada ïa ka peisa, ki tiar ki tar ne ïa kiei kiei.

Kyndiap (ka -) : Ka thew ïa ka rukom pyllang ne kynshew kaba khyndiat pa khyndiat lane shi peisa pa shi peisa.

71. **Kynthem - Kynjai**

Kynthem : Ka mut kaba iphuh iphieng khamtam haba riam bha da ka bohkhaila, kup da ka ryndia bad spong da ka muka. Hynrei hadien, kane ka thew ïa ki 'riew rangbah bad ki 'riew donburom.

Kynjai : Ka thew ïa ka jinglong kaba jai jai, kaba suk bad palei jingmut. Haba ong pat, 'Ïaid kynthem' ka rukom kaba i suk bad i kynjai.

72. **Kyntoit - Kyntiaj (ka -)**

Kyntoit (ka -) : Ka dong ne jaka ha kaba shibun tylli ki ïing ba pynlong kawei ka kyntoit.

Kyntiaj (ka -) : Ka jaka ne nongrim ïing kynthup ïa ka kper bad ka phyllaw ïing kaba la skut ne buh dak ha la ka jong ka jong.

73. **Kyrkhu - Kyrdoh**

Kyrkhu : Kaba kren da ka ktien bakyrpang kum ka dak ka jingkyrpad na U Trai Nongbuh Nongthaw ban pynïoh ïa ka suk ka saiñ, ka bha ka miat, ka roi ka pa ha ka longbriew manbriew.

Kyrdoh : Ka thew ïa ka jingkyrkhu ban pynïoh ïa ka jingïaieid, ka jinglong shitylli bad ka jingsuk ha ka longing longsem, ha ka imlang sahlang bad kumta ter ter.

74. **Kynkieh - Kyrda**

Kyrkieh : Haba la slem eh ka por, lane da kumwei pat, ka jingthrang ban pyndep ïa kaei kaei ha ka por ba la buh.

Kyrda : Ka thew ïa ka jingpyrshang ban pynmih ïa ka bor ka buit ha kata ka rukom ba lah ban pyndep ïa ka jingthmu.

75. **Kyrpad - Kyrpon**

Kyrpad : Ka dei ka ktien kyllum kaba thew ïa ka jingpan ha kano kano ka rukom ban ïoh ka jingai isynei ne jingïarap.

Kyrpon : Kyrpad kyrpon ka dei tang kawei ka ktien kaba thew ïa ka jingpan lem bad ka nguh ka dem ha U Blei U Nongbuh U Nongthaw ban un ai ne jubab ïa ka jingpan lyngba ka jyngkñia.

76. **Kyrshan - Kyrbam**

Kyrshan : Ka dei ka ktien kaba don shibun ki jingmut, hynrei hangne ka thew ïa ka pynmih bor ban kyrshan ne syngkhien da ki kti ne ki kjat ne ha kano kano ka rukom kyrshan ban ïada na ka jyngkit kaba khia ne kano kano ka jingban khia.

Kyrbam : Ka mut hi ka jingkyrshan te kum ka dak ban pyni ïa ka jingkhia ka jyngkit hap ban kbum tyngeh ïa ki rmiang shyntur ryngkat bad ka jingpynran ïa ka khmut bad ki khmat.

77. **Kyrwiang - Kyrwit**

Kyrwiang : Ka thew ïa ka rukom phai ne kyllaiñ kaba ïasyriem ïa u khir ne uno uno u nar-khyrwait.

Kyrwit : Haba ka rukom kyllaiñ ka long ka ym beit bym ryntih.

78. **Kyrwoh (ka -) - Byrta (ka -)** : Khmih 'Dienshonhi.

D

1. **Dak (ka -) – Shin (ka -)**

   Dak (ka -) : Kaei kaei kaba thoh ne paw bad kaba lah ban ïohi.

   Shin (ka -) : Ka thew ïa kaei kaei kaba pynpaw dak byrngut byrngat hynrei kaba lah ban sngewthuh bad thikna.

2. **Dah (ka -) – Dong (ka -)**

   Dah (ka -) : Ka jingpynkhreh bad pynbiang na ka bynta ka jyngkñia.

   Dong (ka -) : Ka kham thew ïa ka bynta kaba ha tduh eh u rwieng jong ka syiar ne ka sim haba kñia.

3. **Dan (ka -) – Asir (ka -) – Musur (ka -)**

   Dan (ka -) : Ka dei ka ktien kyllum jong ka khrong. Don shibun ka rukom khrong hynrei ka dan ka dei kawei na ki kynja jingkhrong kaba da buh dor.

   Asir (ka -) : Ka dei ka musur ne bai khrong ha ka ïew lyngkhat, thaiñ khatar Blang Riwar hapoh ka hima Khyrim.

   Musur (Ka -) : Ka dei kaAsir, ka ktien kaba ju kham pyndonkam bha ki khar Bangla.

4. **Daini - Daikot**

   Daini : Ka kham thew ïa ka jingkhim mynsiem bad long kuhiw, bym don jingsngewbha ne jingsuk ïano ïano ruh.

   Daikot : Ïa kane ka ktien daini-daikot la pyndonkam lang ha kajuh ka por, kaba mut, ka kynthei kaba nang ban leh myntor bad ban pynshoh biej.

5. **Danda - Phulit**

   Danda : Ka mut ka jingkren ne jingïathuh ïa kiei kiei ki bym shisha da kaba pyndonkam ïa ki ktien ne ki khana nangno nangno bad sa pynkut ha kata ka rukom tang ban ïoh ban pynsngewbha ïa ki briew.

Phulit : Ka thew ïa ka rukom kren biria kai te hynrei don ki biria kiba ai jinghikai bad jingmyntoi.

6. **Daw (ka -) - Dong (ka -)**

Daw (ka -) : Ka thew ïa ka jingkren ne kaei kaei kaba shan kum ka daw ban panmap. Ka thew ruh ïa ka nia ka jutang ban pyllait na ka jingkynnoh pop.

Dong (ka -) : Ka mut ka nia ne ka jingkren kaba la poi ha ka kutlad ne ka khim khait kaba ym lah shuh ban khyllie ne pynphai da kumwei pat.

7. **Dawai (ka -) - Dashin (ka -)**

Dawai (ka -): Ka mut kano kano ka kynja met ne um kaba la shna kyrpang bad pyndonkam na ka bynta ban wallam ïa ka jingkoit jingkhiah.

Dashin (ka -) : Ka thew ïa kiwei pat ki kynja dawai ne jingdih, lada dei kaba shu dih ne kaba shu kyllan ïa ka met, la shna kyrpang na ka bynta ka jingkoit jingkhiah.

8. **Dkhar (u -) - Lyngkien (u -)**

Dkhar (u -) : U nongwei ne uno uno u bym dei u Khasi.

Lyngkien (u -): Ka kham thew ïa ki briew kiba shong ha rithor ka ri kaba lyngkien ne shlei da ka um bad ki wah bad kiba wan tuid sha ri lum Khasi ban shongbasa shipor.

9. **Dkhot (u -) - Dkhai (u -)**

Dkhot (u -) : Ki dohjem ba la khlaw na krem shadem jong kano kano ka mrad hadien ba la dep kñia.

Dkhai (u -) : Ki dohjem kiba la ot pyndkut lyngkhot lyngkhot ne ot tukra tukra.

10. **Dkoh - Dkia**

Dkoh : Ka mut ïa kito ki bym biang shuh ki kti ki kjat.

Dkia : Ka thew ïa kito kiba anna lem bad ka dkoh.

11. **Deithana - Deithaker**

Deithana : Ba dang hap ha ka juh ka kpoh ne ka kur.

Deithaker : Ba dang hap ha kajuh ka jingsumar ne jingkdup.

12. **Diengduh - Diengshan - Shanduh**

Diengduh : Ka dei ka ktien kyllum ïa uno uno u kynja diengduh uba bat bad rah ha ka kti. Don kiba rah diengduh ban ïoh jingkyrshan malu-mala; don kiba shu rah pynshngaiñ; kiwei pat kiba pynpaw ïa ka jinglaong rangbah ne jingdon kyrdan. Ki tymmen Khasi haduh mynta ki pyndonkam ïa u diengduh uba da shna kyrpang. Don kiba pyndonkam da u ri-nger bad don ruh kiba pyndonkam da u diengshiah uba don tnat baroh shi rynïeng hynrei uba la oh kyrpang ïa ki tnat kumba oh shrong ha ka dur kaba itynnat bad wan dur bha. Ha trai ki buh da u sop uba heh bad nep kum u sum bad ha khlieh jingbat ki bnoh pynkdor kum u dieng shatri ïa ka rukom kaba skhem bad itynnat.

Diengshan ne Shanduh : U dei hi u diengduh uba la shna kyrpang ban kyrshan haba ïaid khamtam ki briew kiba la tymmen ne kiba don jingshitom ha kano kano ka rukom.

13. **Dien (ka -) - Bud (ka -)**

Dien (ka -) : Ka mut ka dak ne ka jingpynsah dak jong ka jingiaid lynti.

Bud (ka -) : Ka thew ïa ka kpait ne lynti khlaw ba khim ba ïaid ki mrad.

14. **Ding (ka -) - Theh (ka -)**

Ding (ka -) : Kaei kaei kaba mih, ba khluit, ba thang ba bam duh bad ba shai.

Theh (ka -) : Ka thew ïa ka jingslew bad ka jingpynlip ïa ka ding kaba man la ka por.

15. **Doh (ka -) - Kah (ka -)**

Doh (ka -) : Kaei kaei kaba kynja met ne ka pasoh kaba shong hapdeng ka snieh-doh bad ki shyieng.

Kah (ka -) : Ka thew ïa ka khleiñ kaba sop ïa ka doh.

16. **Dohkha (ka -) - Dohpnat (ka -)**

Dohkha (ka -) : Kawei na ki jait jingthaw ba shong bad im ha um.

Dohpnat (ka -) : Ka thew ïa ki jait dohkha kiba don ki tnaw, ki reng, u tmaiñ bad ki shnat kiba nep.

17. **Donburom - Donsurom**

Donburom : Ba don ka jingñiewkor ïa ka jinglong jingim bad ka nam babha.

Donsurom : Ka kham thew ïa ka akor, ka rukom leh ha ka jingïadei bad kiwei pat. Donburom donsurom la ju pyndonkam ha ka juh ka por haba kren shaphang ka jinglong jingim u briew.

18. **Dor (ka -) - Mur (ka -)**

Dor : Ka mut kano kano ka jingsiew lane jingïoh, kham bunsien ka long da ka peisa ne ka bynta jong kaei kaei kaba la tyrwa ne die.

Mur : Ka thew ïa ka dor bad ka jingpynshong dor khamtam ïa ki mar khaïi. Ha hat lyngkhat, thaiñ 12 Blang Riwar, ki nongïew Khasi kim ju shim ïa ki mar ki mata kiba wallam na Bangladesh ïa ki dor ba tyrwa u khar Bangla hynrei ki da pynshongdor kat kum ka jingïaid ka ïew. Ha hat, ki ong, ba mynta ka dor ka mur ka la kylla lut naduh ba wan ka thma pardiwah.

19. **Dorbar (ka -) - Sorbar (ka -)**

Dorbar (ka -) : Ka jingïalum lang u paidbah na ka bynta ka jingïapyrkhat, ka jingpyntip bad ka jingai jingmut lang ïa ka kam shnong kam thaw ne kano kano ka kam kaba ïadei bad ka jingpynroi bad pynbha ha ka imlang sahlang.

Sorbar (ka -) : Ka thew ïa ka jingïalang ki katto katne ki riew pyrkhat ban pynbeit bad pynïaid shaphrang ïa ki kam shnong bad kiwei kiwei ki kam ba la aiti ha ki da ka Dorbar.

20. **Dorkhad (ka -) - Dorpad (ka -)**

Dorkhad (ka -) : Ka jingkyrpad ne jingud sha ka bor ba halor da ka jingthoh lem bad ka jingsoi kyrteng jong u nongai dorkhad.

Dorpad (ka -) : Ka thew ïa kawei pat ka jingthoh kaba kyrpad ïa ka jingpyntrei kam ïa ka dorkhad ne kano kano kawei pat ka jait kam.

21. **Doskot - Dostabit** : Khmih 'Dienshonhi'.

Deithana : Ba dang hap ha ka juh ka kpoh ne ka kur.

Deithaker : Ba dang hap ha kajuh ka jingsumar ne jingkdup.

22. **Duwai - Phirat**

Duwai : Ka mut ka jingainguh, ka jingpan ne jingkyrpad da kaba sngewrit ïa kaei kaei na U Blei.

Phirat : Ka duwai ka phirat ka long ka ktien kaba ju pyndonkam ha kajuh ka por ha ka jingïadei bad ka jyngkñia. U nongkhan ne nongkñia haba u pynlong ïa ka jyngkñia, ym tang ba u pan, u da kyrpad kyrpon lem bad ka jingñiewtang bin-pa-bin ïoh don ka lait ka let jongno jongno kaba wallam ïa ka pang ka jhia, ka khia ka shon, u da dem da nguh ba U Blei U trai Nongbuh Nongthaw un ai jubab kaba shai lyngba ka jyngkñia.

23. **Duwan - Dupat**

Duwan : Ka jaka ba pynkhreh kyrpang na ka bynta ban pynlong jyngkñia, jingmane Blei ne kano kano ka jinglehniam.

Dupat : Ka thew tang ïa ka jaka kaba buh ïa ki tiar ki tar bad kiwei kiwei ki jingdonkam ha ka kñia ka khriam.

24. **Dulan - Paki**

Dulan : Ka ïing kaba shong kiba khraw batri lane u Syiem u patsha. Ïa ka ïing la tei da u maw lane mawit. Borabor, ïa ka ïing kiba heh bad itynnat ngi ju ong ka ïing syiem. Kane ka lah ban ïapher na ka ïing-sad ha Nongkrem. Ngi ong ka ïing Syiem, hynrei ka long ka ïing kaba la shna da ki dieng ba heh bad ba rit, ki siej bad sop da u phlang: La pynskhem ïa ka ïing tang da ki dieng ki siej bad u thri bad ka long kaba sang bad bymbit ban pyndei prek ne uno uno u kynja nar. (mansonry building).

Paki : Ïa ka ïing kaba heh kaba sop bad ker da u maw lane maw-it, ngi ong ka 'Ïing paki', ka ïing paki ka kham thew ïa ka ïing paidbah (a pucca building).

25. **Dum (u -) - Maswa (u -)**

Dum (u -) : U dum bad u maswa ki long ki ktien ki bym da ïapher eh ha ka jingmut bad jingpyndonkam hynrei ki don ki briew bad shnong kiba pyndonkam ïa kine ki ktien kat kum ka jingsngewthuh jong ki. Dum ka thew ïa u rawon ne u nongkhwai dohkha uba la kyrni bha ha ka kam khwai dohkha. Ha kiwei pat, ki ong ba u dum u dei hi u maswa uba im ym tang ban khwai hynrei ban tong dohkha ruh.

Maswa (u -): Ka kham mut ïa kito ki briew kiba pynlong ïa ka tong dohkha kum ka kam ban kamai peisa ban pynim ïa ka ïing ka sem. Don ki briew kiba shong ha syndah ka Dam Umïam khwan kiba kamai peisa ban pynim ïa ka ïing ka sem tang da kaba tong dohkha na Dam.

26. **Duma - Dukhew**

Duma : U duma, u dumasla bad u dumadih ki long ki juh ki ktien hynrei la pyndonkam ïa ki ha la ka jong ka jong ka jingsngew ne sngewthuh. Don kiba ong,, u 'Duma' kaba mut ïa ka 'Dumasla', na ka bynta ban bam ne shut bniat bad tyngkhap hapoh shyntur lem bad u kwai u tympew; kiwei pat

ki ong 'Ai Duma' ka mut ïa u 'Dumadih' uba pyndonkam ha kaba dih shlim, tangduma bad kiwei kiwei.

Dumadih : Ka kham thew ïa u dumasla uba la khleh lang bad ka mithai lali bad kiwei kiwei ki jingkhleh ban thep ha ka shlim ne tangduma na ka bynta ban dih.

Dukhew : Ka thew ïa u dumasla uba khleh lang bad ka shun , ka kiad ne kiwei kiwei ki jingkhleh kiba khor ban buh ha shyntur ne bam. Don ruh kiba khleh bad ka eitmasi ban pynlong biri bad kiwei kiwei ki jingdih kiba tad dor. Ka jingmut hi ka long ban pynlong ïa u duma uba khor bad khlaiñ ban dih ne bam.

27. **Dur (ka -) - Dar (ka -)**

Dur (ka -) : Kham bunsien la ju kren ia kaei kaei kaba paw bad lah ban ïohi. Ha ka jingïadei bad u briew, ka mut beit ïa ka dur khmat, ki ju ong, kaba 'Bha dur' ne 'Sniew dur', ka dur khmat kaba 'Lam lieh phalang' ne 'Lam ïong' ne nga shu ithuh khmat bad kumta ter ter.

Dar (ka -) : Ka thew ïa ka rynïeng hi baroh kawei. Ki ju ong uba bha ka dur ka dar lane namar ba u sheptieng eh ïa u khla, u la kylla bad dur bad dar.

28. **Dwar (ka -) - Lynti (ka -)**

Dwar (ka -) : Ka thew ïa ka jyngkhang bah kaba long ban ïarung ïamih. Ngi ju ong ka 'Dwar-ïing', 'Dwar sem masi', 'Dwar U Blei' bad kumta ter ter.

Lynti (ka -) : Ka ktien kyllum ïa ka lad, ka rukom, ka kpait ne kano kano. Kham bunsien ka thew ïa kano kano ka jaka kaba la shna kyrpang na ka bynta ban ïaid ban ïeng.

29. **Dyngkhong (ka -) - Dyngkhait (ka -)**

Dyngkhong (ka -) : Ka dieng lane kiei kiei kiba sah ynda la ot noh ïa ka lympen ne metbah baroh kawei.

Dyngkhait (ka -) : Ka thew ïa ka dyngkhong kaba la ot lut ïa ki thied ki jaw jong ka. Lada ot tang ïa ka dyngkhong dang lah ban mih tynrai biang, hynrei lada ot sa ïa ki thied jong ki baroh, kam lah shuh ban mih tynrai biang.

E

1. **Eriong (ka -) - Erngit (ka -)**

   Eriong (ka -) : Ka lyer kaba kyrkieh ne pynkiuh mariang.

   Erngit (ka -) : Ka thew ïa ka eriong kaba kynthup ïa u slap bad u pyrthat lem bad ka jingdum ka mariang.

Ng

1. **Ngap (u -) - Lwai (u -)**

   Ngap (u -) : U jait skaiñ uba ïalum lang shi jaka lada ha u dieng lane ha kano kano ka jaka kaba la shna kyrpang, uba stet ban her bad uba kha ka um-ngap kaba thiang bad shngiam.

   Lwai (u -) : U jait ngap khlaw uba rit uba kha ka um kaba lam rong soh kaba stang bad thiang shikatdei.

2. **Ngiah - Shoiñ**

   Ngiah : Ka dei ka ktien kyllum kaba mut ba la dap ne pura bha lane bym sngewtynriat shuh ïa kiei kiei.

   Shoiñ : Ka kham thew ïa ka jingbam kaba la bam bad la dap pura haduh ryndang ne rmiang shyntur bym long shuh ban pynrung jingbam. Ïa ka jingbam haba dang ngiah dang long ban bam hynrei haba la dap shoiñ ym long shuh ban bam. Haba ngi ong pat 'ngiah shoiñ' ka mut kaba la palat ban ïa kaba ju long.

H

1. **Hima (ka -) - Sima (ka -)**

   Hima (ka -) : Ka ri ne ka jylla kaba hap hapoh ka jingsynshar u syiem. Mynshwa ka hima ka long ka ri ba laitluid ha kaba u syiem u long u khlieh duh bad u nongsynshar. Ha kane ka juk mynta u syiem um ïoh shuh ka bor ban synshar laitluid bad u long hapoh ka jingkhmih jong kawei pat ki bor synshar.

   Sima ne Singman (ka -) : Ka thew ïa u pud u sam jong ka hima. Ha kawei pa kawei ka hima da don u mawbri ne mawkhuti ban pyni dak ïa u pud u sam la ka jong ka jong ka hima ne ka jingsynshar.

2. **Hok - Sot**

   Hok : Ka thew ïa ka jingshisha, ka jingkhuid jingsuba ha ka jinglong jingim, ka jingmut jingpyrkhat ha ka kam bad ha ki bynta baroh.

   Sot : Ka mut ka jingshisha ne ïa ki jingshisha kiba ym lah ban leh da kumwei pat. Ka jingshisha ka dei ka jingshisha.

3. **Horkit - Hordang**

   Horkit : Ka long ka ktien kaba kham eh kaba thew ïa ka jingkhang pyrshah kaba kham pyrkhing. Haba horkit, ka mut bym bit satia ban leh ïa kata kaba la khang pyrshah.

   Hordang : Ka mut hi horkit, te hynrei ka kham eh bad kham pyrkhing namar ka ktah ruh ïa ka sang ka ma bad ka niam ka rukom.

4. **Hynmen - Hynbew**

   Hynmen : Ka mut u ne ka para ba rangbah duh.

   Hynbew : Ka thew ïa u ne ka para. La khot hynbew namar ki para ki dei ban kohnguh bad burom ïa ki hynmen kum la ki kmie ki kpa.

I

1. **Ieid – Thoiñ**

   Ieid : Ka thew ïa ka jingnoh ka mon kaba jur katta katta khamtam ha ka kam ïalang samla. Ka mut ruh ka jingpynpaw ïa ka jingsngew ieid ne jingsngewtynnat ne sngew jan ïa kiei kiei.

   Thoiñ : Thoiñ ne thoiñ thoiñ ka mut kaba ieid eh ne ka jingieid kaba naduh ka mynsiem. Teng teng la ju ong ruh, 'Ieid thep mynsiem'.

2. **Iewli – Iewhoit**

   Iewli : Ka dei ka jingiewˋ kaba mih na ka dohkha, dohthli bad kiwei kiwei ki jait dohkha.

   Iewhoit : Ka thew ïa ka jingsma ka bym sngewtynnat bad lam kynroi. Teng teng, la ju ong ruh sma kynroi.

3. **Iphuh – Iphieng**

   Iphuh : Ka mut ba i sngewbha, i phuh ka khmut ka khmat, ka riam ka beit, ka ïaid ka ïeng bad ba i khiah krat. Teng teng, ka jingpynriam ïa ka ïing ka sem bad kiwei kiwei, haba don ka jingitynnat, la ju ong, 'iphuh'.

   Iphieng : Ka thew ïa ka jingitynnat ka dur ka dar, ka rynïeng ka rynïot lem bad ka jingdon ka maiñ bakhraw.

4. **It (ka -) – Hima (ka -)**

   It (ka -) : Ka mut ka jaka ba la ker kut ne ka jaka kaba don la u pud u sam. Ka thew ruh ïa ka ktem beh mrad, ka ktem shipai bad kumta ter ter.

   Hima (ka -) : Peit ïą ka jingbatai '**Hima**'.

Ï

1. **Ïabuit Ïasap**

   Ïabuit : Ka mut ïasuh buit lang ne ïashet buit lang.

   Ïasap : Ka mut hi ïasuh buit lang lem bad ka jingpyrkhat kaba sniew lada ym ïoh ïa kaei kaba thmu.

2. **Ïakadmaw – Ïakaddieng**

   Ïakadmaw : Teng teng ka ju jia ba don ka jingïapher jingmut shikur lane shi ïing shi sem namar kano kano ka daw, haba long kumta, ki ju seng noh la ka jong ka mawniam, ka pepbah ne ka kpep, haba shu ong lyngkot, 'ïakadmaw'

   Ïakaddieng : Haba don ka jingïakadmaw ka don ruh ka jingïakhaddieng, kaba mut ba ïa ka bri ka bsah lane ka khlaw ka btap ruh la hap ban pynïabynta la ka jong ka jong da kaba thung da u mawbri ne mawkhuti.

3. **Ïakajia – Ïamajia**

   Ïakajia : Ka mut ka jingïania ne jingkaw kaw kaba mih na kano kano ka daw.

   Ïamajia : Ka mut ba na ka jingïania ka mih ka jingkulmar, ka jingïamudui na ka daw ka jingïaknieh bor lane leh don bor ha ka jingïakajia.

4. **Ïaluh – Ïapah**

   Ïaluh : Kham mynshwa haba uno uno u samla u imon ïa kano kano ka samla um riej bad leit kai ha ïing ka samla khamtam ha ka por mied haba ïa don long ki kmie ki kpa. U shongkai baroh shimiet, u ïakren, ïathuhkhana bad ïa biria bad teng teng, kiba nang ban put ban tem, ki rah bad ka jingtem ban pynsngewbha ïa ka samla. Da kane ka rukom ki ïoh ban ïaluh ne ïalur samla.

   Ïapah : Borabor, ka kham thew ïa ka jingthmu kaba sniew. Ha kaba ïadei bad ka kam samla, lada kam treh haba u la ïaluh lane ym ïoh ban ïaluh, u pyrshang ban riam ïa ka da ka rukom khroh bad pynbiej lai phewjait.

5. **Ïamai – Ïania**

   Ïamai : Ka mut haba la ïania, sa mih sa ka kren khor kren beiñ, ka jingïakren sniew bad jingïatim bad jingïakynphuit laiphewjait.

   Ïania : Ka thew ka jingïasaid ne ïapyni da ka nia wat la ka jingïania ka long kaba kham ïashit ne ïakhluit.

6. **Ïapduh – Ïaptan**

   Ïapduh : Ka mut bym don ki khun ne ki para kynthei ki ban mih pli ne hiar pateng khamtam ban shimti ïa ka nongmei nongpa.

   Ïaptan : Ka kham mut kaba ïapduh jait duh kynja bym don shuh ki khun ne para kynthei ne ki kur kynthei kiba dang ïajan ka jingïadei kpoh ne kur kiba dei ban hiar pateng.

7. **Ïap-pongding – Ïap-pongruh**

   Ïap-pongding : Ka mut kaba ïap haba dang armet ne haba dang pun ïa i khun ha kpoh.

   Ïap-pongruh : Ka mut haba ïap bad tep ïa ka kmie bad i khun khlem da pynkhuid shiliang shiliang.

8. **Ïasam – Ïapied**

   Ïasam : Ka mut pynïakhlad ne pynïabynta, lada arliang ne katno katno liang.

   Ïapied : Ka thew haba khoh ne pied da ka kti ïa ka bynta kaba ang ne ïa ka snep kaba sop.

9. **Ïashoh – Ïadat**

   Ïashoh : Ka mut ïaleh, ïatied, ïatangon, lada da ka kti ne kano kano ka tiar – ka jingleh kaba kham jur lah ruh ban mynsaw ne ïap.

   Ïadat : Ka mut hi ïashoh hynrei ka jingïaleh kam da jur ne mynsaw – kum haba dat da u dieng na ka khlieh ne ka met. Ki khynnah ki ïadat para khynnah bad kumta ter ter.

10. **Ïasong - Ïatap**

Ïasong : Ka mut khum ne teh song ha kano kano ka rukom ban skhem. Ha ka thaiñ khatar Blang, haba ong ïasong ka mut ïasong kwai song tympew.

Ïatap : Ka kham thew eh ïa u tympew, nalor kaba song sa tap lada ïa u 'wai-khylliap ne 'waidong. Ka mut ruh kano kano ka jingtam pud bad kurup ïa ka hok kiwei.

11. **Ïasuit - Ïashor**

Ïasuit - Ïashor: Ka long tang kawei ka ktien kaba thew ïa ka jingpynskhem ïa ka jutang da kaba ïasuit ïashor da ka kiad ne ïasmai ïaspot ha khmat u klong u skaw bad ki sakhi satar.

12. **Ïatim - Ïatla**

Ïatim : Kaba kren da ki ktien sniew ktien smeh bad ki ktien smai bad khot ruh ban wan ka jingpynjynjar bad jingpynshitom.

Ïatla : Ka thew haba pyndonkam tang da ki ktien sih, ktien sang suda khamtam haba don ka jingïakajia.

13. **Ïathuhkhana - Ïathuh-khadeh**

Ïathuhkhana : Kaba ïathuh ïa kano kano ka jingjia katba lah ban shem.

Ïathuh-khadeh : Ka thew ïa kino kino ki jingiathuh kaba pynsngewbha bad pynkmen ïa ka mynsiem.

14. **Ïew - Hat**

Ïew : Ka jaka ha kaba u paidbah u ïalang na ka bynta ban ïadie ïathied ïa baroh ki mar khaïi.

Hat : Ka dei hi ka ïew te hynrei ka kham thew ïa ki iew kiba rit. Ha ka thaiñ khatar Blang Riwar, ïa ka ïew ki ju ong da ka ktien hat khamtam ki ïew rit kum ka hat lyngkhat, ka hat lyngkhong, hat thymmai bad kiwei kiwei. Katba ïa ka ïew kaba kham heh bun ki ong ka ïew Pynursla, ka Ïewduh bad kumta ter ter.

15. **Ïing (ka -) - Sem (ka -)**

Ïing (ka -) : Ka mut ka jingtei kaba la shna kyrpang na ka bynta ban shong briew.

Sem (ka -) : Ka dei hi ka ïing kaba la shna ban shong ki jingri ne kaba pyndonkam na ka bynta ban buh ïa ki tiar ki tar. Ha ka rukom Khasi haba don ka ïing dei ruh ban don ka sem.

16. **Ïingbasa - Ïingbasuiñ**

Ïingbasa : Ka ïing shong shipor. Ka lah ban long ka ïingshong briew lane ka lah ruh ban long ka ïing die jingdie.

Ïingbasuiñ : Ka ïing kaba shu pynïeng ne shna malu mala na ka bynta kano kano ka jingdon kam bad sa khynra noh.

17. **Ïingsad - Ïingsunon**

Ïingsad -Ïingsunon : Ka dei tang kawei ka ktien. Ka ïing kaba shong ka syiem-sad bad ha kaba u Syiem u pyndep ïa ka niam ka rukom na ka bynta ka ïing bad ka hima.

18. **Ïong-ngit - Ïong-ngaiñ**

Ïong-ngit : Haba ïong synñia kum ha ka por mied lane haba ïong tlem kum ka rong ïong.

Ïong-ngaiñ : Haba ïong rben kum u pring ne u khiew ïong. Haba ïong ngit, dang ïohi teng byrngut byrnget, hynrei haba ïong ngaiñ, ym ïohi ei ei shuh.

19. **Ïoh - Kot**

Ïoh : Ka kham mut badon, babiang, badap bad ba bit ka rukom longbriew manbriew.

Kot : Ka thew ïa ka jinglah ban pynmih ne pynbiang ïa ka jingdonkam ne jingdawa.

J

1. **Jaka - Puta**

   Jaka : Ka mut ka khyndew, ka ïing shong ne kano kano ka bynta ba la pynkyrpang.

   Puta : Ka kham thew ïa ka jingbuh dak ïa ka jaka ne ïa u pud u sam ne kano kano ka bynta kaba la ker kut ne skut.

2. **Jakhlia - Jakhlaid**

   Jakhlia : Ka tngit, ka jaroi ne kaei kaei kaba la kyntait noh bad bym don dor shuh.

   Jakhlaid : Ka mut hi ka jakhlia hynrei kaba la sop lati, khleiñ ne umphniang bad kaba shitom ban pynkhuid khamtam ki jaiñ ki nep ne ki khiew ki pliang.

3. **Jaiñ - Nep**

   Jaiñ : Kaei kaei kaba la thaiñ na u ksai bad kaba la pynlong sopti bad kiwei kiwei.

   Nep : Ka thew ïa ka jaiñ kaba rben bad kaba pyndonkam na ka bynta ban kup thiah.

4. **Jaipdeh - Jaisngi**

   Jaipdeh : Ka mut ba alhia ba jaituh ban trei ban ktah (uba jaituh u dang trei teng, hynrei uba jaipdeh um ju kwah ban trei).

   Jaisngi : Ka mut bym mon ban trei ban ktah bad ba im tang ka thiah sngi.

5. **Jait (ka -) - Kynja (ka -)**

   Jait (ka -) : Ka mut ka kur ne ka khong ne kino kino ki jait ba don jingim. Ha ka ktien war khatar Blang, khong ka mut ka jait ne kur, ki ju ong khong majaw ïa ka jait majaw, khong lanoh ïa ka jait lanoh bad kumta ter ter.

   Kynja (ka -) : Ka thew hi ïa ka jait hynrei la ju kham pyndonkam bunsien ïa ki kynja bym don jingim ne ki rukom rukom ba ïasyriem jait.

6. **Jajah - Jathngan**

   Jajah : Ka ja daitthah, ka ja kaba la shet lypa ne kaba sah hadien ba la dep bam.

   Jathngan : Ka ja song kaba pynkhreh lypa na ka bynta ki nongleit jingleit sha ka jaka kaba kham jngai namar ïoh lap ka thngan ha lynti lane ka jasong ki nongrep ban bam mynsngi ha ka por shongthait na ka jingtrei.

7. **Jali - Ja-um**

   Jali - Ja-um : Ka dei tang kawei ka ktien, kaba mut, ba sngewtynnat, ba jem jai jai ba jemnud bad bym pyrkhing. Ha kine ki sngi, ïa ki briew kiba dei na ka ïing badonburom, la ju ong ki briew kiba jail-ja-um.

8. **Jalia - Jalaid**

   Jalia - Jalaid : Ka dei tang kawei kaktien, kaba thew ïa ka jinglong duk long rangli bym ïoh ban bam ha ka rukom kaba dei, la shu bam malu mala tang ban ïm namar bym biang ka kamai kajih.

9. **Jam - Kieh**

   Jam : Ka mut haba jur ka jingsawa ne ka jingïahylla ha kano kano ka rukom.

   Kieh : Ka thew ïa ka jingsawa ha ka rukom kumba khih win ne haba sawa hiw hiw -haw haw (ki khynnah skul ki ïakieh haba dang long klas lane ki khynnah rit ki ïakieh haba dang long jingïaseng).

10. **Janai - Jaton**

    Janai : Babeit ne babit bha, ka thew ïa ka jinglong ba thikna ba paka bha.

    Jaton : Ïa ka ktien jaton la pyndonkam lang bad ka ktien janai. Haba ong Janai-Jaton, ka mut khnang khnang lane wat pep (kum sngbha wan janai-jaton).

11. **Jar-Jar - Jir-Jir**

Jar-Jar : Haba long jai-jai bym jam lane win.

Jir-Jir : Ka mut hi jar-jar, bym don ba jam lane win. Haba jar jar, dang ïoh sngew hi ïa i sur bajem jai jai katba jir jir, ym ïohsngew eiei shuh. (Kum, ka ïing kaba jir jir ym don ba shong briew).

12. **Jahthait - Jahjrem**

Jahthait : Ka mut haba suk ka jingmut jingpyrkhat bad suk ruh ka met ka mynsiem.

Jahjrem : Haba jah pang ki thied ki jaw, ki khleiñ shyieng bad ki thied snam. Ka mut hi ka jingsuk jong ka met baroh kawei.

13. **Jemnud - Jemhon - Jemhin**

Jemnud : Ba don ka jinglong kaba jai jai bad don akor.

Jemhon : Jemhon, Jem hon hon lane Jemhin - ka thew ïa ka jinglong kaba jem kum u tyrso ne u soh uba la ih bha.

14. **Jngai - Rwang**

Jngai : Ka thew ïa ka jinglong pajih jong ka jaka, lada kaba kham jan ne kham jngai hynrei kaba don da ka jingthew.

Rwang : Ka mut ka jaka kynjah bad jngai bad ka bym da tip thikna. Ki ju ong borabor, ka ri khlaw kynjah, ka ri shyiap kynjah bad kumta ter ṭer.

15. **Jhur - Jhep**

Jhur : Ka dei ka ktien kyllum jong uno uno u jynthung uba long ban bam, lada dei ban bam ki briew ne ki mrad.

Jhep : Ka thew ïa ki jait kynbat kiba long ban bam bad shna dawai. Ka thew ruh ïa ka synrum ne jakhlia kaba mih hadien tang shu lah kha khun.

16. **Jingkoit - Jingkhiah**

Jingkoit : Ka mut ka jingïoh pat ïa ki jingshait hadien ka jingpang. Ka mut ruh ka jingshait bad jingkhiah krat bha bad bym don jingpang.

Jingkhiah : Ka mut ka jingkoit, ka jingkhiah krat bad ka jingkhlaiñ. Ka thew ïa ka jingkhiah krat bad jinglong khlaiñ ka met ka phad baroh kawei. (Haba ong, 'U briew uba khiah krad', ka mut u briew u bym don jingpang).

17. **Jingïap - Jingsap**

Jingïap : Ka mut ka jingkut noh ka jingim ne ka jingbym don shuh ka mynsiem ha ka met.

Jingsap : Ka thew ïa ka jingkjap ki thied ki jaw, ki khleiñ shyieng, ka jingduh noh ka bor pyrkhat bad bor sngewthuh. Teng teng ngi ju ong 'Uba ïap ka jingïatip lem', 'ïap ka jinglong mynsiem' bad kumta ter ter.

18. **Jingri - Jingdup**

Jingri : Ka mut ïa ki mrad kiba ri kyrpang bad ai jingmyntoi, kum ka masi ka blang, ka syiar ka sniang bad kiwei kiwei ki mrad.

Jingdup : Ka thew ïa ka rukom sumar : ka jingbsa bam, ka jingpynbiang ïa ki sem bad kiwei kiwei ki jingdonkam kiba ïadei bad ki mrad.

19. **Jingstad - Jingnang**

Jingstad : Ka mut ba don ka bor sngewthuh, ka jingshemphang bad ka jingtip ïa kiei kiei da kaba wad.

Jingnang : Ka kham thew ïa ka jinglah, ka jingtbit bad ka buit khamtam haba trei bad pyndonkam da ki kti ki kjat.

20. **Jot - Pei**

Jot : Ka dei ka ktien kyllum kaba kren shaphang ka jingjot, jingpra bad jingduh ki tiar ki tar, ki ïing ki sem bad kiwei kiwei; ka kren ruh shaphang ka jingbym bha shuh ka longbriew manbriew, ka longing longsem bad kiwei kiwei.

Pei : Ka mut ba long thliew ne krem. Ka jot ka thew naphang katba ka pei ka mut tang i bynta bynta.

21. **Jyntah - Jynber**

Jyntah : Kawei na ki jait jingbam ba la shet kyrpang kum ka doh, dohkha bad kiwei kiwei ban bam bynrap lang bad ka ja ne atta khamtam ha ri India jong ngi.

Jynber : Ka mut ba ïa ka jyntah hap ban ber ka mluh, u shynrai, u musli-musla bad kiwei kiwei.

22. **Jynjar - Jyntrah - Jynjar Trah**

Jynjar trah: Ka dei tang kawei ka ktien kaba thew ïa ka jingshitom bad pisa ka jingmut jingpyrkhat namar kano kano ka daw kaba wan jia ha ka jingim. Ka thew ruh ïa ka jingshem jingeh laiphewjait, lada kaba rit ne kaba khraw bad kaba neh slem slem.

Jyntrah : Jyntrah lane jynjar-trah ka mut haba khuslai lynter ka mynsiem namar ba wan ki jingpang laiphewjait bad kiwei kiwei ki daw kiba pynsuhsat ïa ka jingmut jingpyrkhat.

23. **Jyngkit - Jyngbah**

Jyngkit : Kaei kaei kaba dei ban kit lada ha ka khlieh ne ha ka tyrpeng; ka jingbah khlieh ïa ka kam ka jam ne kano kano kaba la aiti ba dei ban pyndep - ka kham thew ïa kaei kaei kaba khia.

Jyngbah : Ka jyngkit bad jyngbah ki long ki ktien kiba don kajuh ka jingmut - kim da ïapher eh kawei na kawei pat. Jyngbah lane bah ha ka jingmut kaba lyngkot, ka mut kit ne bah ïa ki tiar ki tar ne kiei kiei ha khlieh ne ha tyrpeng.

24. **Jingbuh - Jingsat**

Jingbuh - Jingsat : Ki dei tang kawei ka ktien kaba mut ki mar ki mata, ki iing ki sem bad kiei kiei baroh kiba don ha iing, ka khyndew ka shyiap bad ka nongmei nongpa baroh, kaba buh khamtam na ka bynta ka pateng kaba nang mih ter ter.

25. **Jingpang - Jingjhia**

Jingpang : Ka thew ïa ka jingbym koit bym khiah krat lane ka shitom ka met ka phad bad ka mynsiem. Ka jingpang ki don bun rukom : don kiba pang ka met ka phad bad kiwei pat kiba pang ka jingmut jingpyrkhat ne ka mynsiem.

Jingjhia : Ka mut ka jingsuh jingthar, ka jingsat syllang, ka jingktha ka met ka phad, ki khleiñ shyieng bad ki thied snam na ka daw jong ka jingpang.

26. **Jumai (u -) - Khmi (u -)**

Jumai (u -) : U khynñiuh ne ka jingkhih bad ring ka sla khyndew.

Khmi (u -) : U dei hi u jumai (ïa kane ka ktien la ju kren ne pyndonkam da ki Khasi ba shong ha khatar Blang).

27. **Jyllun - Lymphuiñ**

Jyllun : Ba ishongkhia, ba tylli ka met ka phad bad itynnat. Ngi ju ong, Ine i samla iba bhabriew jyllun'.

Lymphuiñ : Ba jliah bad phyrnai ka sniehdoh bad pyllun bad heh itynnat. Ngi ong, 'une u samla uba bhabriew lymphuiñ'.

28. **Jynduh - Jyntan**

Jynduh : Ka mut kaba duh syndon ne wai noh ne kut artat.

Jyntan : Ka jingduh noh kaba shuh long kynsan kynsan ne kyndit kyndit khlem poi pyrkhat bad khlem da sngewthuh.

29. **Jyrhoh - Jyrham**

Jyrhoh : Ka lyer kaba mih kynsan kynsan shabar na ka shyntur ne na ka ktien ryngkat bad ka jingsawa kaba long na ka daw ka jingring bad pynhiar mynsiem ne na kano kano ka daw kaba ktah ïa ki tor bad kiwei kiwei ki dkhot met.

Jyrham : Ka sur kaba jam kaba pynmih khnang kumba jyrhoh ha kata ka rukom ba kiwei kin ïohsngew.

30. **Jyrmi - Jyrthah**

Jyrmi : U jait jynthung uba jwat u thied bad uba pur ne snoh halor dieng. U pynmih ka um kaba sngur bad shngiam ban dih.

Jyrthah : Uwei pat u jait jyrmi uba pynmih ka um kaba lieh kum ka dud bad kaba pyndonkam na ka bynta ban shna dawai.

L

1. **Lak (ka -) - Putit (ka -)**

Lak (ka -) : Ka pyni ïa ka jingdon peisa, lada shi lak ar lak ne katno katno lak.

Putit (ka -) : Ka thew ïa ka jingdon spah, ka jingdon ka nongkynti bad ïa ka jingroi bad jingman bha.

2. **Lait (ka -) - Let (ka -)**

Lait (ka -) : Ka mut ka jingbakla, ka jingsngewthuh ne jingshim bakla ne kano kano ka jingleh ka bym ïadei bad ka lait na kaba mut ne thmu.

Let (ka -) : Ka dei ka ktien lyngkot jong ka 'klet', ka mut, bym kynmaw, bylling ne kum iehnoh bad kumta ter ter; ha kawei pat ka liang, ka mut, kaba jam palat ne kaba pynkheiñ hukum ne kaba leh bym dei.

3. **'laliar (ka -) - 'lalong (ka -)**

   'laliar (ka -) : Ka sla kaba mih ha kliar eh jong ki tnat dieng, kaba jem bad kaba ju pyndonkam ha ka jyngkñia.

   'lalong (ka -) : Ka sla kaba dang shu sdang mih ne long bad kaba dang lung.

4. **Lalot - Kangar**

   Lalot : Ka mut ka jingkwah bym dei ban nang pynheh ne pynbun shuh ïa la ka jong nalor kaei kaei kaba la don lypa. Ka mut ruh ka jingkwah eh ban leh eiei ne ban ïoh lane ba jham madei ha ka bam ka dih.

   Kangar : Ka Kham thew ïa ka jingbam kyrkieh bad bam pieh khlem kdang shuh lada katno katno ruh.

5. **Lamdoh - Lamkah**

   Lamdoh - Lamkah : Ka dei tang kawei ka ktien kaba mut ba ha ka sngi kyntiew kurim, ki phah lam ïa ka ja ka doh shi khiew ar khiew (khamtam ka dohsniang) sha ïing kmie u shynrang mynstep ba un bam shwa ban mih na la ka ïing ban pyndep ïa ka niam ka rukom.

6. **Lamher - Lamphut**

   Lamher : Ka kham mut ïa ka jingiai kwah jingbam ne ka jingïaithngan kaba shiphang shiphang; ka mut ruh ïa ka jingbym pyrkhat ne bym salia haba leh ei ei khamtam kaba ïadei bad ka kam peisa tyngka.

   Lamphut : Ka thew ïa ka jingïai pynsyrwa ne jingpynlut phut kai kaba khlem sngewthuh ne khlem pyrkhat.

7. **Lamwir - Lamtham**

   Lamwir : Ka kham mut ba kulmar ka jingmut jingpyrkhat bad ba la bakla ka ïaid ka ïeng bad ka trei ka ktah bad kiwei kiwei.

   Lamtham : Ka mut ka jingkhih win, ka jingkynrum-kynram bad ka jingkulmar kaba mih na ka daw ka jinglamwir.

8. **Lamynwei - Lamynnor**

   Lamynwei : Ka mut ïa ka snem kaba la leit noh, lada shi snem, ar snem ne katno katno snem.

   Lamynnor : Ka thew ïa ka por ba la leit noh, mynshwa eh ne ka por barim bajah.

9. **Lapbah - Lapsan**

   Lapbah : U slap uba jur katta katta.

   Lapsan : U lapbah uba ther kynsan kynsan uba pynlong umsaw bad uba pyndap ïa ki wah bad ki khap ki khum.

10. **Laplieng - Lapdar**

    Laplieng : Ïa kane ka ktien la pyndonkam borabor bad ka ktien 'ym' = ym laplieng, ka mut ba la slem palat ym lap shuh ïa ka lieng.

    Lapdar : Ka mut bym lah shuh ban ïohi ïa ka dur ka dai jong ka lieng lane ym lah ban ïohi shuh wat tang ïa ka syrwet jong ka kaba ngi ong ka 'dar-lieng'.

11. **Lapmied - Lapïong**

    Lapmied : Haba lap ka por mied lane, da kumwei pat, haba pynsyrwa kai ïa ka por khlem pyrkhat lane khlem synshar.

    Lapïong : Ka mut ka jingpynlehnoh-ei ïa ka por, sngi bad mied, khlem jingmyntoi.

12. **Law - Loit**

    Law : Ha ka jingmut kaba lyngkot ka mut kaba law ia ki jaiñ lane ki sopti kiba kup ne phong ha ka met. Ha kawei pat ka jingmut, ka long ban weng noh ne iehnoh ïa kaei kaei ka kaba dang thmu ban leh ne kaba la dep leh.

    Loit : Ka kham thew kaba loit ïa ki ksai juti, ban dup law ïa ka lane kaba loit ïa kiei kiei kiba la syrdoh ne suhsat.

13. **Lkhit - Lkhai**

Lkhit : Kiei kiei kiba rit baria, ba lyngkhot lyngkhai bad bym larkam shuh.

Lkhai : Ka mut bym jwat bad ba jem ba phot phot.

14. **Lehbeiñ - Lehkhoh**

Lehbeiñ : Ka mut bym leh bha lane leh sbun; ha ka ktien ka kham eh, ka mut leh shukor, leh sniew bad shun.

Lehkhoh : Ka mut ba nalor ka lehbeiñ kynthup sa ka tim ka mai da ki ktien kiba eh bakhor bynrap sa ka shoh ka dat.

15. **Leh khynraw - Leh khyndeiñ**

Leh khynraw : Leh bhabriew lem bad ka riam kaba bha, kaba itynnat bad khuid khamtam ki samla.

Leh khyndeiñ : Ka mut lehkhynraw lem bad ka leh donburom, leh donakor bad leh itynnat kum ki khun samla.

16. **Lehraiñ - Lehsuiñ**

Lehraiñ : Haba sngew kumba ym nud ban pynpaw ïa ka dur khmat ne ka khmat khamtam ha ki briew kiba don burom.

Lehsuiñ : Ba jngai ka rukom leh ne ka rukom ïadei bad ki marjan marpa khamtam ïa ki para-briew.

17. **Leit (ka -) - Wan (ka -)**

Leit (ka -) - Wan (ka -) : Ka leit ka wan ka dei tang kawei ka ktien kaba ju pyndonkam borabor khamtam haba ïadei bad ka ïaid ka ïeng, ka trei ka ktah bad ka kamai ka kajih.

18. **Lok (u -) - Jor (u -)**

Lok (u -) : U para ba ïa ithuh ithaw, uba don ka jingïadei ïajan bad ka jingïaieid.

Jor (u -) : Ka thew ïa ka jinglong tynrai ha ka jingïajan, ka jingïadei bad ka jingïaieid. (Bad u lok dang long ban ïa khlad hynrei bad u jor shitom ban ïakhlad).

19. **Lorni - Lorhap**

Lorni : Ka mut kaba pynlut ïa ka por ka bor bad kaba im sngi tang ban ïathuhtang ïathuhkhana bad tuklar ïa ka kam kiwei khlem da pyrkhat ïa la ka long rynïeng bad ïa la ka ïing ka sem.

Lorhap : Ka thew ïa ka jingpynlait por bad pynlut sngi ban rung ban mih bad ban tuklar ïa ka kam kiwei.

20. **Luk (u -) - Lak (u -)**

Luk (u -) - Lak (u -) : Ka dei tang kawei ka ktien, ka mut u paidbah ba bun balang, u thap-u-dap, u 'riew paidbah ne paidbhur.

21. **Lutphut - Lutsha**

Lutphut : Ka jingpynlut kai ne pynsyrwa kai ïa kaei kaei ka bym pynmyntoi ne ka bym seisoh.

Lut-sha : Ka mut ba la lut hi khoit ym don eiei shuh, lada ka peisa, ka bam ka dih bad kiwei kiwei. Haba lut phut dang don kaba tyngkai teng hynrei haba lut-sha ym don jingtyngkai eiei ruh.

22. **Lyng-a - Pisa**

Lyng-a : Ka mut bym don jingsuk, jinghun ne jingthanda eiei ha ka met ka phad bad ka jingmut jingpyrkhat.

Pisa : Ka thew ïa ka jingdik, jingdiaw bad jingjynjar ka mynsiem. Ki ju ong, **ka peisa, tyngka kaba pynpisa ïa ka mynsiem.**

23. **Lyngkha - Risai**

Lyngkha : Ka mut ka jaka rep, kaba dang rep bad ka ban iai rep. Ki nongrep Nongkrem ki ju ong leit lum, ka mut leit lyngkha. Ha kine ki sngi mynta, ïa kano kano ka jingtrei ki ong, 'lyngkha', ki sngewtynnat ban pyndonkam ïa kine ki ktien namar ka don ha ki ka jingmut kaba ïar.

Risai : Ka thew ïa ka lyngkha kaba la iehnoh shipor bad sa trei ne thung jynthung pat hadien. Borabor, ka kham mut ïa ka 'Syllai'.

24. **Lyngkhot - Lyngkhai**

Lyngkhot : Lyngkhot ka mut ka dkhot, ka bynta, ka syrdep ne kaei kaei kaba tang kawei.

Lyngkhai : Ka mut bym jwat, ba jem phot phot bad sdang pra. Ka mut ruh ïa kiei kiei kiba rit baria kiba pra ha madan madiah.

25. **Lyngkhuit - Lymbiang**

Lyngkhuit : Ka mut ba khlem phong jaiñ ne khlem sop eiei.

Lymbiang : Ka mut bym biang, bym pura ne paka.

26. **Lyngngoh - Lyngngaiñ**

Lyngngoh : Ka mut haba sngewphylla ne iphylla ïa kaei kaei khamtam ka bym pat ju ïohi ne ju jia.

Lyngngaiñ : Ka mut haba i lyngngoh bad dum ka jingmut jingpyrkhat.

27. **Lynñiar - Lympat**

Lynñiar : Ka kham thew ïa ka rukom hylla ne pyrta kumba ïam, haba don kano kano ka jingjia ne haba jur ka jingpang ne jingsuh jingthar.

Lympat : Haba pynhap ne lynthaw ha khyndew ne hangno hangno ha ka rukom kaba kham jur bad tyngeh.

28. **Lyntang (ka -) - Thaboh (ka -)**

Lyntang (ka -) : Ka kynja dieng lyngkhot kaba jrong bad madan kaba tar na ki dieng dawdong. Ka lah ban long kaba stang ne rben.

Thaboh (ka -) : Ka mut hi ka lyntang hynrei kaba kham heh, kham ïar bad kham rben kaba tar na ki dieng tylli. Kiba kum kine ki jait lyntang ki don ha ki ïing Khasi khamtam ha ki thaiñ ri war. Mynta ki la nang duh nang duh.

29. **Lynti - Syngkieng**

Lynti : Ka kham mut ïa kano kano ka jaka kaba la shna ne pynbeit khnang ban ïaid ban ïeng, lada ka long ha khyndew, ha duriaw ne ha suiñ ne ka lah ban long ka lynti kaba ïaid ki mrad ki mreng bad kiwei kiwei.

Syngkieng : Ka surok ïaid paidbah, lada ïaid da ka kjat ne da ka kali bad kaba pynïasoh kawei bad kawei pat da ki jyngkieng ne ha kano kạno ka rukom shna.

M

1. **Madan - Madiah**

Madan : Ka kham mut ïa ka jaka kaba beit bad ryntih ka bym don kaba at ne them.

Madiah : Ka mut hi ka madan hynrei kaba kham rit, kaba don pateng-pateng. Ha ka thaiñ Jaiñtia ka mut hi ka madan.

2. **Mai - Tim**

Mai : Ka mut sneng ne pyni hynrei kaba pyndonkam da ki ktien kiba khor, teng teng ka kynhied artat.

Tim : Ka mut ka jingkren kaba sniew kaba khot ïa ka jingpynjot bad jingjynjar, lada ïa lade lane ïa kiwei pat ha kano kano ka rukom.

3. **Makna - Khawra**

Makna : Ka mut haba ka jingim ka kut tang ha ki kam kai bad sngewbha namar bym biang ka kam ka jam bad kiwei kiwei.

Khawra : Ka thew ïa ka jingim kaba suda ka jingmut jingpyrkhat bad bym larkam eiei ruh em.

4. **Maïan – Saïan - Maïet**

   Maïan : Ka mut kaei kaei ka bym lah shemphang, kaba pynlyngngoh bad kaba palat ïa ka bor sngewthuh. Ha kawei pat ka liang, ka mut ka jingïajan ne ïasyriem dur.

   Saïan – maïet : Ka bor sngewthuh ne ka sap ban bishar lypa na kiei kei kiba ïohi bad ban ïathuh ne batai lypa ïa kiei ki ban sa jia. Ki tymmen khasi ki lah ban batai lypa ïa ka jinglong ka mariang, ka jingkylla ki aiom na ka jingïaid lynti ka lyer, ka jingkhih ki jakoid, ki ñiangring, u kor, u dkhiew bad kumta ter ter.

5. **Maitang – Maitait**

   Maitang : Ka mut ba kyndiah ne ieh noh shisyndon khamtam ïa ka jingmlien kaba sniew.

   Matait : Ka mut ka jingkular ne jingsmai ban iehnoh ne kyntait shi syndon ïa kaei kaei ka bym ïadei bad ka jingim longbriew manbriew.

6. **Mapik – Adkar**

   Mapik : Ka mut kaba shu pdeng, bym duna lane palat than lane kaba pynduna na ka jingleh ne jingpalat than.

   Adkar : Ka mut haba leh eiei kat ban biang, ba leh antad, sumar bha bad ba kunai.

7. **Mar – Mata**

   Mar : Ka kham mut ïa ki tiar ki tar, ki jingbuh jingsat ne kiei kiei kiba ñiew kum ki mar – ki lah ban long kiba kordor lane kiba duna ne poh ka dor.

   Mata : Ka mut kiei kiei ki bym larkam lane ki bym don dor – la ha ki tiar ki tar ne kiei kiei.

8. **Marjan – Marpa**

   Marjan : Ka mut bym da jngai, ba ha syndah ne ba markhap – ka lah ban long ka jaka ne ka por.

Marpa : Ka thew ïa ka jingïadei kaba jan lada ha kaba ïadei kur ne ïadei kha lane kano kano ka jingïadei kaba jan eh.

9. **Mastieh - Ryngkang**

Mastieh : Ka thew ïa ka rukom shad kaba pher ba pher ha la ka jong ka jong ka rukom kat kum ka jinglong ka jaitbynriew. Ha ka rukom Khasi, ha ka shad mastieh, ki nongshad shynrang ki tawiar pyllun pyllun kum ka jylli lem bad u syntiew ha kti kamon bad ka waitlam ha kti ka diang. Haba don ka shad mastieh, ka don ruh ka shad kynthei - ki kynthei ki shad shut-ïew hapdeng bad u shynrang u shad mastieh pyllun pyllun ïa ki kynthei.

Ryngkang : Ka mut ryngkoh ne kynthih ne rynsied na kawei ka jaka sha kawei pat lane ryngkoh na jrong sha them. Ha ka shad mastieh Khasi, u nongshad u rah ki kjat shalor haba shad ha ka rukom kumba ryngkang.

10. **Mat (ka -) - Pung (ka -)**

Mat (ka -) : Ka mut ka shynrong ne ka shyieng kaba pynlong da ka jingïasoh lang artylli ki shyieng, kum ka mat-khohsiew, matsohlah bad kiwei kiwei ki mat.

Pung (ka -) : Hangne ka kham ñiew ïa ka pung khohwah, pung-kti bad kiwei kiwei kiba pynïasoh lang da ki mat shyieng.

11. **Matlah - Matpei**

Matlah : Ka mut bym ïohi ne kah dum ki khmat.

Matpei : Ka mut ba la duh ne jot ki khmat, bym lah shuh ban ïohi. Uba matlah u dang ïohi teng hynrei uba matpei um ïohi eiei shuh.

12. **Met - Phad**

Met : Ka mut ïa ka dkhot met lane ka jinglong jong ka dkhot met jong u briew lane u mrad naduh shyrkait haduh ryndang.

Phad : Ka thew ïa ki bynta jong ka met baroh kawei. Ngi ju ong, ka met ka phad u briew kaba itynnat ne kaba khlaiñ.

13. **Minot – Ador**

Minot : Kaba ïai ïaleh ne ïai trei shitom ha ka rukom kaba beit bad ryntih.

Ador : Ka mut ka jingpynleit jingmut ne ka jingduriap ha ka rukom kaba kham bniah wat lada ka kham shim por, haba pule kot lane haba leh ïa kano kano ka kam.

14. **Mrad – Mreng**

Mrad : U dei u jingthaw ba don jingim, uba khih bad uba don jingsngewthuh hynrei u ïapher ne u jynthung uba don jingim ne na u briew ha ki bynta baroh.

Mreng : U dei u jait khñiang uba ïasyriem kum u mrad uba don reng bad uba ishyrkhei ban peit. Ki kynthei haba ki kum ktah ne pyndei ïa une u khñiang da ka kti, ki ju ong, 'phuit mrad mreng'.

15. **Mraw (u -) – Dkhar (u -)**

Mraw (u -) : U briew uba hap hapoh ka jingpynïaid ne jingsynshar kiwei pat. U dei u shakri uba la thied duh ne shakri jynduh.

Dkhar (u -) : U briew u bym dei na ka jait Khasi. Ha ka rukom pyrkhat Khasi, u dkhar u dei u nongwei uba ïasyriem hi kum u mraw.

16. **Mudui – Phirat**

Mudui : Ka dei ka ktien kaba ju pyndonkam borabor ha ka kam ïaleh pyrshah da kaba ud ne ai dorkhad ha ka aiñ ne kano kano ka bor synshar.

Phirat : Ka mut haba mudui dei ruh ban da ai nishan ne jer kyrteng artat ïano ïano bad ban sakhi halor kata kaba la mudui.

17. **Musla – Musli**

Musla : U kynja jingbam ba iewbih ba shna na ki jhur bad la ju pyndonkam ha kaba shet ïa ka jyntah kaba kham kyrpang bad kiwei kiwei.

Musli : Ka thew ïa kiwei pat ki jait jingber ba pyndonkam na ka bynta ban shet jyntah.

18. **Mut - Khan**

Mut : Ka kham thew ïa ka jingthmu ne jingpyrkhat. U briew u da mut shwa ban leh ne ban nym leh ei ei.

Khan : Haba shu kren lyngkot, khan ka mut bishar. Ngi khan kaba khmih biang ïa kaba la pyrkhat ne mut.

19. **Mynmied - Mynïong**

Mynmied : Ka mut ha ka por mynsynñia ne ka por thiah.

Mynïong : Ka long ha ka por ba dum ngiw-ngiw.

20. **Mynsiem (ka -) - Sngar (ka -)**

Mynsiem (ka -) : Ka dei ka ktien kyllum kaba kren ïa kaei kaei kaba im bad khih. Ka mynsiem ka shong ha ka met u briew, u mrad ne kino kino ki jait jingthaw ba im khih bad ba par.

Sngar (ka -) : Ka thew ïa ka mynsiem ki nongïap. Ha ka rukom Khasi, haba thep-mawbah, ki rah ïa ki shyieng jong ki nongïap na u mawshyieng ban leit buh ha u mawbah bad haba ki dei ban jam ïa ka wah sha shiliang, ki da pun da u ksai na shiliang sha shiliang ban ïaid ka mynsiem ki nongïap.

21. **Myntri - Korbari**

Myntri : U nongmihkhmat sha ka ïing u syiem. Ïa u myntri la jied na ka kur Bakhraw ban mih khmat bad ban ïashim bynta lang bad u Syiem ha kaba synshar ïa ka Hima Sima.

Korbari : Ka mut u nongïakorbar ne u nongïapynïaid ïa ka hima sima, ha ki bynta baroh.

N

1. **Nang-ang – Nanghap**

   Nang-ang : Ka mut ka jingpyrshang ban thaw ktien bad pynmih da ka sur ka bym shisha bad kaba sniew.

   Nanghap : Ka thew ïa ka jingpynhiar dor ne pynpoh dor ïa lade namar ka jingpyndonkam ïa u thylliej u bym shisha bad bym dei.

2. **Najan – Napa**

   Najan : Na markhap ne na marsyndah

   Napa : Ka mut hi najan tangba naba ïohi bha ne naba shynna bha.

3. **Nap (ka -) – Bili (ka -)**

   Nap (ka -) : Ka dei ka tiar kaba pyndonkam ban khap ei ei khamtam ha ïing ha sem.

   Bili (ka -) : Ka dei ka tiar kaba pyndonkam kyrpang da ki kamar ne ki nongtrei shlem ha kaba rah ne khap ïa u narsaw, mohkhiew bad kiwei ki tiar ba trei ha shlem. Don ruh kiba pyndonkam ha ïing na ka bynta ban rah ïa ki khiew shet na ka ding.

4. **Nar – Kynda**

   Nar : U dei u kynja tiar ne met uba eh ba la ïoh da kaba saiñ na ki marpoh khyndew.

   Kynda : Ka hat-kari ne ka nar kaba pyndait sbak ha ryndang kti u nongtuh ne u nongkam sniew ba yn lah ban ïalam ïa u sha phatok. Teng teng, la ju ong ruh 'Ka nar ka Bili' kaba thew ïa kajuh ka jingmut.

5. **Narud – Nakiar**

   Narud : Ka mut najan, na syndah ne na shabar naba lah ban ïohi.

   Nakiar : Ka mut na jngai kham bunsien, na bym lah ban ïohi.

6. **Nep (ka -) – Tung (ka -)**

Nep (ka -) : Ka kham mut ïa ka jaiñ kup thiah. Lada kaba stang ne rben, kaba sting ne khia.

Tung (ka -) : Ka thew ïa kiwei kiwei pat ki jaiñ kup-thiah. Ha u 'Nai-tung, ju don u slap lai mied, hynñiew mied, khatlai mied bad khat khyndai mied; haba slap lynter bun sngi bun mied ki jaiñ ki nep ki bthuh bad lam iew-tung; ynda rang ka bneng bad shai sngi bha ki ju thad ïa ki jaiñ ki nep kiba la iewtung.

7. **Nia (ka -) – Jutang (ka -)**

Nia (ka -) : Ka mut ka jingpyndonkam ïa ka bor ban pyrkhat bad pynshong nia ïa kaei kaei. Ka nia ka ïaid ryngkat ryngkat bad ka daw, namar khlem ka daw ym lah ban pynshongnia.

Jutang (ka -) : Ka mut ka jingïakren ne jingïateh ba don bad ka jingïakut. Ha ka jutang ne jingïateh hapdeng U Blei bad u briew ka don ruh ka hukum.

8. **Niam (ka -) – Rukom (ka -)**

Niam (ka -) : Ka mut kano kano ka rukom jingngeit ne jingmane Blei lane ka jingithuh u briew ïa u Blei ïa uba dei ban ngeit, ban mane, ban kohnguh bad ban aiti ïa la ka jingim.

Rukom (ka -) : Ka dei ka dustur ne kaei kaei kaba ju leh, ju mlien bad pynskhem da ki briew.

9. **Nongsam (ka -) – Nongpied (ka -)**

Nongsam (ka -) : Ka peisa, ka rupa, ka ksiar ne kano kano kaba la thang lang bad ka met ïap ïa kaba ki nongkylla thang ki ïoh bynta da kaba ïasam hapdeng jong ki.

Nongpied (ka -) : Ka mut hi ïa ka peisa, ka ksiar, ka rupa ne kano kano kaba dei ban ïa ïoh bynta lang da kaba ïasam ne ïapied katba ïoh, lada khyndiat ne shibun. Pied ka kham mut kaba kad da ka kti khamtam da pynïeng.

10. **Nongshat - Nongkheiñ**

Nongshat : Ka thew ïa u nongkhan uba hadien ba la dep tim-kñia bad kyrpad kyrphon na U Blei Nongbuh Nongthaw u lympat ne shat ïa ka pylleng ha diengshat bad sa bishar ïa ka dak ka shin kaba paw ha ka shynrong pylleng kaba lyndang bad pyllup kaba khot ka 'Lar-ka-Kem'.

Nongkheiñ : Ka kham mut ïa u briew uba ït bniah da ka kñia ka khriam ïa uta u ksuid ha uba ka blei ka aiti ban pynshitom ïa u briew namar kao kano ka daw (peit - Nongaiksuid na ka 'Dienshohni'.

11. **Nongtymmen - Nongsan**

Nongtymmen : Ka mut ka nongmei nongpa, ka nongkynti ne ka jingdon jingem baroh kaba hap ha ki nongïoh pateng.

Nongsan : Ka thew ba ka nongtymmen ka dei ban nang roi nangsan katba nang mih ki nongïoh-pateng. Ka nongtymmen ka dei ka bynta trai kaba hap ha ka khun-khatduh bad kaba ym dei ban ïa bate ne ïabynta hapdeng ki khun bad ka bym bit ban die duh.

12. **Nonglieh (ka -) - Nongtem (ka -)**

Nonglieh (ka -) : Ka dei ka kynja nar kaba eh bad kaba shitom ban pyn-um.

Nongtem (ka -) : Ka dei ka rnong kaba stem. Ki khiew ki pliang kiba stem bad kiwei kiwei ki kynja mar kiba la duh la jot, la ju ong 'Nongtem'.

13. **Nongkong - Nyngshap**

Nongkong : Ka mut haba sdang ne ba shwa eh. Ka mut ruh ba heh duh ne ba kongsan.

Nyngshap : Ka thew ïa ka jingsdang jong kiei kiei baroh.

Ñ

1. **Ñiuhkhlieh - Ñiuhreng**

   Ñiuhkhlieh : U shñiuh uba mih ha khlieh.

   Ñiuhreng : U shñiuh uba eh bad rben uba mih ha khlieh.

2. **Ñiun - Ñiep**

   Ñiun : Ka mut ba synjor bad tlot ka met bad kiwei kiwei.

   Ñiep : Ka mut nalor ka tlot lem bad ka khih ñiep-ñiep.

3. **Ñiut - Ñier**

   Ñiut : Ka mut u kynbat ne uno uno u phlang ne jynthung uba mih kynrei ha ki jaka baroh.

   Ñier : Ka kham thew ïa u jait phlang uba rit bad stang uba lang halor maw ne ki jaka kiba sngem .

P

1. **Pang - Jhia**

   Pang : Ka dei ka ktien kyllum jong baroh ki jait jingpang. Ka kham thew ïa ka jingshitom bad ka jinglong bym koit bym shait bha ka met.

   Jhia : Ka mut haba pang bynrap sa ka sat syllang ne suh ka met ka phad. Ha ki Khasi kiba shong sha ki thaiñ sepngi ki pyndonkam da ka ktien 'Jhia' kaba mut, haba pang bynrap sa ka tlot ka swai bad jem ka met.

2. **Pangah - Pangaiñ**

   Pangah : Ka kham mut haba pynkhih khlieh na kawei ka liang sha kawei pat.

   Pangaiñ : Ka mut ka jingdum ka jingmut jingpyrkhat namar kano kano ka daw.

3. **Pangkhrew - Pangkhriap**

   Pangkhrew : Ka jingpang kaba pynswai bad pyntlot ïa ka met bad kaba sah slem slem.

   Pangkhriap : Ka kham thew ïa ka jingpang shyieng pangmat bad ka jingshroiñ ki khleiñ shyieng bad ki thied snam.

4. **Paham - Pyntha**

   Paham - Pyntha : Khmih 'Dienshonhi'.

5. **Pahuh - Pahai**

   Pahuh : Ka mut kaba kham bun ïa kaba don lane kham dap kham biang tang ha ki bynta bynta.

   Pahai : Ka mut ka jingdap kyrhai ha ki bynta baroh.

6. **Paila - Pailaiñ**

   Paila : Ka mut u mawkordor.

   Pailaiñ : Ka thew ïa u kpieng lane u paila uba la suh lang ter ter da u ksai kat haduh ban biang ban deng ha u ryndang.

7. **Palat - Paliang** : Ïa ka ktien palat-paliang la ju pyndonkam lang ha kajuh ka poı 'ka mut' ba jngai ka jingïadei ne jingïaithuh ithaw.

8. **Palei - Pasiang**

   Palei : Ka mut ba shida, ba lui lui bad jemnud.

   Pasiang : Ka mut ba jai jai, ba suk ha ka rukom pyrkhat ne jingkren.

9. **Para trai - Para dkhuh**

   Para trai : U ne ka para ba kha na kajuh ka kmie u kpa.

   Para dkhuh : Ki para ba kha na kajuh ka kmie hynrei ki kpa ba ïapher lane na u juh u kpa bad ki kmie ba ïapher.

10. **Pateng - Pakit**

    Pateng : Ka thew ïa ka jaitbynriew kaba ïaid lyngba na ka por sha ka por lane na kawei ka pateng bynriew sha kawei pat.

Pakit : Ka kdew ïa ka por barim bajah bad kaba dang sah ha ka jingkynmaw.

11. **Peisa - Peilaiñ**

Peisa : Ka dei ka ktien kyllum ïa ka peisa, lada ka peisa khutia ne ka kot tyngka. Don pat kiba ong, peisa-tyngka; peisa ka mut ka peisa kaba rit, bad tyngka ka mut ka peisa kaba heh.

Peilaiñ : Ka thew ïa ka rukom pynmih bad ka rukom pynlut ïa ka peisa lane ka rukom pynïaid ïa ka peisa ha ka rukom kaba pher bapher.

12. **Peitmat - Peitmut**

Peitmat : Haba ym shym ïohthiah shuh lane haba la kham shait kham khiah krat.

Peitmut : Ka mut la kham shai ne kham sngewthuh.

13. **Phan (u -) - Kyrpad (u -)**

Phan (u -) : Ka kham thew ïa u 'lei long-ïing longsem, 'lei-longspah bad u 'lei-longsyiem.

Kyrpad (u -) : Haba pyndonkam lang ïa ka ktien 'u phan-u-kyrpad' ka mut ïa u 'lei-longspah uba kyrkhu ïa ka ïing ka sem, uba pynbha ïa ka kamai ka kajih bad uba pynroi ïa ka spah ka hajar ha la ïing.

14. **Phawar - Bynthah - Phawur**

Phawar : Ka dei ka ktien siat pharshi lyngba ka jingrwai kaba bunsien ar tylli ki lain ki ïahap ki jingkynnoh ha kata ka rukom ban pynwandur ïa ka jingsneng lyngba ka pharshi.

Bynthah : Ka mut ka jingpyndonkam ban kren ïa ki ktien kiba ïadei bad kiba sngewtynnat ban sngap.

Phawur : Ka kynja khubor kaba shu bna wur wur-wer wer bad ka bym ai jingshai kaba thikna.

15. **Phngit (I -) - Phnger (I -)**

Phngit (I -) : I dei i bynta iba rit eh lane iei iei iba rit tam ba her haba beh ka lyer.

Phnger (I -) : Iei iei iba rit iba long ha ka rukom kum ka 'dew pum pum.

16. **Phlang (u -) - Kynbat (u -) - Traw (u -)**

Phlang (u -) : U dei u jait jynthung ne kynbat uba rit ki sla bad stang bad mih kynrei ha khyndew.

Kynbat (u -) : U dei hi u jait phlang ne ñiut uba mih kynrei ha madan madiah ne ha khyndew.

Traw (u -) : U dei u jait phlang shah sngi uba kham rben ki sla bad la ju pyndonkam ha kaba sop-ïing.

17. **Phon - Pah**

Phon : Ka mut kaba shet kylla ne pynshoi ha ka rukom ban pynngat ïano ïano ha ka jingriam. Ka phon ka kham thew ïa kaei kaei kaba sniew.

Pah : Hangne ka mut ka rukom pynkwah ne ring pah ïa kano kano kaba thmu.

18. **Phur (ka -) - Siang (ka -)**

Phur (ka -) : Ka dei ka jingleh niam lehrukom da ki khunkha khunman ïa ka 'mei kha ha ka por thep mawbah. Ki khunkha ki wallam ïa u 'si-phur lem bad ki jingai sngewbha bad ka kmie kha ka pdiang ïa ki ryngkat bad ka jingkyrkhu kyrdoh ba kin roi kin pa.

Siang (ka -) : Ka kham thew ïa ka jingpynkhreh na ka bynta ban pynlong ïa ka jingleh niam. Ha ka jinglehniam, borabor, ki pynkhreh ka 'la kait, u 'dewsaw, u klong bad kiwei kiwei ki jingdonkam. Ka Dorbar sla u Syiem Nongkrem ha ka mied kaba khatduh jong ka pomblang ka long ka mied ainguh ïa U Blei Nongbuh Nongthaw ba la lah ban pyndep ïa ka niam ka rukom ha ki san sngi.

19. **Phyllaw (ka -) - Mynshem (ka -)**

Phyllaw (ka -) - Mynshem (ka -) : Khmih 'Dienshonhi'.

20. **Pla (ka -) - Synjap (ka -)**

Pla (ka -) : Ka jindiang ïa ki tiar ki tar ne kano kano ka kynja met kaba lah ban buh bad kaba lah ruh ban plied bad set.

Synjap (ka -) : Ka thew ïa ka pla kynsit kaba shu khum ne kynsit da u ksai ne tyllai na shyntur ka pla. Ïa kane ka pla la ju kham pyndonkam da ki 'men riewspah tymmen ka ban buh peisa. Ka long ka pla kaba kylluid kaba ju buhrieh ka krung ne ha syngkai.

21. **Pohjait - Pohrati**

Pohjait : Ka mut ba poh ka rukom jinglong jingim, ba khlem akor ba long riew madan ne 'riewpoh; ka mut ruh ba dei na ka jait kaba poh. Ki khar Hindu ki kham don ka jait bakhraw bad ka jait bapoh.

Pohrati : Ka kham thew ïa ka rukom kha kaba poh dor. Don bun ka rukom kha kaba pynpoh dor, kaba kha khun da kaba ïakai ïaïaid thala, kaba kha da kaba shongsang bad kiwei kiwei.

22. **Prew - Prap**

Prew : U siej, u phlang, u trew ne ki shynraiñ dieng kiba rit bad ïap bad la khum bad teh lang shi jaka kat ban biang ban rah ha kti ban tbeh ding bad ai jingshai.

Prap : Ka mut hi ïa ki siej ïap, ki shynraiñ dieng kiba rit bad ïap ne u phlang ba la khum lang bad teh skhem na ka bynta kiwei pat ki rukom jingpyndonkam, lada ka sop-ïing, ker kper ne thang ïa u sniang uba la ïap ban pynkhuid ne pynsaw doh bad kiwei kiwei.

23. **Pukir - Pukra**

Pukir : U briew uba len ïa lade ban pynïoh ïa ka hok da kaba pynshitom ïa la ka doh bad uba im ka jingim kaba pyrkhing. U pukir uba khem bun u dei na ka niam Hindu.

Pukra : U briew uba riam ïa lade kum u pukir bad uba leh ruh kum u pukir hynrei uba shang sakma na kawei ka jaka sha kawei pat khamtam ha ri India ban khrong peisa, khnang ban kyndoi jakpoh ïa lade.

24. **Pukri (ka -) - Kwar (ka -)**

Pukri (ka -) : Ka kynja pung kaba jylliew kaba la shna ne tih kyrpang na ka bynta ban ïoh um. Khamtam ha ki jaka kiba duna um kum ha ri shyiap. Ha ki thaiñ ri-war, ki pukri ki pyndonkam na ka byna ban pdem kwai.

Kwar (ka -) : Ka dei ka jingriam dohkhà ha ki jaka khriang. Ki pynap ïa kine ki jinriam ha ka por khmat synrai shwa ba kin hiar ki dohkha sha ki thwei ne wah bah ban shong ha ka por tlang.

25. **Pud (u -) - Sam (u -)**

Pud (u -) : Ka mut ka jingker ne ka kynroh ban ïada na ka jingwan rung ne tur ki mrad ne kino kino kiwei pat ki jait jingthaw. Ka long ruh ka jingpyni dak la ka jong ka bynta ne jaka ne ka khyndew.

Sam (u -) : Ka mut ka bynta ne bhah la ka jong kaba la pynïakhlad na kiwei pat khamtam ka bri ne ka khyndew da kaba buh jingker ne buh da u mawbri.

26. **Puja - Pukan**

Puja : Ka mut ka jinglehniam lehrukom ne ka kñia ka khriam kaba pyndep da ki katto katne ki briew kiba la jied kyrpang. Ka kham mut ka jinglehniam ki Hindu.

Pukan : Ka kham mut ïa kiwei pat ki jait jinglehniam leh rukom ki Hindu kaba ïa don bynta lang da ki paidbah khamtam ha ka sngi puja kynthup ruh ïa ka ïashad bad leh kmen.

27. **Pule - Puthi**

Pule : Ka mut kaba batai ne pynshai ïa ka jingmut; kaba pyrshang ban sngewthuh da kaba batai ïa ki dak ba paw shabar. Ka mut ruh haba bud bad haba pynmih thymmai hapoh la ka jingmut.

Puthi : Ka thew ïa ka jingpynleit jingmut haba pule kot, haba puson ne haba pyrshang ban wad bniah ïa kiei kiei da kaba pule.

28. **Pura - Puri**

Pura : Ka mut ba dap, ba biang, ba ym don jingduna.

Puri : Ka thew ïa ka jingbiang bad ka jinglong janai.

29. **Puria - Purap**

Puria : U ktung na u dohkha rit ba la thad pynrkhiang bha.

Purap : U jait ktung uba kham rit shuh shuh ban ïa u puria.

30. **Pynshoi - Pynshad**

Pynshoi : Ka mut kaba khroh ne pah ne pynbor ban leh ei ei khamtam ïa kaba sniew.

Pynshad : Ka mut kaba pynlamwir lane ïalam bakla da ka jingpynshoi.

31. **Pynthor - Hali**

Pynthor : Ka mut ka jaka rep kba kaba la shna kyrpang ha ka jaka kaba sngem ne ktieh bad kaba lah ban ioh pahuh ka um.

Hali : ka jaka rep kba ha pynthor ha kaba ïa ki jaka jaka la pyniakhlad da ki stir ne u stong den.

32. **Pyrkhat - Pyrdaiñ**

Pyrkhat : Ka mut kaba khan ne mut ne bishar khamtam haba ïohi ïa kaei kaei kaba paw habar.

Pyrdaiñ : Ka thew ïa ka rukom korbar bad ka jingpynïaid ne jingpyntrei ïa ka kam ka jam. Borabor, la ju pyndonkam lang ha kajuh ka por ïa ka ktien 'pyrkhat pyrdaiñ' ka mut, nalor ka jingpyrkhat donkam ruh sa ka jingpynïaid.

33. **Pyrnon - Nohtah**

Pyrnon : Ka dei ka jyngkieng kaba shna kyrpang da ki diengtylli diengrit ne ki siej-bah na ka bynta ban kiew ha tnum ïing ne kiew dieng bad kiwei kiwei. Ki nong Sadew ki ju khot 'pyrnon' ïa kane ka jyngkieng bad ka lah ban long kumta ha kiwei kiwei ki jaka.

Nohtah : Ka jyngkieng ba la shna da uwei u dieng tylli ne dieng lymbong da kaba ot kyrdon kyrdon ha ka jyngkieng dieng heh. Ki nongrep ki ju pyndonkam ïa kane ka jyngkieng da kaba pynsnoh ha ki jaka ba long riat ne thiep bad shisien ba la buh ym ju pynkhih shuh.

34. **Pyrha - Dusuiñ** : Khmih 'Dienshonhi'.

35. **Pyrsi - Pyrkat**

Pyrsi : Ka mut kaba thied bad die khutia, ki ju ong, 'u khaw-pyrsi', ka kiad-pyrsi bad kumta ter ter. Borabor, ïa ka dukan 'die pyrsi' la ju ong ka dukan 'die tuh die rieh' khlem da ïoh bor, la da na u Syiem ne ka Sorkar.

Pyrkat : Ka kham mut ïa ka jingthied bad die lang.

R

1. **Rangli - Juki**

   Rangli : Ka kham mut ïa ka briew kaba duk kaba kyrduh, kaba sah marwei lane ka bym don lok.

   Juki : Ka kham thew ïa ki khunswet ki bym don kmie don kpa shuh.

2. **Rah - Rong**

   Rah : Ka mut kaba kyntiew ne bah ne kit ha ka kti ne haba pyndonkam da ki kti.

   Rong : Ka mut kaba rah ne kit bak kum haba rah ha ki bniat kumba rah khnai ka miaw ne kumba rah doh u ksew ne kumba kit k um saw ïa ki dieng ki siej.

3. **Raibi - Rainot - Bitbai**

   Raibi : Ka jingpynbit sniew ne jingpynbit tngit kaba pynthoh dak thohbria bad kaba hiar pateng.

   Rainot : ka kham thew ïa ka biah phongrai ne ka jingpynbudnam sniew da ki kam jakhlia.

   Bitbai : Ka raibi kaba ïabit bad kaba pynthoh bria bad hiar pateng. U Radhon Sing Berry u ong, ïa ka raibi ka bitbai trei shi trei; haba la ïoh i kha i kurim, (Akor Khasi pp. 18).

4. **Raitong - Rainot**

   Raitong : Ka kham mut ïa u briew uba duk ba kyrduh, uba sah marwei khlem nong sumar.

   Rainot : Ka mut hi ïa u briew uba shah lehbeiñ, ban beiñ ha kano kano ka rukom, lada na ïing kur ne ïing lok.

5. **Ram (ka -) - Shah (ka -)**

   Ram (ka -) : Ka dei ka bynta ne ka peisa kiwei kaba dei ban ai kylliang ne siew pat.

Shah (ka -) : Ka mut hi ka ram kaba shah namar ka jingshim kylliang da ka peisa lane da kaba shim bnai ïa ka jingbam ha kano kano ka rukom bad kaba shah ban siew ha ka por ba la buh.

6. **Rat – Thiew**

Rat : Ka mut kaba phut ne rat ne pynduh naduh tyllong ïa u tynrai khamtam ïa ki kynja bah heh, lada ïa ka 'diengkhong ne kano kano.

Thiew : Ka mut hi kaba phut ne rat naduh tynrai khamtam ïa ki kynja barit, kum u phlang, u kynbat bad kiwei kiwei.

7. **Rem – Ksan**

Rem : Haba shah jop ne haba leh pop ne leh kam sniew.

Ksan : Haba jop ha ka jingleh thong ne kano kano ka jingïaleh khamtam ha ka kam mokotduma.

8. **Rep – Riang**

Rep : Ka kham mut kaba thung ne buh ïa u symbai hapoh khyndew ha ka rukom kaba pher bapher.

Riang : Ka mut haba thung ïa u symbai ha ka khyndew ne haba buh ïa kiei kiei ha ka rukom kaba beit bad ryntih.

9. **Rngiew – Rwiang**

Rngiew : Ka dei ka jinglong bakyrpang kaba ïadei bad u briew shimet shimet, ka long ka jingai bakordor U Nongbuh Nongthaw kaba da pun da kha bad kaba nangsan nangroi. La ju ong borabor, u briew uba 'Eh' ne 'Jem' rngiew; uba heh ka bok ka rwiang, uba 'Shong ksaw'; ka dei ka maïa kaba U Nongbuh Nongthaw u ai bad kaba shitom ba u briew un sngewthuh ne shemphang.

Rwiang : Ka dei ka peisa ne ka hok kaba long kawei pat ka jingai ba kyrpang ha u briew shimet shimet. La ju ong 'Uba bha ka bok ka rwiang', ka mut ïa kaei kaei kaba u leh ne u trei ka ju long bha.

10. **Rhah - Rhing**

Rhah : Ka kham mut ïa ka mynsiem kaba pihuiñ ne bishni ïa ka kam ne kaei kaei kaba dei jong kiwei pat. Borabor, na ka jingrhah ka mih ka mynsiem ban pynjot ne ban pynsniew.

Rhing : Ka mut kaba ïai ap ne ïai sah ha ka juh ka jingmut khlem kylla.

11. **Riam - Beit**

Riam : Ka mut ban phong ban kup bad ban pyndonkam da ki jaiñ ha ka rukom kaba ïadei dur bad ka jingim longbriew manbriew.

Beit : Ka thew ïa ka jinglong kaba beit, kaba ryntih bad itynnat, lada ïa ka jinglong jingim, ka riam ka beit ne kano kano.

12. **Riat - Ram**

Riat : Ka dei ka jaka ne ka thiep kaba jrong kaba shu ïeng beit naduh khlieh haduh trai bad kaba shitom ban hiar ban kiew.

Ram : Ka thew ïa ka jaka maw khohruh khohram ne ka sham sham bah kaba shitom ban ïaid ban ïeng lane ban hiar ban kiew.

13. **Risa - Duhoi**

Risa : Haba pyrta ne kynkaw ha ka rukom kaba leh kmen leh sngewbha.

Duhoi : Ka dei ka jingrisa bad ka jingleh kmen leh sngewbha lem bad ka jingpyrta da kaba ong 'Hoi hoi kiw'.

14. **Rit - Ria**

Rit : Ka mut bym heh, ba shi khunmaitnia ne ba khim eh.

Ria : Rit-ria, borabor, la ju pyndonkam lang ïa kane ka ktien ha kajuh ka por, kaba mut rit haduh katta katta ne rit shikatdei.

15. **Rong - Rup**

Rong : Ka kham mut ïa ka bynta kaba shalor kaba paw bad shai. Ka rong ka lah ban long kaba itynnat bad ka lah ruh ban long ki bym itynnat. U Dorji haba u mut ban suh ïa ka jaiñ ne sopti ne kano kano ka jaiñphong, u buh ïa ka rong shalor bad ïa ka rup shapoh. Ha kane ka juk mynta, don ki jaiñ ki bym lah ban pynïapher ïa ka rong bad ka rup.

Rup : Ka dei ka bynta kaba shapoh ne sha lyndet, kaba dum rong.

16. **Roi - Pa**

Roi : Ka mut haba nangkha nangmih, nangsan bad haba nang ïaid shaphrang kiei kiei.

Pa : Ka mut ïa u kpa u nongpynkha, nongpynsan bad nongpynroi. Bunsien, la ju ong ruh 'u kpa uba lah uba ïai, u nongpynsan u nongpynroi'. U Radhon Sing Berry ha ka 'Jingsneng Tymmen' u ong,

"Ma phi baroh ruh ko khun ko pyrsa
To ïoh ha ka akor babha shisha;
Ba phin tang sah la ka nam ka burom,
Ba phin tang roi tang pa man ka aiom"

17. **Ruma - Rutit**

Ruma : Haba long kumba lam biej ne leh biej bad haba leh ne kren ruh ym don jingmut eiei.

Rutit : Ka pynpaw ïa ka jinglong kynrum kynram bad ka jingkulmar ka jingmut jingpyrkhat ha ka rukom ka bym sngewthuh shuh ïa lade kumno long bad don hangno.

18. **Runar - Ruser**

Runar : Ka pynpaw ïa ka jinglong dukhi, kuman bad sniew jinglong.

Ruser : Ka pynpaw ïa ka jinglong dakaid kum u hati sawkuna uba ïaid sakma ban pynsniew ne pynjot katba shah naphang.

19. **Ryngkang - Ryngkoh**

Ryngkang : Ka mut haba kynthih ne rynsied da pyrkhat bad suki jai.

Ryngkoh : Ka mut kaba kynthih ne rynsied na jrong shapoh ne sha trai ha ka rukom kaba kyrkieh bad khlem da pyrkhat.

20. **Ryndang - Tangnguid**

Ryndang : U dei ka bynta jong ka dkhot met uba pynïasoh ïa ka khlieh bad ka met bah.

Tangnguid : U dei u tangsaw uba pynïaid ïa ka jingbam na ka shyntur sha kpoh.

21. **Ryn-ïeng - Ryn-ïot**

Ryn-ïeng : Ka mut ïa ka met hi baroh kawei naduh khlieh haduh kjat.

Ryn-ïot : Ka mut ïa ka akor ka burom bad ka maiñ u briew.

S

1. **Sab - Suba**

Sab : Ka kham mut ïa ka jinglong khuid ha ka jinglong jingim, ka jingmut jingpyrkhat bad ha ki kam.

Suba : Ka thew ïa ka jinglong khuid bad ka jingbym don tngit tang ïa ka bynta kaba shabar jong u briew.

2. **Sabon - Salin**

Sabon : Kaei kaei kaba kynja met ba ju pyndonkam ha kaba sait, sum bad kiwei kiwei.

Sulin : Ka kham thew ïa ka jingpynkhuid namar da ka sabon lah ban pynkhuid ïa kiei kiei baroh .

3. **Sabuit - Sakai**

Sabuit : Ka dei ka kynja ksuid kaba la ngeit ba ki briew kiba don kane ka bor ksuid ki lah ban pynpang ïa ki para briew da kaba shu peit da ki khmat.

Sakai : Ka dei ka kynja sabuit kaba don ha ki jingbam. Ka jingbam ba ai da ki briew ba shong sabuit haba bam sieb ka kpoh. Namar kata, ban bam dei ban bynthiew shwa sharud ban lait ka sabuit lane haba la sieb ka kpoh dei ban tah da ka shun.

4. **Sakhi - Satar**

Sakhi : Ka mut kaba pynshisha ne pynthikna ïa kaei kaei ka bym tip ha kano kano ka jingjia ne jingïakajia.

Satar : Ka kham mut ïa ki jingshisha ym tang da ka ktien hynrei da ka jingthoh jingtar bad da ki dak ki shin.

5. **Sad (ka -) - Sunon (ka -)**

Sad (ka -) : Ka dei ka blei nongsumar sukher ïa ka jait syiem.

Sunon (ka -): Ka thew ïa ka ïing syiem ha kaba u syiem u pyndep ïa ka niam ka rukom.

6. **Sang (ka -) - Ma (ka -)**

Sang (ka -) : Ka mut kaba pynkheiñ ïa kiei kiei kiba kyntang, ba khang pyrshah bad ba la mana khamtam ha ka shongkha shongman.

Ma (ka -) : Ka kham mut ïa ka jingjot, jingsniew bad ka jingmynsaw kaba lah ban jia.

7. **Sangam - Sajah**

Sangam : Ka jaka khlaw kaba pjah ha kaba don bun syrtap ki jait dieng bad u phlang bad kaba long sngem bad ktieh.

Sajah : Ka mut ka jaka kyndong kaba rieh bad kynjah jarjar.

8. **Sahep - Babu - Suba**

Sahep : Borabor, ha ki riewtymmen nongkyndong ki pyrkhat ba u Sahep u dei tang u nong Bilat ne uno uno u dohlieh, hynrei kiwei pat ki pyrkhat ba u sahep ka mut ïa uno uno uba bat ïa ka kam longheh longhaiñ ne uba la poi ha ka kyrdan sahep.

Babu : Ha kiba bun ki nongkyndong, ïa u dkhar borabor, ki ju khot Babu da kata ka jingsngewthuh ba u long u nongwei ne u briew uba la nang la stad. Hadien, ki sa sngewthuh ba u Babu u dei u nonghikai ne uno uno uba la nang la stad.

Suba : Ka kham thew ïa ki briew kiba leh khuid, ki bym don tngit bad kiba riam pynitynnat ïa lade.

9. **Saikhum - Saiteh**

Saikhum : Ka kham mut ïa u tyllai ne ka hatkari ba khum ïa u nongthuh ne uno uno ne kano kano ka nongkam sniew. Ka mut ruh kaba pyndonkam ha kaba teh ne khum eiei tangba ïa kiba kham heh bad kham bun.

Saiteh : Ka mut ïa u ksai ne u tyllai ba pyndonkam ban teh ei ei tang ïa kiba rit.

10. **Saidthma - Said ktien**

Saidthma : Ka kham mut ïa ka rukom ïa said nia ne pyni nia kaba jur bad khluit kum ka thma khamtam ha ka por mynshwa ha ka Dorbar Khasi.

Said ktien : Ka thew ïa ka rukom ïasaid nia ne pyni nia u Khasi hyndai tang da ka ktien kaba beit kaba hok bad kaba shisha.

11. **Salia - Salaid**

Salia : Ka pynpaw ïa ka jingsngewthait, sngewngiah bad ka jingbym mon shuh, lada ïa ka kam ne kano kano ka bynta ha ka jingim.

Salaid: Ka mut, nalor ka salia, lap sa ka thait ka jrem bad ka jingtlot.

12. **Salit - Sakhai**

Salit : Ka mut tang shikhunmaitnia ne tang tiak.

Sakhai : Ka thew haba kiei kiei kiba rit ki sah teng hangne hangtai.

13. **Samla - Samhoi**

Samla : Ka dei ka por kaba dang khie dangsan lane ka por hapdeng ka jinglong khynnah bad rangbah.

Samhoi : Ka thew ïa ka aiom longbriew manbriew ki samla kaba dap da ka jingsuk bad jingkmen suda.

14. **Saphred - Saphrong**

Saphred : Ka mut haba pra ne phriang ha madan madiah ne ha kano kano ka jaka.

Saphrong : Ka kham mut ïa kiei kiei kiba rit kiba pra ne phriang ha madan madiah, kum ka kot ka sla, ki snep dieng, ki synrum bad kiwei kiwei.

15. **Sapied - Sapai**

Sapied : Ka dei ka snep-dieng, ka thalab ne kaei kaei kaba khoh na ka metbah u dieng.

Sapai : Kaei kaei kaba rit bad lyngkot, kaba la khoh la kad, jot bad pra ha madan.

16. **Satar - Sajap**

Satar : Ka mut ba jwat, ba eh bad ba long dohsnieh.

Sajap: Ka mut bym lah ban pyndonkam lane bym larkam shuh.

17. **Saw-ka-Sian**

Saw-ka-Sian : Saw-ka-Sian ka dei tang kawei ka ktien kaba ju kham pyndonkam ha ka por kaba pyni ba don ka jingeh bad jingma. Ka thew ruh ïa kaei kaei kaba pynkhih pynshit jingmut palat kum ha kaba bitar bad sngewsih bad kiwei kiwei.

18. **Sawdong - Sawkher**

Sawdong : Ka kham mut ïa ki sawdong pud - ka Mihngi, ka Sepngi, ka Shathie bad Shatei..

Sawkher : Ka jaka ba la ker sawdong na ka bynta ban kem dohkha, hati bad kiwei kiwei.

19. **Sboh (ka -) - Sbur (ka -)**

Sbor (ka -) : Ka eit-masi ne kano kano kaba la saiñdur kum ka sboh na ka bynta ban thung jynthung bad kiwei kiwei.

Sbur (ka -) : Ka sboh khyndew ne ka khyndew kaba seisoh.

20. **Skai (ka -) - Daini (ka -)**

Skai (ka -) : Ka ksuid kaba pynshitom da kaba pyndap lyer ne pynlong rye ïa ka kpoh.

Daini (ka -) : Ka kham mut ïa ki briew kiba lorni khamtam kiba don sabuit bad da ki ktien pynkhleiñ pynroh jong ki la pyndap lyer ïa ka kpoh khamtam eh ïa ki khun rit.

21. **Skit (ki -) - Sker (ki -)**

Skit (ka -) : Ki skit ki sker ki dei tang kawei ka ktien kaba mut ki tum ki tam ne ki jinis kiba pyndonkam na ka bynta ki jyngkñia.

22. **Skum (ka -) - Pen (ka -)**

Skum (ka -) : Ka dei ka ktien kyllum kaba don shibun ki jingmut. Ka skum ba kham pyndonkam kynrei ka thew ïa ka jingsong ne jïndiang ha kaba shong bad kha pylleng ki sim bad kiwei kiwei.

Pen (ka -) : Ka dei ka thliew kaba don bad ka skum ha kaba shong ka khnai, u bseiñ bad kiwei kiwei ki jait jingthaw.

23. **Seng (ka -) - Dang (ka -)**

Seng (ka -) : Ka kham mut ïa ka peisa tyngka kaba la seng ne buh tynkai na ka bynta ban pyntrei kam, ban pynroi shuh shuh ha kano kano ka rukom khamtam ha ka kam khaïi pateng.

Dang (ka -) : Ka kham thew ïa ka jingsdang haba pyrshang ban trei ne ban seng ïa kano kano ka kam da i bai-seng iba rit.

24. **Sewbeh - Sewriang**

Sewbeh : Ka kham mut ïa ki ksew beh mrad. Kiba bun ki briew ha ki shnong ha lum Diengïei ha ki sngi ki snem kiba la leit noh ki da ri da sumar kyrpang ïa ki ksew beh mrad bad ñiewkor ruh na ka bynta ban pyndonkam ha kaba beh mrad.

Sewriang : Ki dei ki ksiew bultaria kiba lyngkot ka rynïeng hynrei kiba ksah, ba runar bad domriang.

25. **Sngewsih - Sngewdiaw**

Sngewsih : Ka mut bym sngewtynnat lane ka jingsngew kaba ktah ïa ka mynsiem namar kano kano ka jingjia kaba lam sha ka jingsngewsih, ka jingkhuslai bad ka jingbynnud.

Sngewdiaw : Ka mut ba sngewnoh mynsiem bad duh jingkyrmen namar bym poi haba mut ne haba thmu.

26. **Sngi (ka -) - Ïa (ka -)**

Sngi (ka -) : Ka mut ka mynsngi: shi sngi ar sngi bad kumta ter ter.

Ïa (ka -) : Ka thew ïa ka por ne ka aiom.

27. **Shakiar - Sharud**

Shakiar : Ka mut sha bym ïohi bad kham jngai khyndiat.

Sharud : Ka mut shabar ne sha bym dei lynti ne sha bym dei ïaid.

28. **Shakri - Shakor**

Shakri : Ka mut ïa ki nongtrei kiba hap ban kohnguh bad bud ïa ka jingbthah ne hukum ki nongai kam khamtam kiba trei ïa ki kam ha ïing briew, kam sorkar bad kiwei kiwei.

Shakor : Ka thew ïa kiba trei bylla, trei kynta bad kiwei kiwei ki kam kiba la buh da ka dor bad ka por.

29. **Shad - Kmen**

Shad : Ka mut kaba pynkhih ïa ki kti ki kjat bad pawai katba sngewbit khamtam haba tem bad ki jingtem.

Kmen : Haba sngewbha ne shem sngewbha ha kano kano ka rukom.

30. **Shadem - Sharuh**

Shadem : Ka bynta ka met kaba haneng ka kpoh.

Sharuh : Ki shyieng krung kiba ïathaiñ ïawoh ha ka dur kum ka ruh ban ïada ïa ki dohjem hapoh.

31. **Shan (u -) - Synri (u -)**

Shan (u -) : U sohpet ïawbei uba pynïasoh ïa ka kmie bad u khyllung ba dang kha.

Synri (u -) : Ka mut ka jingsuh kaba mih na ka pla-punkhun hadien ba la kha khyllung.

32. **Shaniah - Shakhien**

Shaniah : Nalor kiwei kiwei ki jingmut, hangne ka kham thew ïa kaba dem ne kyrshan hangno hangno.

Shakhien : Ka mut kaba kyrshan ne khien ban ïada na ka jingtwa ne hap.

33. **Shap - Muhor**

Shap : Ka kham mut ïa ka jingthoh, ka dak ne ka dur ban shon bad pynshisha. Ngi ju ong ka shap u syiem Bilat, syiem Jaiñtia bad kiwei kiwei.

Muhor : Ka dei ka kynja laha ne bthing ba la shon da ka jingthoh ne dak ne dur ba la shna kyrpang kum ka jingpynskhem da ka bor kaba dei.

34. **Sharak - Pyrbit**

Sharak : Ka dei ka kynja jingdiang kaba la shna kyrpang da ka tin stang, ha i tyndong ktien la ju bsuh da u ksai uba jyrthiaw bad ha ka metbah la pyndap da ka umphniang sharak

bad la thang na ka bynta ban ai jingshai. Ka sharak ka don kaba kham heh bad kaba rit.

Pyrbit : Ka dei ka sharak rit bad la ju buh ha ka yambar ne dieng pynïeng sharak ne ka jaka kaba la shna kyrpang ban kham ai jingshai.

35. **Shiliang - Shipiah**

Shiliang : Ka mut shiteng ne kawei pat ka liang.

Shipiah : Ka mut phra anna (da ka peisa mynshwa) lane sanphew peisa (da ka peisa mynta).

36. **Shipa - Shipi**

Shipa : Ka kham thew ïa ka jingduk jingkyrduh bad ka jingbymïoh ïa ki jingdonkam kaba biang ha ka jingim kaba man la ka sngi.

Shipi : Ka mut nalor ka jingduk jingkyrduh ban sa ka pang ka shitom bad ka jynjar laiphew jait namar bym ïoh ban sumar ha ka rukom kaba dei.

37. **Shipai - Swar**

Shipai : U dei u 'riewthma bad u nongïada ka ri.

Swar : Ïa ka ktien 'u shipai u swar' la ju pyndonkam lang ha ka juh ka por, kaba mut, ka kynhun shipai shongkulai.

38. **Shit - Syang**

Shit : Ka mut kaba shu syaid, bym khluit ne khriat eh.

Syang : Ka mut haba thad ne syang ha ka ding ne ha ka sngi; ka mut ruh ba thad ban pynrkhiang.

39. **Shiteng Synñia - Shiteng Dumnoh**

Shiteng Synñia : Shiteng mied lane ka por ba ka pyrthei ka dang ïapthiah.

Shiteng Dumnoh : Ka thew ïa ka jingdum bad ka jingkynjah ka mied ha kaba ki jingthaw ba im bad ba par bad ka mariang hi baroh kawei ka sngap jar.

40. **Shitom - Shijot**

Shitom : Ka mut haba pang ne shem kano kano ka jingeh.

Shijot : Ka kham mut ïa ka jingjynjar bad ka jingduk jingkyrduh haba wan ka jingpang.

41. **Shnat (ka -) - Kuna (ka -)**

Shnat (ka -) : Ka dei ka dong ne ka kyntoit hapoh ka Raj.

Kuna (ka -) : Ka dei ka musur ne ka dan ba dei ban siew da ka shnat.

42. **Shnong (ka -) - Thaw (u -)**

Shnong (ka -) : Ka jaka kaba kynthup ïa ki katto-katne tylli ki ïing bad kaba hap hapoh ka jingkhmih ne jingpynïaid u Rangbah shnong.

Thaw (ka -) : Ka mut ka jaka; haba ki Pnar ki ..ig ka thaw shong thaw sah, ka mut hi ka jaka shong jaka sah.

43. **Shong - Sah**

Shong : Ka mut haba shong ne sah kham slem ha kano kano ka ïing ne jaka.

Sah : Ka kham mut ba shong ne sah tang shipor.

44. **Shongbasa - Shongbasuiñ**

Shongbasa : Kaba shong shipor kum u nongphet wir ne u nongbylla sngi.

Songbasuiñ : Kaba shongkai ne pyngngad shipor ha kano kano ka jaka kaba la pynbeit kyrpang.

45. **Shongsuk - Shongsaiñ**

Shongsuk : Ka mut bym don kano kano ka jingïa kajia-majia ne ka ïamai-ïania hynrei ka im suk im saiñ lem bad ka jingkmen bad jingkyrmen ïa kaba bha ha ka lawei jong ka jingim.

Shongsaiñ : Ka mut haba don la ka ïing ka sem ban shong, ka don ruh ka jingpyrshang ban saiñdur ïa ka longing longsem bad ki longkha longman kaba bha.

46. **Shoh - Dat**

Shoh : Ka mut haba tied ne tangon ne dat da ka kti ne da u dieng ha kano kano ka rukom.

Dat : Ka mut hi shoh hynrei ha ka rukom kaba kham jem.

47. **Shrong - Shrup**

Shrong : Ka mut ka jingshna kaba la oh khohruh khohram ha ka rukom kaba beit bad ryntih, itynnat bad wandur bha.

Shrup : Kiei kiei kiba la pynïasoh lang shi jaka ha ka rukom kaba beit bad ryntih, itynnat bad ba la pynwandur bha.

48. **Shuh - Pen**

Shuh : Ka mut bym ïalong lok shuh lane isih ïano ïano namar kano kano ka daw.

Pen : Ka mut ka jingbuh-ing-tyrkhong - u Khasi u kren pynhap ba katba ka jingshun ka nang slem katta ka nang eh ban klet ban map.

49. **Shuri - Jemdor**

Shuri : Ka tari kaba jrong bad kham heh ïa ka shaku, ka long ka tari ba ju pyndonkam ha ïing ha sem ban ot jingot ha kano kano ka rukom, ka ïasyriem bad ka tari ot ruti.

Jemdor : Ka dei ka kynja waitlam kaba lyngkot kaba pyndonkam kum ka tiar ïapom kaba ju pyndonkam bad kieng ki syiem bad kiba khraw batri hyndai.

50. **Shuti - Shuwai**

Shuti : Ka shuti hangne ka kham mut ïa kaei kaei kaba jakhlia. Ha ki war ka shuti ka dei ka jinglong kynthei kaba ju wan shisien shi bnai lane ka jakhlia kaba mih ha ka por kha khun.

Shuwai : Ka thew ïa ka por ne ka rta ba kane ka shuti ka dei ban kut ne wai noh kum ba dei ka jinglong kynthei.

51. **Shwar (ka -) - Tyngkieng (ka -)**

Shwar (ka -) : Ka dei ka ksuid ba la tip da kata ka kyrteng bad la ngeit ba buh ki katto katne ki ïing ne ki kur ha ri lum Khasi, la tharai ba ka pynshitom ïa ki briew da ka jingpang ring ne jingpang bhur.

Tyngkieng (ka -) : Ka dei ka myntor ne ka kynja jingai ksuid.

52. **Shyieng - Shruh**

Shyieng : Ka dei ka ktien kyllum kaba don shibun ka jingmut. Hynrei hangne ka kham thew ïa ka kynja met kaba eh bad kaba pynlong ïa ka shynrong jong ka met.

Shruh : Ka dei ka bynta jong ka shyieng, lada ka long kaba tylli ne kaba long lyngkhot lyngkhai ne kaba la sah haba la pyut ka doh.

53. **Shylliah (ka -) - Tlieng (ka -)**

Shylliah (ka -) : Ka dei ka kynja tal ne ka thar lyngkhot ba la thaiñ da u 'sai-siej bad kiwei kiwei ki kynja thri ne phlang.

Tlieng (ka -) : Ka kynja shylliah kaba ïar bad heh ka thar abd kaba la thaiñ da u thri ne u 'ri-nger (la ju kham pyndonkam ha kaba shoh kba, krai bad kiwei kiwei).

54. **Shynraiñ - Tyng-in**

Shynraiñ : Ka mut tieng burom ne sngewlahraiñ ban kren ne tur ha khmat ki briew kiba donburom, donakor bad kiba bat ïa ka kyrdan kaba halor.

Tyng-in : Ka mut kaba sngewlehraiñ ban rung ha ka ïing kaba donburom khamtam ban ïa biria ne ïaluh samla bad ka khynraw kaba donakor donburom. (Ha ka por mynshwa ka jingïaluh ne ïalur samla ka long ha ïingbriew ym ha surok ne ha khap ka khum).

55. **Siej (u -) - Skong (u -)**

Siej (u -) : U dei u shken ne u jait phlang uba don thliew hapdeng bad uba long kynrei ha ki jaka 'dewmet.

Skong (u -) : U dei u jait siej hynrei uba don ka ktang kaba heh.

56. **Siew - Tda**

Siew : Ka don shibun ki jingmut hynrei hangne ka kham mut kaba thied ïa ki jingbam kiba kham donkam ha ka sngi ïew.

Tda : Ka kham mut ba dei ban da thew ne mang khamtam ban sei bad pynlut ïa ka peisa.

57. **'Siewtun - 'Siewjiap**

'Siewtun : Ki khun jong ki khun ksiew.

'Siewjiap : Ki khun jong ki 'siewtun.

58. **Sim (ki -) - Doh (ki -)**

Sim (ki -) : Ki jait jingthaw kiba ïasyriem bad ka syiar hynrei kiba lah ban her kham jngai.

Doh (ki -) : Ka kham thew ïa ki jait jingthaw kiba im hapoh um, kum u dohthli, dohsher bad kiwei kiwei.

59. **Simpah - Simkaro**

Simpah : U sim uba stad ka pah, ka said thma said ktien bad uba pynkren na ka bynta kiwei, kum u moina, u karkhiah bad kiwei kiwei.

Simkaro : Haba ong pat simpah simkaro ka mut, u rangbah nongïalam ba la thung da ka kynhun ba dei na ka kur ha Karo (khmih 'Dienshonhi').

60. **Sin - Rngop**

Sin : Ka mut haba buh kyrteng shwa ban jer lane haba buh kyrteng bynrap nalor ka kyrteng tynrai.

Rngop : Ka kham mut ïa ka rukom pynkyrteng ne jinglehniam kaba kyrpang. Haba jer khun, ki briew kiba bat pyrkhing ïa ka rukom lehniam, ki da pynïeng la ka nia ka jutang lem bad ka suit ka shor. Ki jied lai tylli ki kyrteng, ki shim ïa u klong uba pynkhreh lypa lem bad ka kiad. Ki shim kawei ka kyrteng ki da sin da rngop bad pynjaw ha ka ding, ki leh kumta laisien laiwat kat kum ka kyrteng bad ka kyrteng kaba neh slem ka jingjaw, ki pynskhem ïa kata ka kyrteng.

61. **Smai - Spot**

Smai : Ka mut kaba pynskhem ïa ka jingïathuh da kaba pan na U Blei ne ha kano kano kawei pat ka bor mariang.

Spot : Kaba pynbam smai lane kaba pyndonkam ïa kaba sang ne ka bym khuid ha ka jingïathuh ne kren.

62. **Snam (ka -) - Ksuit (ka -)**

Snam (ka -) : Ka dei ka um kaba saw kaba la pynlong na ka jingtylliat jong ka jingbam bad kaba ïaid tawiar lyngba ki thied snam jong ki jingthaw b aim bad ba don snam baroh.

Ksuit (ka -) : Ka um rmiew kaba pyut, kaba lem stem bad rben, kaba la pynlong na ka snam bad kaba pun ha ka met u briew lane u mrad.

63. **Sneng - Kraw**

Sneng : Ka kham thew ïa ka jingpyni lane jingai jingmut ban leh ïa kaei kaei kaba dei bad kaba bha.

Kraw : Ka mut, nalor ka jingsneng, ka don ruh ka jinghikai bad jingpynbeit ïa ka jingbakla.

64. **Snier (ka -) - Snap (ka -)**

Snier (ka -) : Ka bynta ba shapoh ka kpoh kaba tylliat ïa ka jingbam.

Snap (ka -) : Kaei kaei kaba tam na kaba sah na ka snier ne ka snieh-dor.

65. **Sniew - Smeh**

Sniew : Ka mut ba la jot la pra, bym bha shuh lane bym lah shuh ban pyndonkam.

Smeh : Ka kham thew ïa ka jinglong kuman, ka jingbymman bad ka jingrunar; ka thew ruh ïa ka jingpyut bad ka jingsma kaba sniew.

66. **Soh (u -) - Pai (u -)** : Khmih na ka 'Dienshonhi'.

67. **Sohjew (u -) - Sohsat (u -)** : Khmih na ka 'Dienshonhi'.

68. **Sohpet - Sohksai**

Sohpet : Ka mut ka bynta ba hapdeng jong kaei kaei ne hapdeng ka kpoh.

Sohksai : Ka kham mut ïa u ksai-doh ne u ksai sohpet uba pynïasoh ïa i khyllung ba dang kha bad ka kmie kaba pun.

69. **Sohsyiem - Sohtang**

Sohsyiem : Hangne ka kham mut ïa u sohshnong, u nongwei ne u mynder ri.

Sohtang : U deị hi u nongwei ne u mynder ri hynrei uba la ïasoh shnong da ka jingïateh ïatang ne ka kular ban bud bad im kum u trai shnong kat kum ka aiñ shnong ne aiñ hima.

70. **Soitan (u -) - Bhut (u -)**

Soitan (u -) : U suid-tan ne u briew uba paw ha ka dur kum u ksuid; la ju ong ruh ba u dei u rangbah ksuid.

Bhut (u -) : U dei u kynja mynsiem ksuid. Don bun ki jait ksuid kaba paw da ka syrngiew ha ka dur kaba pher bapher (khmih 'Dienshonhi').

71. **Stad (u -) - Jhad (u -)**

Stad (u -) : Ka mut u 'riewnang lane u briew uba don ka jingtip bad ka bor sngewthut tang ha ki bynta bynta - ym baroh.

Jhad (u -) : Ka kham thew ïa u briew uba shemphang bad uba ïar ka jingmut jingpyrkhat ha ki liang baroh.

72. **Stieh (ka -) – Wait (ka -)** : Khmih 'Dienshonhi'.

73. **Suk – Saiñ**

Suk : Ka mut bajem ba jai jai bad bym don jingpynwit lane jingpynkulmar ha kano kano ka rukom.

Saiñ : Ka thew ïa ka jingtngen, ka jingpalei bad ka jinghun ka mynsiem.

74. **Suki – Suloiñ**

Suki : Ka mut bym sted, ba mian-pa-mian. Ki kpa tymmen jong ngi ki ju ong ïa uba suki, 'uba khia-kti khia kjat'.

Suloiñ : Ka mut, nalor ba suki, ka jingmut jingpyrkhat kaba luiñ bad bym don ka bor sngewthuh ban leh eiei.

75. **Suh – Thar** : Khmih 'Dienshonhi'.

76. **Suit – Shor** : Ka suit-ka shor ka dei tang kawei ka ktien haba pyndonkam khamtam haba pynjaw ne pynjreiñ da ka um ne kiad kum ka dak ka jingainguh ïa ka blei na ka bynta kano kano ka jingthmu, lada haba jer khun ne haba thang briew bad kiwei kiwei.

77. **Suloi (ka -) – Man (ka -)**

Suloi (ka -) : Kaei kaei kaba bthei khamtam haba pyndonkam da u kuli uba la shna kyrpang bad pynbthei.

Man (ka -) : Ka dei ka suloi kaba heh kaba ju ong ka 'tup' ne ka suloi ramhah.

78. **Sum – Sleh**

Sum : Haba pynkhuid ne sait da ka um ne kano kano ïa ka met baroh kawei.

Sleh : Ka mut kaba pynkhuid ne sait da ka um tang ïa ka khlieh na ki bynta jong ka khlieh.

79. **Sumar – Sukher**

Sumar : Ka kham mut ïa ka rukom khmih, sharai bad ka rukom pynbiang ïa ki jingdonkam ha ki liang baroh kynthup ïa ka ai bam ai dih.

Sukher : Ka mut kaba phikir bad kiar na kano kano ka bym da donkam khamtam na kaba sniew.

80. **Syngkhong - Syngkhien**

Syngkhong : Ka mut kaba kyrshan ban pynskhem ïa ka trai ne ka nongrim. Lah ban syngkhong da u maw ne u diengtylli ne uno uno.

Syngkhien : Ka mut hi kaba kyrshan hynrei ka kham thew ïa kaei kaei kaba nalor, kum kaba syngkhien ïa ki khiew shet, ne ka khlieh haba thiah. Ki Nongkrem ki ong 'Syngkhien' ïa ka 'Syngkhlieh'.

81. **Syiem (u -) - Kmie (u -) - Mraw (u -)**

Syiem (u -) : U dei u nongsynshar uba ha khlieh duh ha ka hima, uba don ka jingkitkhlieh ïa ki khun ki hajar jong u ha kiba bun ki liang khamtam ïa ka suk ka saiñ, ka longbriew manbriew, ka ïap ka im, ka roi ka pa bad uba kdup ïa ki kup shiliang-sem shiliang, ki rangli ki juki ban nym hap ha ka apot ka shipa ha kano kano ka rukom.

Kmie (u -) : Ka thew hi ïa u syiem uba don ka jingkit khlieh kum ka kmie ïa la ki khun nadong shadong.

Mraw (u -) : Ka thew ba ka kam jong u syiem ka long kum u mraw uba la shah teh lakam ba u dei ban kit khlieh ïa ki khun ki hajar jong u la ki long ha kano kano ka rukom. Kane ka pyniapher ïa u syiem ne kiwei pat ki nongsynshar pyrthei kiba wad tang ïa ka spah bad ïa ka nam ka burom la jong.

82. **Sylla - Syllok** : Khmih 'Dienshonhi'.

83. **Symbai - Rnai**

Symbai : Ka dei ka ktien kyllum kaba thew ïa ka jinglong tynrai ba kongsan jong kiei kiei baroh. Ka thew ruh ïa u phniang uba ju bet ne thung ban pynmih thymmai pat (seed).

Rnai : Ka kham thew ïa u symbai uba la jied kyrpang na ka bynta ban thung. Ngi ju ong, u 'phan-symbai', 'kba symbai' bad kumta ter ter.

84. **Synjat - Lator**

Synjat : Ka mut ka kular ba la thoh ne ka kular ba la ai kum ka jingpynskhem. Ka mut ruh ïa ka sati ne kano kano ka jingai ban sakhi bad pynskhem ïa ka kular ba la ïa mynjur lang.

Synjat-ka-Lator : Ka kham mut ïa ka sati ne kano kano ka jingai kaba pyndonkam haba ïapoikha poiman.

85. **Synñiang-u-Bynhei**

Synñiang : Nalor ka jingnoh bhah ha ki bynta bapher bapher, ka thew ruh ïa ka jingai bynta khamtam da ka peisa ha ki seng bhalang ne ha kino kino ki kam pynbha pynroi, bad ka long ka jingsiew kaba da pynbeit thikna, lada ka long man la u bnai ne man ka snem.

Bynhei : Haba ong u 'Synñiang-u-Bynhei' ka mut ka jingai kaba khlem da buh dor. Ki nongai ki lah ban ai katba sngewbit kat kum ka jingdon bad ka jingleh jong ki, lada ka long ka jingpyndep ïa ka leh niam leh rukom ne kino kino ki jingthmu kaba ki nongai ki sngewthuh ba ka long kaba ai eiei.

86. **Synrum - Synrah**

Synrum : Kaei kaei ka bym donkam shuh bad kaba dei ban bret bad thang noh.

Synrah : ka kham thew ïa ka lyngkhot lyngkhai kaba la duh bad jot bad kaba jakhlia.

87. **Synshar - Khadar**

Synshar : Ka mut kaba pynïaid beit bad ai jingbthah kaba dei ban leh bad bud, lada katkum ka dustur ne riti lane katkum ka aiñ ba la pynskhem.

Khadar : Ka kham mut ka hukum, ka aiñ ne ka bor pynïaid kaba dei ban bud bad pyntrei kam bad kaba lah ban khang bad ïada khamtam kaba ïadei bad ka jingsynshar.

88. **Syntiew (u -) - Skud (u -)**

Syntiew (u -) : Ka bynta jong u jynthung kaba pynshah pynitynnat, kaba pynmih u soh u symbai bad kaba nangpynroi pynsan.

Skud (u -) : Ka kham mut ïa ki shrong syntiew bad ki rong kiba pher ba pher kiba pynwandur bad pynitynnat ïa u syntiew.

89. **Syrdep - Syrphong**

Syrdep : Ka mut kaba suh pynbha ne byrtap da I jaiñ lyngkhoţ ha ka bynta ba la jot ne kad jong ka jaiñ kup ne sopti phong lane kaba maramot ne byrtap ïa ka tin sop ïing kaba la jot bad kiwei kiwei.

Syrphong : Ka kham mut kaba phong ne kup ne kli da ka jaiñ ne ka sopti kaba la syrdep bad jot.

90. **Syrngiew - Syrnget**

Syrngiew : Kaei kaei kaba dum kaba shu paw byrngut byrnget, kaba ïohi tang ha sla khyndew ne hangno hangno bad kaba shu kut noh tang ha kaba paw.

Syrnget : Ka kynja syrngiew kaba wan paw ha ka jingmut jingpyrkhat bad ha ka jingkynmaw bad kaba jah noh.

91. **Syrpai - Syrpud** : Syrpud ka dei tang kawei ka ktien kaba mut haba ñiad ne syllud ne khem ha ka rukom kaba jem da ka kti ne da kano kano ka rukom pyndonkam. Syrpai ka mut kaba ñiad ne kyllan tang nalor ne sla katba syrpud, ka mut kaba hap ban khem bad khñiot ha ka rukom kaba jem.

T

1. **Tait kur – Tait kmie**

   Tait kur : Kaba shah beh noh na ka jinglong kur na ka daw ka jingïashongsang ne na kano kano ka daw kaba long pyrshah ha ka jinglong kur.

   Tait kmie : La ju ong ruh 'khun-kynther-jymbuiñ' kaba mut ki khun kiba shah kyntait ne shah beh noh na ka kmie ne na ïing na sem na ka daw ka jingïaleh pyrshah ïa ka kmie ne na ka daw ba ki leh ïa la pap ka sang.

2. **Tamasa – Tamhoi**

   Tamasa : Ka mut ka jinglehkmen ne lehsngewbha da ka kynhun ha kano kano ka rukom ryngkat bad ka shad ka pyni rong bad kiwei kiwei.

   Tamhoi : Ka mut haba don ka tamasa ka don ruh ka jingkynkiw ne kynhoi ha ka rukom kaba pher bapher ban pynpaw ïa ka jingkmen.

3. **Tap rngiew – Tap rwiang** : Tap rngiew bad Tap rwiang ka thew ïa ka juh ka jingmut kaba ïadei bad ka jingpynlong ïa ka kñia ka khriam na ka bynta ban eh pat ka bok ka rwiang khamtam ïa kito kiba jem rwiang.

4. **Tasam – Takut**

   Tasam : Ka kham mut haba kiei kiei ki long kham palat ne kham jur ban ïa kaba ju long. Ngi ju ong, 'daitthah tasam, eh tasam' bad kiwei kiwei.

   Takut : Ka mut ka rukom kheiñ duh ne kheiñ kut ha kano kano ka rukom.

5. **Tdong (ka -) – Shnet (ka -)**

   Tdong (ka -) : Ka kham mut ïa ka bynta kaba shadien duh jong kiei kiei khamtam jong ki mrad bad kaba pynjrong sha lyndet jong ka met. Borabor, haba ngi ong ka 'khlieh' ka mut kaba kham heh bad ka 'tdong' ka mut kaba kham rit.

Shnet (ka -) : Kaei kaei kaba long kum u boitha kaba mih ha ka met, ha tdong bad hajan u shaba dohkha bad kiwei kiwei.

6. **Teh - Khum** : Khmih 'Dienshonhi'.
7. **Tem - Put** : Khmih 'Dienshonhi'.
8. **Tngit (ka -) - Tngar (ka -)**

   Tngit (ka -) : Ka mut kano kano ka bym khuid ne long jakhlia.

   Tngar (ka -) : Ka kham thew ïa kaei kaei kaba long khleiñ bad lati.
9. **Thab (u -) - Dab (u -)** : U thab-u-dab ka dei tang kawei ka ktien kaba kham mut ïa u nongbylla sngi ne uno uno u nongtrei uba im da kaba shu ïoh bainong sngi. Teng teng ngi ju ong ruh u luk-u-lak.
10. **Thad - Bad**

    Thad : Ka mut ka jingpynphriang ne pynsaphred khubor ha ka rukom ka bym sngewtynnat bad teng teng kaba pynjah burom bad bunsien haba don ka jingthad ka wallam ka jingïasngewsih bad jingïashun.

    Bad : Ka mut haba don jingthad don ruh ka jingpynbudnam sniew bad jingpynjah burom ha kano kano ka dur.
11. **Thait - Jrem** : Khmih 'Dienshonhi'.
12. **Thala - Thaleiñ**

    Thala : Ka kham thew ïa ka jinglong jingim ka bym itynnat, ka bym khuid bad kaba pynjah burom ïa lade lada ha ka ktien ka thylliej ne ha ki kam ki jam.

    Thaleiñ : Ka mut, nalor ka jinglong jingim kaba thala, ka don ruh ka jinglong lyngkar.
13. **Thamula - Thamuleiñ**

    Thamula : Ka mut haba kren lane leh ïa kano kano da pynkhih artat ïa ki kti ne ka met ha kata ka rukom ban ïoh ïa rkhie.

Thamuleiñ : Ka kham mut haba kren ne leh ïa kaei kaei ka bym da shisha bad bym itynnat.

14. **Thana - Thakher**

Thana : Ba don ka jingïadei kaba jan khamtam kiba hap na kajuh ka longing longsem ne ka longkur longjait.

Thakher : Ka mut ba don ka jingïadei kaba jan lada ha ka longkha longman ne ka jingïalonglok longjor.

15. **Thawlang (u -) - Ïawbei (ka -)** : Khmih 'Dienshonhi'.

16. **Thew - Woh** : Khmih 'Dienshonhi'.

17. **Thngad - Thngaw**

Thangad : Ka mut ka jingkut jingmut ban nym leh shuh ïa kajuh sa shisien khamtam ïa kaei kaei ka bym ïadei bad ka bym larkam.

Thngaw : Ka mut kaba sngewsih ne babe ïa kaei kaei kaba la leh khamtam ïa kaba sniew bad kaba pynjynjar ïa ka jingim.

18. **Thikna - Thikni**

Thikna : Ka mut ka jingsngewskhem bad ka bym don jingartatien.

Thikni : Haba ong thikna thikni ka mut ba dei ban long kaba shisha bad ka bym don jingartatien ei ei.

19. **Thied - Jaw**

Thied : Ka mut u kynja ksai uba jrong bad bun syrtap la ka long u thied-snam, thied-dieng bad kiwei kiwei.

Jaw : Ka mut na u thied ka don ka jingjaw, na u thied-snam mih ka snam, na u thied-dieng mih ka ksuit ne ka kynja um-jymbuiñ kaba lieh bad sboh bad kaba long dawai.

20. **Thied - Pet**

Thied : Ka mut kaba siew dor ne siew ïa kaei kaei.

Pet : Ka mut haba thied khaw, u kba ne uno uno u kynja sohkew. Ïa kiwei kiwei ki tiar ne ki mar bam, ngi ju ong thied hynrei ïa u khaw, ngi ong **pet**. Ka ktien 'pet' ka long kaba ju donkam bha ki 'riewtymmen.

21. **Thlia - Thlaid**

Thlia : Ka mut kaba pynwit, pynshitom jingmut ne pynsalia ha kano kano ka rukom.

Thlaid : Ka mut, nalor ka thlia, ka don ka jingïam, ka jingud bad ka jingleh thait leh-salia na ka daw ka jingshitom ne jingpang kumba leh ki khun rit.

22. **Thliew (ka -) - Syar (ka -)**

Thliew (ka -) : Ka lah ban long kano kano ka jaka kaba la tih khnang na ka bynta kano kano ka jingdonkam ne jingthmu ne ka lah ruh ban long ka jaka kaba mong ne pei ha kano kano ka rukom, la ka long kaba rit ne kaba heh.

Syar (ka -) : Ka thew ïa ka jingngam bad ka jingmong ka khyndew ha ka dur jong ka thliew.

23. **Thlong (u -) - Synrei (u -)** : Khmih 'Dienshonhi'.

24. **Thlum - Thlam** : Ka dei tang kawei ka ktien kaba mut ka jingsawa bad ka jingkynwin kaba jur.

25. **Thma (ka -) - Ktien (ka -)**

Thma (ka -) : Ka kham thew ïa ka jingïakajia majia hapdeng ki kynhun, ki shnong ne hapdeng ki hima da kaba pyndonkam da ki tiar thma ne kino kino ki tiar ïaleh kaba lam sha ka jingïamynsaw bad jingïap.

Ktien (ka -) : Haba ong ka thma ka ktien ka mut ka jingïasaid nia da ka ktien ka thylliej. Ka don ka nia ne jait jingkren kaba pynjem ïa ka jingïasaid nia bad ka don pat kaba pynshit

pynbitar kaba lam sha ka jingkulmar bad ka ïashoh ïadat bad ka jingïamynsaw. Ka don ruh ka jait jingkren kaba pynmong bad pynjah burom kaba lam da ka ïaleh thma ha kashari kaba ngi ong 'ka thma ha ïinglieh ïingsaw' kaba donkam ban buh da u nongïasaid. U thylliej lada ym lah ban synshar, u long kata ka 'waitlam arliang syrti'.

26. **Thok - Shukor** : Khmih 'Dienshonhi'.

27. **Thoh - Tar**

Thoh : Ka mut ba don dak thoh lane ba don ka jingpruid dak lada ha ka jaiñ ne ka kot sada. Ka mut ruh ïa kano kano kaba don dak thoh.

Tar : Ka mut ba la kad ne jot. Haba thoh donkam ban leh ha ka rukom kaba jem jai jai hynrei haba tar donkam da ka bor. Bunsien haba la dep thoh don kaba dei ban ieh ban sah kaiphot bad don ruh kaba dei ban tar noh.

28. **Thohpuid - Thohpied**

Thohpuid : Haba don ka dak thoh kumba pruid dak baroh shi lynter.

Thohpied : Haba don dak kumba trud ne khoh snep.

29. **Thung - Tep**

Thung : Ka mut haba pynngam kham shapoh ban dup skhem lane haba rep dei ban kham tih jylliew ban dup seisoh.

Tep : Ka mut kaba shu buhrieh ne tap hapoh khyndew ne haba ban na jrong da kaei kaei kaba stang. Ka don ruh ka rukom tep kaba hap ban pynngam jylliew kum haba tep phankaro, tep briew bad kiwei kiwei.

30. **Thung-tasam - Thung-lakut** : Ka dei tang kawei ka ktien kaba mut ka jingsmai da kaba khia thew ne sngewsohblei. Haba u Khasi u babe, u smai da kaba kular ban nym leh shuh ïa kajuh, u shim ïa ka wait-tasam bad u sieh hapdeng dpei.

31. **Thuhtang - Thuhthaw**

    Thuhtang : Kaba ïathuh bniah lynter tuid lem bad kaba shu thaw artat.

    Thuhthaw : Kaba ïathuh da kaba shu mutdur lem bad kaba shu thaw artat.

32. **Thylliej (u -) - Sabieng (u -)** : Khmih 'Dienshonhi'.

33. **Tiar (ka -) - Tar (ka -)**

    Tiar (ka -) : Kano kano ka mar ne kynja kor ba pyndonkam u briew.

    Tar (ka -) : Ka thew ïa ka rukom pyndonkam ïa ka tiar.

34. **Tim - Mai**

    Tim : Kaba kren sniew lem bad ka jingkyrpad ne khmih lynti ïa ka jingpynjot ne jingpynshitom.

    Mai : Kaba sneng ïano ïano ha ka rukom kumba kynhied.

35. **Tipsngi - Tipnong**

    Tipsngi : Ka mut babha akor bad ba itynnat ka rukom jingïaid jingïeng.

    Tipnong : Ka mut ba tip la ka kam ka jam, ka trei ka ktah bad ba smat ban kamai kajih.

36. **Tipthuh - Tipdai** : Ka dei tang kawei ka ktien ka mut ba pynshisha ba la ju ithuh ne la ithuh mynshwa.

37. **Tla - Tlep**

    Tla : Ka rukom mai da kaba tim ryngkat bad ka jingpyndonkam da ki ktien sih ktien sang.

    Tlep : Ka mut haba tim ryngkat bad ka kynnoh kynta da ki ktien kiba sniew.

38. **Tnum - Tyndai** : Khmih 'Dienshonhi'.

39. **Tohmet - Tohjun**

Tohmet : Ka mut haba kren ne leh ha ka rukom kaba khlem pyrkhat ne khlem jingisynei.

Tohjun : Haba ka rukom leh ne kren ka long khlem akor ne khlem burom.

40. **Trai - Tduh**

Trai : Ka bynta kaba hapoh duh ne kaba kut duh jong ka khyndew ne kano kano. Ka trai ka kham thew ïa ka bynta ba shapoh.

Tduh : Kaba kut duh jong kiei kiei. Ka kham thew ïa ka bynta kaba shalor.

41. **Trai shnong - Trai thaw**

Trai shnong : Ka mut u nongshong shnong ba la kha ha kata ka shnong. Ka mut ruh uno uno uba la pynïasoh bad kata ka shnong.

Trai thaw : ka mut u trai jaka lane u trai khyndew.

42. **Trei - Ktah - Beng**

Trei : Ka mut haba leh ïa kano kano ka kam dei ban pyndonkam da ka bor met bad da ka jingmut jingpyrkhat khnang ban ïoh pdiang ïa u soh ka jingtrei.

Ktah : Ka kham mut eh kaba pyndei ne pynïasoh lada para-kti ne para-met lane kaba ïa don bynta ha ka kam ba ïatrei.

Beng : Ka thew ïa ka jingaiti ha ka kam kaba dei ban pyndep hok met bad mynsiem ne katba don ka bor ka buit.

43. **Tuh - Thiem**

Tuh : Ka kham mut haba shim eiei ne leh eiei ha ka rukom kaba rieh bad ha bym ïohi bad ka bym dei hok ban leh khamtam haba shim noh ïa ka hok kiwei pat. Tuh ka dei ka kam kaba ijli bad isaitmet ha ka imlang sahlang, lada u dei u nongtuh ne nongleh tuh.

Thiem : Ka mut ka jingleh sting ne ka jingbym leh hok ïa ka kam ne kano kano kaba la aiti ba dei ban leh. Ngi ju ong ki nongtri bym hok ki thiem ïa ka por. Tuh ka dei ka jingleh kaba thurmur bad khlem pyrkhat katba thiem ka jingleh kaba da husiar bad ha ka rukom kaba sian.

44. **Tule - Dangle**

Tule : Ka thew ïa ka rukom sneng ne mai bym sngewtynnat bad kaba pyndonkam da ki ktien sniew.

Dangle : Ka thew ïa ka jinglong dum bad ka jinglong khlem akor ha ka rukom leh bad ka jinglong jingim.

45. **Tulop - Lupha - Dorma**

Tulop : Ka bainong lane ka jingsiew kaba la buh ha ka rukom kaba beit bad thikna, lada ka long kaba siew taïew ne bnai kat kum ka jingsngewbit u nongai.

Lupha ne Dorma : Ka long ka jingai sngewbha kaba khlem da buh dor bad kaba lah ban siew ha kano kano ka rukom.

46. **Tum - Tam** : Ka dei tang kawei ka ktien kaba ngi ong ki tum-ki-tam kaba mut ki tiar ki tar ne kiei kiei kiba don ha ïing.

47. **Tup (ka -) - Man (ka -)**

Tup (ka -) : Ka jait suloi kaba heh, kaba khia bad khlaiñ bor.

Man (ka -) : Ka dei kawei pat ka jait tup kaba kham sting bad kaba lah ban bah ha tyrpeng.

48. **Tylli - Tyllan**

Tylli : Ka thew ïa ka jinglong skhem ne daitdoh ne kaba pynlong kawei da kaba pynïasoh lang ne lum lang ïa kiei kiei.

Tyllan : Ka mut nadong shadong ne baroh khoit kum kaba bam ne nguid khlem da pynsah shuh kaba kynthup ïa u shñiuh, ka snep bad ka shyieng kumba nguid u bseiñ ïa ka khnai ne kano kano ka mrad.

Tylli – Tyllan : Haba ong pat tylli-tyllan ka mut kaba ïasyriem ne long kumjuh thik, kum 'ka khun kaba ïasyriem tylli-tyllan ïa ka kmie'.

49. **Tymmen (u -) – Kro (u -)**

Tymmen (u -) : Ka kham mut ïa ki briew kiba la slem ka rta bad noh ka met.

Kro (u -) : Ka mut haba la rim ne tymmen, ka snepdoh ka la tyrkhong bad ki shyieng ki la shroiñ lut.

50. **Tyndong – Tynnah**

Tyndong : Kano kano kaba long thliew ha ka dur jong ka ktang siej bad kiwei kiwei.

Tynnah : Ka pung siej ne kano kano ka pung kaba pynïasoh da ki mat kawei halor kawei.

51. **Tynriew (u -) – Tyndaw (u -)**

Tynriew (u -) : Ka sla kaba long ha ki jynthung ne dieng phyrngop kiba ïasyriem ïa ka dieng tlai kaba pyndonkam haba sop-ïing khamtam ha ki thaiñ Ri-war.

Tyndaw (u -): U kynja sder uba pyndonkam ha kaba sop ïing.

52. **Tyrsaw – Tyrsaiñ** : Khmih 'Dienshonshi'.

53. **Tyr-ut (ka -) – Smer (ka -)**

Tyr-ut (ka -) : Ka ksuid kaba wallam ïa ka nusib jot ha ki briew khamtam ka jingïap kaba kynsan kynsan ne ka jingïap kaba shu wan hakdak, lada kaba ïap mynsaw ne kano kano ka rukom ïap.

Smer (ka -) : Ka long snam ki briew ba ïap mynsaw kaba shakut hapoh khyndew ne hangno hangno. Kane ka snam ka kylla ksuid, ka ud ka nam khamtam ha ka por mynmied. Kiba ïohsngew ïa kane ka jingud ki sngewtieng bad sngewngiew bad ka kem syrngiew bad lah ban pang bad ïap. Ban pynkhuid ïa kane ka tyr-ut donkam ban pynlong jyngkñia kaba ki ong ka 'khad ne mait-tyr-ut' ban khuid kane ka smer.

U

1. **Ud - Khñium** : Khmih 'Dienshonhi'.
2. **Ummat (ka -) - Umpung (ka -)**

   Ummat (ka -) : Ka jingjaw kaba mih na ki khmat.

   Umpung (ka -) : Ka ummat kaba lang ha ki khmat lane ka um kaba lang ha ka pung.
3. **Ur - Thud** : Khmih 'Dienshonhi'.

W

1. **Wad - Thud**

   Wad : Kaba pyrshang ban shem eiei da kaba khmih bniah bad sumar bha. Ka wad ka kham mut ïa ka rukom wad ne thud ha ka dur kaba pher bapher.

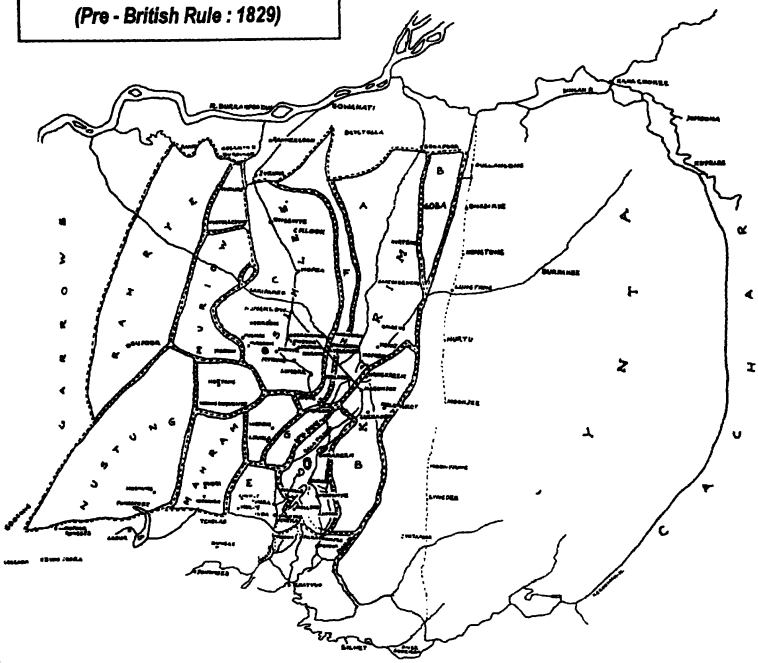
   Thud : Ka rukom ïit ne wad kaba kham kyrpang bad kaba lah ban kham shim por, kum kaba thud kam, thud peisa, thud kba uba don ha u khaw bad kiwei kiwei.
2. **Wai-wai - Wit-wit** : Ka dei tang kawei ka ktien kaba mut ka jinglong tlot bad swai bym lah satia ban ïaid jngai ne trei ki kam kiba kham eh.
3. **War (u -) - Riat (u -)** : Khmih 'Dienshonhi'.
4. **Wieh (u -) - Ktiar (u -)** : Khmih 'Dienshonhi'.
5. **Wohdaw - Wohdong**

   Wohdaw : Ka jingpyrshang ban pynïap nia da kaba ai ka daw kaba biang.

   Wohdong : Kaba pyrshang ban kynnoh pop lem bad ki sakhi kiba biang.

MAP OF KHASI & JAINTIA HILLS

(Pre - British Rule : 1829)

Sketch
of the
COSSYA INDEPENDANT ESTATES
Constructed from Surveys & Other Information
By Lieut. J. Pemberton 44th Regt. 1829.

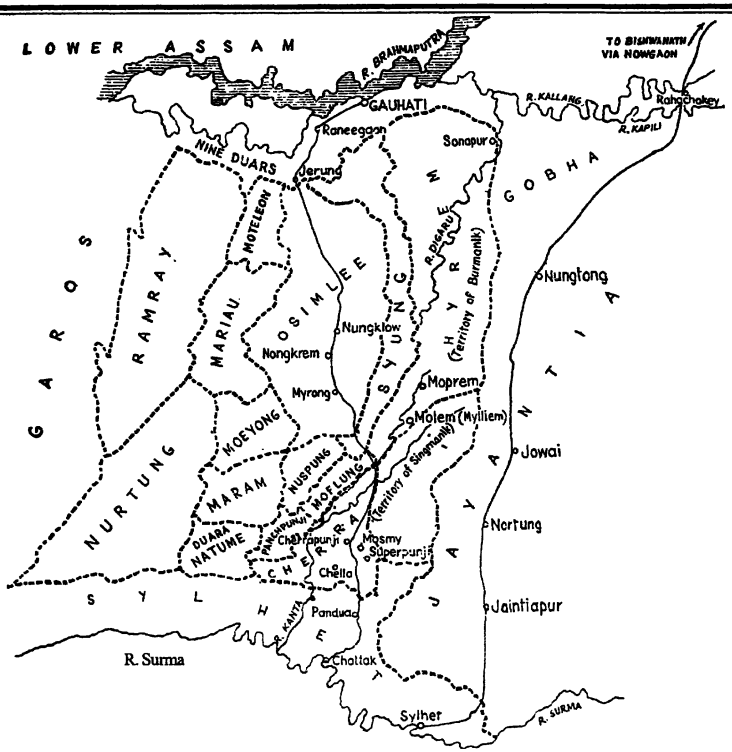
A THE ESTATES OF SUR MANIK IS STAINED THUS — KYRIM
B THAT OF SING MATUCK
C THAT OF KALA RAJAN OR OSIMYONG
D CHIRRA OR DEWAN RAYA
E PANCH POONJEE
F SYUNG
G MOFLONG
The parts occupied by our detachments are thus distinguished ·····

A. Thuillier Major
Deputy Surveyor General of India.

Enlarged from the Original on 8 miles to one inch in the Office of the Surveyor General of India 31st Dec. 1829.

Scale of Statute Miles 1" = 13 Miles
0 5 10 20 30 40

Copied in the Survey Genls Office from the Original Map Calcutta by address Sapkar 2nd D Lieut. by Achmed Baroo.

Sketch map
showing
THE KHASI STATES
(1832)

1. Ki Biria U Peh Sylli (Part I, II, III)
2. Khasi Glossary
3. Ki Nuksa Ha Ka Jingim Ba Dei Ban Phikir
4. Ki Nonghikai bad ka Skul Pynpaw
5. La Pyndep
6. Ki Briew ha ka Baibl
7. Ka History ka Balang Laban
8. Ka Matti U Blei
9. The Tribal People
10. The Preparation for the Gospel in traditional Belief
11. Ki Jinghikai Shong Tynrai ka Jingbaptis
12. Ka Jingim Tip-briew Tip-Blei (Part I, II)
13. Ka Lawei U Khasi
14. Ki Jingkynshew ha ka Baibl
15. KA DIENSHONHI (A Khasi Encylopaedic Dictionary) (Second Edition) 2002
16. Ka Jymbriew bad ka Thymmei Longkur Longjait u Khasi
17. Hei ! Iakhmih ia ki song
18. U Khasi bad ka Mariang (Part I, II)

1. Khasi Book Stall, K.J.P. Assembly Complex
2. K.J.P. Assembly Bock Room K.J.P. Assembly Complex
3. The Shillong Co-operative Marketing Society Limited
4. Rev. Dr. I. Kharkongngor, Nongthymmai, Nongkhyriem, Shillong - 14
5. Shandora Book Centre, Room No. 14, K.J.P. Assembly Complex, Ground Floor, Shillong

Shandora Press, Room No. 32/33
1st floor, Synod Complex
[illegible]